

ANATOLE FRANCE

COIGNARD ABBÉ VÉLEMÉNYEI

EPIKUR KERTJE

FORDITOTTA SALGÓ ERNŐ

RÉVAI-KIADÁS
1919

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-224-6 (online)
MEK-17502

TARTALOM

COIGNARD JEROMOS ABBÉ VÉLEMÉNYEI

Coignard Jeromos abbé

Coignard Jeromos véleményei

- I. A MINISZTEREK.
- II. SZENT ÁBRAHÁM.
- III. A MINISZTEREK. *(Folytatás és vége.)*
- IV. A MISSISSIPI-ÜGY.
- V. A HUSVÉTI TOJÁSOK.
- VI. AZ ÚJ MINISZTERIUM.
- VII. AZ ÚJ MINISZTÉRIUM. *(Folytatás és vége.)*
- VIII. A TANÁCSOSOK.
- IX. A TUDOMÁNY.
- X. A HADSEREG.
- XI. A HADSEREG. *(Folytatás.)*
- XII. A HADSEREG. *(Folytatás és vége.)*
- XIII. AZ AKADÉMIÁK.
- XIV. A PÁRTÜTŐK.
- XV. AZ ÁLLAMCSINYEK.
- XVI. A TÖRTÉNELEM.
- XVII. NICODÉME UR.
- XVIII. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.
- XIX. A TEREMŐR ELBESZÉLÉSE.
- XX. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. *(Folytatás.)*
- XXI. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. *(Folytatás.)*
- XXII. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. *(Folytatás és vége.)*

EPIKUR KERTJE

A NŐI KOLOSTOROKRÓL.
BESZÁMOLÓ A BESZÉLGETÉSRŐL, MELYET MA ÉJJEL EGY
ÁRNYNYAL FOLYTATTAM AZ ABC. EREDETE FELŐL.
A CSODÁRÓL.
KÁRTYAVÁRAK.
AZ ELYSEUMI MEZŐKÖN.
ARISTOS ÉS POLYPHILOS VAGY A METAPHYSIKAI NYELV.
AZ APÁTSÁG.

COIGNARD JEROMOS ABBÉ VÉLEMÉNYEI

Coignard Jeromos abbé

Mirbeau Oktávnak.

Bizonyára szükségtelen e helyen újra elmesélnem Coignard Jeromos abbé élete folyását, hogy az ékesszólást tanította a beauvaisi kollégiumban, titkára volt a séezi püspök urnak, *Sagiensis episcopi bibliothecarius solertissimus*, ahogy sirfelirata mondja, aztán nyilvános irnok lett a Szent-Innocent sirkertben, végül pedig őre az Astaracianának, a könyvtárak e királynőjének, mely hogy elpusztult, örökkévaló kár. A lyoni uton egy Mosaide nevű kabbalista zsidó kezétől (*Judeae manu nefandissima*) lelte halálát, több félbeszakított munkát és szép, bizalmas beszélgetések emlékeit hagyva maga után. Tanítványa, Ménétrier Jakab, kit más néven *Nyársforgató*-nak is neveznek, mert egy Saint-Jacques-utcabeli pecsenyesütőnek volt a fia, írásba foglalta különös létének és tragikus végének összes körülményeit. Iránta, kit jó mestérének szokott volt nevezni, e Nyársforgató élénk és gyöngéd csodálattal viseltetett. „A legkellemesebb elme volt - mondta róla -, ki a földön virágzott.” Szerényen és hűséggel állította össze emlékezéseit Coignard abbéról, ki úgy éled újra e munkában, mint Sokrates Xenophon *Memorabiliá*-iban.

Figyelmes, pontos és jóakaratu módján oly arcképet adott róla, mely tele van élettel és amelyet szerető hűség színez. Olyan munka ez, hogy az embernek azokat a Holbein festette Erasmus-arcképeket juttatja eszébe, melyeket a Louvre-ban, a baseli muzeumban és Hampton-Courtban lehet látni és amelyeknek nem lehet betelni a finomságával. Szóval: remekművet hagyott reánk.

Kétségkívül csodálkozást kelthet, hogy nem gondoskodott a kinyomatásáról. Holott pedig maga is kiadhatta volna, mert könyvkereskedő lett, tulajdonosa a *Szent Katalin képé*-hez címzett Saint-Jacques-utcai könyvesboltnak, melyben Blaizot urnak a helyére következett. Talán, mert könyvek között töltötte életét, attól félt, hogy munkájával csak a nyomdafestékes papírnak azt a rémitő halmazát szaporítja, mely letűnten penészedik az ódondászoknál. A Szajna partján járva, hol a kétgarasos ládában a nap és az eső lassanként szétporlasztja a lapokat, melyeket az örökkévalóságnak irtak, átérezhetjük ez elkedvetlenedést. Hasonlatosan azokhoz a kellőképen megindító halálfejekhez, melyeket Bossuet, mint remetéhez illő játékszer, a trappei apátnak küldött, ez a látvány is alkalmas oly tünődések gerjesztésére, melyek íróemberrel megértetik az írás hiábavalóságát. Ami engem illet, merem mondani, hogy a Pont-Royal és a Pont-Neuf között egész teljességében átéreztem e hiábavalóságot. Hajlandó lennék azt hinni, hogy Coignard abbé tanítványa azért nem nyomatta ki művét, mert, ily kitűnő mesternek lévén a növendéke, józan ítélettel volt az irodalmi dicsőség felől és annyira becsülte, amennyit ér, vagyis majdnem semmire. Tudta, hogy bizonytalan, szeszélyes, alá van vetve mindenféle viszontagságnak és oly körülményektől függ, melyek magukban véve jelentéktelenek és nyomoruságosak. Miután úgy tapasztalta, hogy kortársai tudatlanok, gyalázkodók és közepes képességűek, nem látta be, miért remélje, hogy az utókor egyszerre tudós, méltányos és biztos ítéletű lesz? Csak annyit jósol, hogy a jövő, idegen lévén a mi pörlekedéseinktől, igazság helyett közömbösségét juttatja majd számunkra. Majdnem bizonyosak lehetünk felőle, hogy mindnyájunkat, a nagyokat, úgy, mint a kicsinyeket, a feledésben fog egyesíteni és a csend békés egyenlőségét teríti szét valamennyiünk felett. Ha pedig valami ritka véletlen folytán e remény nem válna valóra és az eljövendő nemzedék megőrizné nevünk vagy írásaink valamelyes emlékét, meg lehet jósolni, hogy mondanivalónkat csak a félreértés és elmásítás ama nagyszerű munkája révén fogja izlelni, mely egyedül képes reá, hogy a lángelme műveit átörökítse az időközön. A remekművek hosszú élete merőben siralmas értelmi kalandok műve, melyekben a betűrágók badarságai karöltve járnak a művészlelkek gyermeteg szócsavarásaival. Merem állítani, hogy ma az *Iliás* vagy a *Divina Comedia* egyetlen sorát se

értjük abban az értelemben, mely eredetileg hozzákapcsolódott. Élni annyit tesz, mint átalakulni és nem kivétel e törvény alól leírt gondolataink posthumus élete se: csak azzal a feltétellel maradnak fenn, hogy egyre inkább mássá válnak, mint amik voltak, mikor lelkünkben kisarjadtak. Amit a jövőben csodálni fognak bennünk, merőben idegen lesz tőlünk.

Valószínű, hogy Nyársforgató Jakab, mert egyszerű lélek volt, a kis könyv ötletéből, mely keze alól kikerült, nem gondolta el mindezeket a dolgokat. Sértés lenne feltenni róla, hogy valami tulzott véleménynyel volt önmaga felől.

Ugy vélem, hogy ismerem őt. Belemélyedtem könyvébe. Mindaz, amit mond és mindaz, amit elhallgat, lelkének elbájoló szerénységéről tanuskodik. Ha pedig mégis nem volt titok előtte, hogy van tehetsége, tudta azt is, hogy ezt bocsátják meg a legkevésbé. Azoknak, akik szerepelnek, az emberek könnyen elnézik a lélek alantasságát és a szív álnokságát. Nem veszik bajnak, ha gyávák vagy gonoszak, sőt vagyoniuk is kevesebb irigykedést támaszt, ha látják, hogy érdemetlenül jutottak hozzá.

A közép-szerű emberek nyomban támaszt, pártolást lelnek a körülöttük levő közép-szerűeknél, kik magukat tisztelik meg bennük. A közönséges ember dicsősége senkit se sért. Sőt inkább titkos hizelgés ez az alrendűség iránt. A tehetségben azonban van valami kihívás, amit meg-átalkodott gyűlölet és mélyreható rágalom büntet. Ha Nyársforgató Jakab tudatosan mondott le a kinos tisztességről, hogy ékesszóló írással bosszantsa az ostobák és gonoszak tömegét: ezért csak csodálni lehet és méltó tanítványát kell benne látni egy oly mesternek, aki ismerte az embereket. Bármint volt is azonban, Nyársforgató Jakab kézírata kiadatlan maradt és több, mint egy századon át elkallódva hevert. Oly rendkívül szerencsés voltam, hogy reátaláltam, a Montparnasse-boulevard egy zsibárusánál, ki boltjának piszkos ablaktáblái mögött egymás mellett kínál lilomos kereszteteket, szent-ilonai emlékérmeket és juliusi érdemrendeket, nem is sejtve, hogy ezzel a megbékülés melancholikus leckéjére oktatja a nemzedékeket. *Ludláb királyné* címmel 1893-ban közzétettem e kéziratot (1 kötet, 18-rét). Ajánlom figyelmébe az olvasónak, ki több ujat fog benne találni, mint amennyit régi könyvben rendszerint keres az ember. Most azonban nem erről van szó.

Nyársforgató Jakab nem elégedett meg vele, hogy folyamatos elbeszélésben ismertesse mesterének cselekedeteit és elveit. Volt reá gondolja, hogy összegyűjtse Coignard abbé még más nyilatkozatait és beszélgetéseit is, melyek az emlékiratokban (mert valójában ez a megnevezés illik a *Ludláb királyné*-ra) nem találtak helyet. Egy kis füzetet formált belőlük, mely a többi irománynyal együtt szintén a kezembe került.

Ezt a füzetet nyomatom most ki *Coignard Jeromos véleményei* címmel. A szíves és kegyes fogadtatás, melyben a közönség Nyársforgató Jakab előző munkáját részesítette, felbátorít, hogy nyomban utána közrebocsássam e párbeszédeket, melyekben újra felismerhető a séezi püspök egykori könyvtárosának türelmes bölcsessége és az a nagylelkű skepticismus, melybe az emberről való, megvetésből és jóakaratból vegyített, elmélkedései összeágaznak. A véleményekért, melyeket e bölcselő a politika és az erkölcsstan különböző kérdései felől nyilvánít, nem vállalhatom a felelősséget. Kiadói tiszttem csak arra kötelez, hogy a szerző mondanivalóit a lehető legkedvezőbb világításban mutassam be. Szabad elméje lábbal tiporta a tömeg hiedelmeit és nem csatlakozott kritika nélkül az általános véleményhez, kivéve abban, ami a katolikus hitre tartozik, melyben rendíthetetlen volt. Minden egyébben csöppet sem félt szembeszállani századával. Már pedig már ez maga is elég, hogy kiérdemelje a becsülést. Hálásaknak kell lennünk azok iránt az elmék iránt, kik harcra keltek az előítéletek ellen. Azonban könnyebb dicsérni, semmint követni őket. Az előítéletek szünet nélkül oszlanak és ujulnak, örök mozgékonyssággal, mint a felhők. Természetükben van, hogy fenségeseknek kell lenniük, mielőtt gyűlöletes szint öltének és ritkák az emberek, kik nem osztoznak koruk babonájában és szemébe néznek annak, amit a tömeg nem mer meglátni. Coignard abbé

szabad ember volt alárendelt helyzetben és azt tartom, ez elég, hogy magasan fölébe helyezték Bossuet-nek és mindazoknak az előkelő személyiségeknek, kik nagy ranggal tündökölnek a bevett szokások és hiedelmek hagyományos pompájában.

Azonban, ha Coignard abbé már azért is becsülni való, mert szabadon élt, feloldva az általános tévedések alól és mert szenvedélyeink meg félelmeink kísértetei nem tudtak hatalmat nyerni felette, még azt is el kell ismerni róla, hogy e kitűnő elme eredeti nézeteket alkotott a természetről és a társadalomról és ahhoz, hogy valamely szép és nagyarányu elmebeli megszerkesztéssel lepje meg és bájolja el az embereket, nem hiányzott belőle más, mint az ügyesség vagy az elszánás, hogy pazarul szórja a sophismákat, ragasztók gyanánt az igazságok közeibe. Mert csak ezen a módon lehet felépíteni a nagy philosophiai rendszereket, melyek csupán a sophistika vakolatának köszönhetik, hogy állanak. A rendszerező szellem vagy, ha úgy tetszik, a symmetrikus elrendezés művészete hiányzott Coignard abbéból. Ha nem így lenne, akkor mindenki előtt olyannak tűnne fel, aminő valójában volt, vagyis a moralisták legbölcsebbjének, aki valami csodálatos vegyüléke Epikurnak és Assisi szent Ferencnek.

Azt tartom, ők ketten még a legjobb barátok, kikkel a szenvedő emberiség iránytalan útjában találkozott. Epikur felszabadította a lelkeket az oktalan rettegések alól és megtanította őket, hogy a boldogság fogalmát hozzáarányítsák nyomoruságos természetükhöz és gyöngye erőikhez. A jó szent Ferenc, ki gyöngédebb és érzékibb volt, a belső álmodással vezette őket az üdvösséghez és azt akarta, hogy, az ő példája szerint, a lelkek örvendezve merüljenek el az elragadtatott magányosság mélységeiben. Mindketten jót műveltek. Az egyik azzal, hogy szétrombolta a megtévesztő illuziókat, másik meg, hogy oly illuziókat adott, melyekből nem ébred fel az ember.

Azonban semmit se kell tulozni. Coignard abbé bizonyára nem érte fel se cselekvésre, se még gondolatra sem a bölcsek legbátrabbikát és a szentek leglángolóbbját. Az igazságokba, melyeket felfedezett, nem tudta úgy belévetni magát, mint az örvénybe. Még legmerészebb feltárásaiban is megőrizte a békés sétáló modorát. Nem vette ki eléggé magát az egyetemes megvetés alól, melyet az emberek benne keltettek. Hiányzott belőle az a becses illuzió, melyre Bacon és Descartes támaszkodtak, hogy hittek magukban, miután nem hittek senkiben. Kétkelkedett az igazságban, melyet magában hordott és ünnepélyeskedés nélkül osztogatta értelmének kincseit. Nem volt meg benne az az önbizalom, mely pedig az összes eszme-termelők közös tulajdonsága, hogy különbnek tartsa magát még a legnagyobb lángelméknél is. Oly hiba ez, melyre nincs bocsánat, mert a dicsőség csak azoknak adja meg magát, akik követelően akarják. Sőt Coignard abbénál e hiba még gyengeségről és következtelenségről is tanuskodik. Miután a bölcselő merészséget elvitte a legszélsőbb határig, nem kellett volna aggályoskodnia, hogy a legelső embernek jelentse ki magát. Azonban szíve megmaradt egyszerűnek és lelke gyermetegnek és a fogyatkozás, hogy elméjét nem tudta fölébe feszíteni a világegyetemnek, helyrehozhatatlan hátrányára vált. Mondjam-e, hogy ezért csak annál jobban szeretem?

Merem állítani, hogy Coignard abbé, bölcselő és keresztény mivoltában, hasonlíthatatlan vegyülésben egyesíti az epicureismust, mely távol tartja tőlünk a fájdalmat és a szent egyszerűséget, mely elvezet bennünket az örömhöz.

Figyelembe veendő, hogy Isten fogalmát, úgy, ahogy ezt a katolikus vallás tanította neki, nemcsak elfogadta, de még racionális természetű érvelésekkel is igyekezett megtámogatni. Sohasem utánozta azoknak a hivatásos deistáknak praktikus ügyességét, kik egy erkölcsös, emberbarát és szemérmes Istent formálnak maguknak, kivel a tökéletes egyetértés önelégültségében élnek. A szoros érintkezés, melyet vele maguknak tulajdonítanak: írásaiknak sok nyomatékot és személyüknek nagy tekintélyt biztosít a közönségnél. És e kormányképes, mérsékelt, ünnepélyes, minden fanatizmustól ment és világias Isten előnyösen ajánlja őket a

testületeknek, a szalonoknak és az akadémiáknak. Coignard abbé nem ily hasznos módon képzelte el az Örökkévalót. Tekintetbe véve azonban, hogy a világegyetemet lehetetlen másként felfogni, mint csak az értelem kategóriái szerint és hogy intelligibilisnek kell tartani, még ha éppen az abszurd voltát akarja is az ember bebizonyítani: a világ oka gyanánt egy bizonyos értelmet jelölt meg, melyet Istennek nevezett, meghagyva e kifejezésnek sejtelmes végtelenségét és alkalmazkodva emellett még a theológiához is, mely tudvalevőleg aprólékos pontossággal ismerteti a megismerhetetlent.

E tartózkodás, mely értelmének határt vetett, előnyére szolgált, ha, amint hiszem, megmentette a kisértéstől, hogy beleharapjon valami étvágyingerlő philosophiai rendszerbe és visszatartotta, hogy bedugja az orrát egyikébe azoknak az egérfogóknak, melyekben a felvilágosodott elmék sietnek megfogatni magukat. Kényelmesen tappogva a tágas és vén patkánylyukban, nem egy nyílást talált, melyen át felfedezte a világot és megfigyelte a természetet. Nem osztom vallási meggyőződéseit és azt hiszem, megcsalták ezek őt is, mint ahogy, szerencsésejőkre vagy szerencsétlenségeikre, megcsalták annyi sok század embereit. Ugy vélem azonban, hogy a régi tévedések kevésbé kellemetlenek, mint az ujak és miután így is, úgy is tévednünk kell, legjobb, ha a mohos illúziókhoz tartjuk magunkat.

Annyi bizonyos, hogy Coignard abbé, miután elfogadta a keresztény és katolikus alapelveket, nem tiltotta meg magának, hogy igen eredeti következtetéseket vonjon belőlük. Az orthodoxia gyökereiből dus tenyészetű lelke az epikureizmus és az alázatosság sajátos virágzását sarjasztotta. Mint már mondtam: folytonos igyekvéssel volt, hogy elhessegesse az éjszaka ama rémeit, azokat az oktalan retteneteket, vagy, amint nevezte, azokat a gothikus ördöngösségeket, melyek egy egyszerű polgár istenfélő életét valami alrendű és naponkénti boszorkányszombatfélére változtatják. Egyes mai theologusok megvádolták, hogy tulságig, egész a szabadoosságig viszi a reménykedést. Ugyanezt a szemrehányást hangoztatja ellene egy kiváló bölcész is.¹ Nem tudom, hogy Coignard abbé csakugyan tulzott bizalommal támaszkodott-e az isteni jóságra? Bizonyos azonban, hogy a kegyelmet széles és természetes értelemben fogta fel és hogy előtte a világ nem a thébai sivataghoz, hanem inkább Epikur kertjéhez hasonlított. Azzal a bátor ártatlansággal sétálgatott benne, mely jellemének lényeges vonása és tanításának irányító elve.

Soha elme nem mutatkozott egyszerre ily merésznek és ily békéltetőnek és nem itatta át lenézését több nyájassággal. Erkölcstana egyesíti a cynikus philosophusok elfogulatlanságát szent Porczinkula első szerzeteseinek gyermekdedségével. Gyöngéden vetette meg az

¹ Lacoste János ur a *Gazette de France* 1893. május 20-iki számában a következőket írja:

„Coignard Jeromos abbé olyan pap, ki tele van tudománnyal, alázatossággal és hittel. Nem mondom, hogy viselkedése mindig tisztességére vált egyházi nyakravalójának és hogy papi ruháján nem esett sok szakadás... De ha el is esik a kisértésben és az ördög könnyű zsákmányt talál benne: soha nem veszti el bizalmát, él benne a reménység, hogy Isten kegyelméből nem fog többé elbukni és bejut a paradicsom dicsőségébe. És csakugyan, nagyon épületes módon hal meg. Tehát egy szemer-nyi hit is megszépíti az életet és a keresztény alázatosság jól illik az ember gyengeségéhez.”

„Coignard abbé, ha nem is volt szent, a purgatóriumot talán megérdemli. De jó hosszú időre érdemli és közel volt hozzá, hogy a pokolba jusson. Mert őszinte alázatosságába nem vegyült jóformán semmi bűnbánat se. Nagyon is számított Isten kegyelmére és mit se igyekezett, hogy a kegyelem hatékonyságát elősegítse. Ezért esett vissza bűnébe. A hitnek ilyformán csak kevésbé vette hasznát és majdnem eretnek volt, mert a szent trienti zsinat hatodik ülésének VI. és IX. canonjában anathemat mond mindazokra, kik azt állítják, hogy „az embernek nem áll hatalmában rosszá tenni utait” és akik annyira biznak a hit erejében, hogy azt képzelik, az maga is üdvözíthet „az akarat minden hozzátevése nélkül.” Ezért van, hogy az isteni irgalom, mely befedezi Coignard abbét, valóban csodálatos és kívül esik a rendes vonalon.”

embereket. Megpróbálta megtanítani őket, hogy mert csak a fájdalomra való képesség az, ami egy kevéssé nagyszerű bennök: hasznos és szép számukra csak a könnyörület lehet és hogy mert jól csak vágyakozni és szenvedni tudnak: elnéző és gyönyörletes erényekre kell törekedniök. Odáig ment, hogy a kevélységben látta a legnagyobb bajok forrását és az egyetlen vétket, mely a természet ellen való.

Igazán, úgy tetszik, hogy az emberek a tulzott vélemény miatt boldogtalanok, melyet magukról és embertársaikról alkotnak és ha alázatosabb és igazabb fogalmuk volna az emberi természetről, szelidebbek lennének másokhoz is meg önmagukhoz is. Ilyesformán tehát Coignard abbét a jóindulat vitte reá, hogy érzéseikben, tudásukban, bölcseségükben és intézményeikben megalázza embertársait. Szerette volna beláttatni velők, hogy együgyű természetük nem eszelt ki és nem alkotott meg semmit, amit érdemes lenne valami hevesen támadni vagy védelmezni és hogy ha tudnák, mily törékenyen esetlenek legnagyobb műveik is, nevezetesen a törvények és a birodalmak: csak játékból és csupán mulatság okából verekednének, mint a gyermekek, kik homokból erődöket építenek a tengerparton.

Nem való tehát se csodálkozni, se megbotránkozni, hogy alászállította mindazokat az eszméket, melyekkel az ember, nyugalmanak rovására, felmagasítja dicsőségét és tisztességét. A törvények fensége nem tévesztette meg tisztánlátó lelkét és sajnálta, hogy a szerencsétlenek annyi kötelezettségnek vannak alávetve, melyeknek, leggyakrabban, nem lehet tudni se az eredetét, se az értelmét. Az összes elvek egyaránt vitathatóknak tűntek fel előtte. Annyira ment, hogy azt hitte, a polgárok csak azért mondják ki oly sok társukra a becstelenséget, hogy az ellentét révén annál inkább élvezzék a fedhetetlenség örömeit. Ekként gondolkodva a rossz társaságot elébe tette a jónak. Annak a példája szerint, ki a publikánusok és a prostituáltak között élt. Coignard abbé ebben a körben megőrizte a sziv tisztaságát, a rokonszenv képességét és az irgalmasság kincseit. Nem akarok itt cselekedeteiről beszélni, melyek ott olvashatók a *Ludláb királyné*-ban. Nem kutatom, hogy, amiként Mouchy asszonyról mondták, többet ért-e, mint ahogy élt? Cselekedeteink nem tisztára a miénkek és kevésbé függnek tőlünk, semmint a szerencsétől. Ezer kéz munkájából kapjuk és nem mindig érdemljük meg őket. Valójában csak kézzel nem tapintható gondolatunk a mi tulajdonunk. Innen a világ ítéleteinek hiu volta. Mindazonáltal örömmel jegyzem meg, hogy az elmés emberek, kivétel nélkül, szeretetreméltónak és mulatságosnak találták Coignard abbét. Aminthogy farizeusnak kellene is lenni, hogy az ember ne Isten valami szép teremtményét lássa benne. Ezt megmondván, sietek visszatérni tantételeihez, mint amelyek itt egyedül a fontosak.

Ami legkevésbé volt meg benne, az a hódolásra való hajlandóság. A természet ezt megtagadta tőle és ő mit sem tett a megszerzésére. Félt, hogy egyesek felmagasztalásával lealázza a többieket és egyetemes könnyörülete egyaránt kiterjedt az alázatosakra és a kevélyekre. Az áldozatok iránt ugyan élénkebb részvételt volt, de még a hóhérok is sokkal nyomorúságosabbnak tűntek fel előtte, semhogy valami gyűlöletet érdemelnének. Nem kívánt nekik rosszat és csak sajnálta őket, hogy gonoszak.

Nem hitte, hogy a megtorlásnak, akár törvényes, akár önként fakadó, más a következése, minthogy rosszal tetőzi a rosszat. Nem volt tetszésére se a magánboszu érdekessége, se a törvények méltóságos kegyetlensége és ha megesett, hogy mosolygott a pandurok kicsufolásán, ez nála tisztán a test és a vér gerjedelme és a természetes jókedély nyilvánulása volt.

Mindez azért volt, mert egyszerű és érthető magyarázatot tudott a rosszra. Egyesegyedül az ember szerveire és természetes érzéseire vezette vissza és nem komplikálta azzal a sok előítéllettel, mely a törvénykönyvekben mesterséges összefüggést kap. Említettem, hogy nem dolgozott ki rendszert, mert nem volt hajlandó, hogy a nehézségeket sophismákkal oldja meg. Nyilvánvaló, hogy a boldogságnak vagy akár csak a békének a földön való meghonosítását illető elmélkedéseiben már az első nehézség gyökeresen megakasztotta. Meg volt győződve,

hogya az ember természettől fogva nagyon gonosz állat és hogy a társadalom csak azért gyalázatos, mert az ember a maga szelleme szerint formálta. Következésképpen semmi jót se remélt a természethez való visszatéréstől. Kétlem, hogy változtatott-e volna ezen a felfogásán, ha elég sokáig él vala, hogy olvashassa *Emile*-t. Amikor meghalt, Jean-Jacques még nem kavarta fel a világot a legőszintébb érzés és a leghamisabb logika ékesszólásával. Akkor még csak kis csavargó volt, ki az elhagyott lyoni sétányok padjain, szerencsétlenségére, egészen másféle abbékra talált, mint amilyen Coignard Jeromos volt. Kár, hogy Coignard abbé, ki annyi sokfajta embert ismert, véletlenül nem találkozott Warensné ifju barátjával. De hát ez csak mulatságos jelenetet, romantikus látványt szolgáltatott volna. Jean-Jacques kevésbé méltányolta volna e philosophusnak kiábrándult bölcsességét. Semmi se hasonlít kevésbé Rousseau bölcséletéhez, mint Coignard abbé bölcslete. Ez utóbbit valami jóindulatu gunyolódás lengi be. Türelmes és nem fontoskodik. Mert az emberi gyengeségen épül: szilárd alapokon nyugszik. Amabból hiányzik a boldog kételkedés és a könnyed mosolygás. Minthogy az emberek eredendő jóságának képzeletbeli talapzatán veti meg a lábát, előnytelen helyzetben van, melynek még csak nem is érzi a komikumát. Olyan emberek tanrendszere ez, akik sohasem nevettek. Hogy zavarban van: rossz kedve is elárulja. Kellemetlen a fellépése. És ez még nem volna semmi; de az embert visszatéríti a majomhoz és mód felett rossz néven veszi, ha látja, hogy a majom nem érényes. Ami pedig abszurd és kegyetlen álláspont. Jól lehetett ezt látni, mikor államférfiak a *Társadalmi szerződés* szerint akarták berendezni a legjobb köztársaságot.

Robespierre hódolattal adózott Rousseau emlékének. Coignard abbét rossz embernek tartotta volna. Ezt nem emliteném fel, ha Robespierre szörnyeteg lett volna. De hát a tudós szemében nincsenek igazi szörnyetegek. Robespierre optimista volt, ki hitt az erényben. Az ilyen vérmérsékletű államférfiak annyi rosszat művelnek, amennyit csak lehet. Ha az ember az emberek vezetésére vállalkozik, nem szabad szem elől tévesztenie, hogy gonosz majmokkal van dolga. Csak így lehet emberséges és jóindulatu politikus. A forradalomnak az volt az örűlt-sége, hogy meg akarta alapítani az erény uralmát a földön. Aki azt akarja, hogy az emberek jók és bölcsék, felvilágosodottak, mértéktartók és nagylelkűek legyenek, végzetszerűen oda jut, hogy mindnyájukat meg akarja ölni. Robespierre hitt az erényben: megcsinálta a rémuralmat. Marat hitt az igazságban: kétszázezer embernek követelte a fejét. A XVIII-ik század összes elméi között talán Coignard abbé az egyetlen, kinek elvei a leggyökeresebben ellenkeznek a forradalom elveivel. Egyetlen sort se irt volna alá az Emberi jogok deklarálásából és pedig a tulhajtott és kárhozatos elkülönítés miatt, melyet az ember és a gorilla között megállapít.

A mult héten meglátogatott egy anarchista ismerűsűm, ki megtisztel a barátságával és akit szeretek, mert, miután még nem vett részt hazája kormányzásában, sok ártatlanságot őrzött meg magában. Csak azért akar mindent légberűpíteni, mert azt hiszi, hogy az emberek természettől fogva jók és érényesek. Azt gondolja, hogy ha megkönnyebbűlnék javaiktól és felszabadulnak a törvények alól, levetkezik önzésűket és gonoszságűkat. A leggyűngédebb optimismus vezette a legvérengzőbb vadsághoz. Egész szerencsétlensége és minden bűne az, hogy a szakácsi létbe, melyre a sors kárhűztatta, elyseumi lelket hozott magával, mely az aranykorhoz való. Olyan, mint egy igen egyszerű és igen becsűletes Jean-Jacques, ki nem engedte se azt, hogy valamely d'Houdetot asszony megjelenése megzavarja, se pedig, hogy egy Luxembourg tábornagy udvarias nagylelkűsége megszelidítse. Életének tisztasága átengedi logikájának és rettenetessé teszi. Jobban okoskodik, mint egy miniszter, de hamis elvből indul ki. Nem hisz az eredendő bűnben, holott pedig ez oly szilárd és rendithetetlen igazságű dogma, hogy mindent reá lehetett építeni, amit csak akartak.

Miért nem volt itt dolgozűszobámban vele együtt ön is, Coignard abbé ur, hogy reámutasson elméletének hamis voltára? Ön nem beszűlt volna e nemes hevűletű utűpistának se a

civilizáció jótéteményeiről, se az állam érdekeiről. Ön tudja, hogy ezek mókák, melyekkel nem való a szerencsétleneket bolondítani. Ön tudja, hogy a közrend nem más, mint szervezett erőszak és hogy mindenki maga ítéli meg, mekkora érdeket tulajdonítson neki. Viszont azonban igaz és rettenetes képben tárta volna fel előtte azt a természeti rendet, melyet vissza szeretne állítani; az idyllben, melyről álmodozik, megmutatta volna neki a töméntelen otthoni és véres tragédiát és boldogságos anarchiájában a rémitő zsarnokság kigubózását.

Ez alkalmoszerüvé teszi, hogy közelebből ismertessem az álláspontot, melyet Coignard abbé a *Kis Bacchus*-ban a kormányokkal és a népekkel szemben elfoglalt. Nem tisztelte se a társadalom talpköveit, se a birodalom frigyládáját. Kétség tárgyának és vitathatónak tartotta még a szent ampulla hathatóságát is, ami pedig az ő korában ugyanugy alapja volt az államnak, mint ma az általános választójog. E merészség, mely akkoriban az összes franciákat megbotránkoztatta volna, bennünket már nem bánt. Azonban rosszul ítélnék meg bölcsészsünket, ha ellenvetéseinek élénkségét a régi kormányrendszer visszaéléseivel akarnók kimenteni. Coignard abbé nem tett nagy különbséget az abszolutnak nevezett kormányzat és a között, melyet szabadságtisztelő kormányzatnak neveznek és föltehető, hogy ha ma élne, jókora adagot őrzött volna meg abból az emelkedett lelkiületi elégedetlenségből, mely szívét eltöltötte.

Ahogy az alapelveket vizsgálgatni szokta, kétségtelenül felismerte volna a mieink hiuságos voltát is. Irányadóul tekintem erre nézve egy nyilatkozatát, mely reánk maradt. „A demokráciában, mondta Coignard abbé, a nép alá van vetve akaratának, ami súlyos rabszolgaság. Valójában a nép épp oly idegen és távolálló a saját akaratától, mint akár csak a fejedelemétől. Mert a közakarat csak kis részben vagy éppen egyáltalán nem található meg az egyes emberben, aki pedig egész teljességében kénytelen viselni annak a nyomását. És a köz-szavazás csak szemfényvesztés, mint a galamb, mely csőrében hozta a Szent Kenetet. A népies kormányzat, épp úgy, mint a monarchikus, fictiókon alapul és kisegítő fogásokból él. Fontos csak az, hogy a fictiók hitelre találjanak és a műfogások szerencsések legyenek.”

Ez irányelv meggyőzhet bennünket, hogy ma is megőrizte volna azt a mosolygó és büszke szabadságot, melylyel a királyok idejében ékesítette a lelkét. Mindazonáltal soha se lett volna forradalmár. Ehhez nagyon is kevés volt az illúziója és nem gondolta, hogy a kormányokat más módon is el kell seperni, semmint azoknak a vak és süket, lassu és ellenállhatatlan erőknél a munkájával, melyek mindent megőrzölnek.

Azt tartotta, hogy valamely népet ugyanabban az időben csak egyféle módon lehet kormányozni és pedig annál az oknál fogva, hogy a nemzetek megannyi testek lévén, működésük a tagok szerkezetétől és a szervek állapotától, vagyis a földtől és a néptől függ, nem pedig a kormányoktól, melyek úgy adódnak a nemzethez, mint a ruha az ember testéhez.

„A baj az, tette hozzá, hogy a népek olyanformán vannak, mint Harlekin és Gilles a bódében. Ruhájuk rendszerint vagy tulságosan bő vagy nagyon is szűk, kényelmetlen, nevetséges, molyrágta, tele pecséttel és hemzseg a férgekkel. Emiatt az a teendő, hogy az ember vigyázatosan kirázza, itt-ott összeölti, szükség esetén, de nagyon óvatosan, ollóhoz is nyul, hogy megtakarítsa a költséget, amibe egy másik, ugyanilyen rossz öltözet kerül, de viszont makacskodnia se szabad, hogy mindenáron megtartsa a régi ruhát, mikor a test az évek folytán már megváltoztatta a formáját.”

Látnivaló, hogy Coignard abbé összeegyeztette a rendet és a haladást és mindent összevéve nem volt rossz polgár. Senkit se izgatott a lázadásra és azt szerette volna, hogy az állandó dörzsölés koptassa és reszelje az intézményeket, nem pedig, hogy fejszecsapásokkal törjék össze és borítsák fel azokat. Tanítványait folyton figyelmeztette, hogy a legszögletesebb törvények is csodálatosan lecsiszolódnak a használatban és az idő kegyességére biztosabban lehet számítani, mint az emberekére. Ami a törvények idomtalan alkotmányának egyszeribe

való újjáformálását illeti: ezt nem remélte és nem is óhajtotta, lévén, hogy nem sokat tartott valamely hirtelen törvényhozás jótéteményeiről. Nyársforgató Jakab olykor megkérdezte tőle, nem fél-e, hogy a bíráló philosophia, melylyel a szerinte is szükséges intézmények ellen fordul, azzal a kellemetlen következménnyel jár, hogy megrendíti, amit fenn kell tartani.

- Mire való, szolt hü tanítványa, mire való, oh legjobb mester, porba dönteni a biráskodás, a törvények és általában az összes polgári és katonai hatóságok alapjait, mikor ön maga is elismeri, hogy szükség van jogra, bírakra, hadseregre, tisztviselőkre és börtönökre?

- Fiam, felelt Coignard abbé, mindig azt tapasztaltam, hogy az emberek bajai az előítéletekből származnak, mint ahogy a pókok és a skorpiók a pincék sötétjéből és a majorudvarok nedvességéből kelnek ki. Ezért jó a seprőt csak úgy taláломra is megforgatni a homályos zugokban. Sőt jó még itt-ott ásóval is megkopogtatni a pince és a kert falát. Ez megijeszti a férget és lehullatja a rossz vakolatot.

- Elismerem, felelt a szelid természetű Nyársforgató, de ha, oh mesterem, az összes elveket halomra dönti, mi marad meg?

Amire a mester így felelt:

- A társadalom megmarad az összes hamis elvek lerombolása után is, mert a szükségességen alapul, melynek törvényei, noha régebbek, mint Saturnus, uralkodni fognak még akkor is, amikor majd Prometheus már ledöntötte Jupitert a trónjáról.

Azidő óta, hogy Coignard abbé így beszélt, Prometheus több ízben ledöntötte a trónról Jupitert és a bölcs jóslatai annyira betűszerint teljesedtek, hogy, tekintve, az új rend mennyire hasonlít a régihez, az ember szinte kétségben van, nem maradt-e meg az uralom az ősi Jupiter birtokában? Sőt vannak, akik egyáltalában tagadják a Titán trónfoglalását. Azt mondják, hogy nem látszik keblén a sebhely, melyen át az igazságtalanság sasmadara kitépte a szívét és amelynek örökké vérezni kellene. Mit se tud a száműzetés fájdalmairól és lázongásairól. Nem az a dolgos isten, kit nekünk megígérték és akit vártunk. A régi és nevetséges Olympos kövér Jupiter ő. Mikor jön el végre az emberek izmos barátja, a tűz meggyújtója, a még mindig sziklához láncolt Titán? A hegyek közül hallatszó irtózatos robaj jelzi, hogy összemarcangolt válla felemelkedik az átkos szikláról és arcunk érzi távoli leheletének lángját.

Távol állván az ügyektől, Coignard abbé a tiszta elmélkedést szerette és szívesen időzött az általános eszméknél. Elméjének ez a sajátossága, mely kortársai szemében ártalmára válhatott, másfél száz év után némi értéket és bizonyos hasznosságot ad megjegyzéseinek. Segítségükkel tisztábban láthatjuk a magunk erkölceit és jobban felismerhetjük a rosszat, mely bennük rejtőzik.

Az igazságtalanság, az oktalanság, a kegyetlenség nem tűnik szembe, ha mindennapi jelenség. Őseink ilyennemű fogatkozásait látjuk, a magunkéit nem. Már pedig miután a múltban nincs egyetlen korszak se, amikor az ember nem volt értelmetlen, méltánytalan és vérengző, csodálatos lenne, ha a mi századunk, valami különös kegy folytán, levetkezett volna magáról minden ostobaságot, minden rosszindulatot és minden vérszomjat. Coignard abbé véleményei segítségünkre szolgálnának, hogy átvizsgáljuk bensőnket, ha ugyan nem lennénk hasonlók azokhoz a bálványképekhez, melyek szemei nem látnak és fülei nem hallanak. Egy kis jó-hiszeműséggel és önzetlenséggel hamarosan meglátnók, hogy törvénykönyveink még mindig az igazságtalanságok fészkei, erkölceinkben még mindig megvan a kapzsiság és kevélység ősi ridegsége, csak a gazdagságot becsüljük és csöppet se méltányoljuk a munkát. Világrendünk olyannak tűnne fel, amilyen a valóságban: szükös és nyomoruságos rend, melyet az emberek igazságszolgáltatásának hiányában elítél a dolgok igazságszolgáltatása és amelynek összeomlása megkezdődött. Gazdag embereink ugyanoly butáknak látszanának, mint azok a cserebogarak, melyek derűre-borura rágcsálják a fa levelét, mialatt a kis scarabeus, mely

testökbe férközött, összerágja a beleiket. Többé nem hagynók magunkat elaltatni államférfiaink lapos és hamis szavalataival; sajnálkozó kicsinyléssel néznénk nemzetgazdászainkra, kik a butorok értékéről vitatkoznak, mikor ég a ház. Coignard abbé szavai valami prófétai lenézést nyilvánítanak a forradalom nagy elveivel és a demokrácia ama jogaival szemben, melyek alapján száz éven át, mindenféle erőszakkal és bitorlással, összefüggéstelen sorozatban következtettük egymásra a felkelések kormányrendszereit, amellet, hogy minden guny nélkül tudtuk kárhozottatni a felkeléseket. Ha egy kissé kezdenénk mosolyogni ezeken az ostobaságokon, melyek fenségeseknek tüntek fel és amelyek néha vérontók voltak, ha belátnók, hogy a mai előítéleteknek épp ugy vagy nevetségesek vagy gyűlöletesek a következményei, mint a régieknek, ha ugy ezeket, mint amazokat könyörületes kételkedéssel itélnők meg:² a viszálykodások kevésbbé lennének hevesek a világ legszebb országában és Coignard abbé megtette volna a maga részét a közjó előmozdítására.

France Anatole.

² Hugues Rebelle ur igen jól felismerte, hogy van könyörületes kételkedés. Ha nem is Coignard abbé véleményei kapcsán, de néhány más, ugyanabból az inspirációból fakadt munka alkalmából tett egy pár megjegyzést, melyre itt hivatkozhatom.

„Érdekes elmélkedést lehetne fűzni ez olvasmányhoz, mely becses tanulságot foglal magában. Legyen szabad idejegyezmem néhány megjegyzést.

„1. Valamely társadalom szervezete nem az egyesek akaratától függ, hanem annak természetétől, vagy egyszerűbben az e társadalmat alkotó legértelmesebb lények összességének akaratától, mellyel szükségszerűleg az életnek azt a módját választják, mely a legkellemesebb;

„2. Valamely korszak embereinek, minthogy szervezetük és szenvedélyeik ugyanolyanok, mint egy más korszak embereié, az intézményeik se lehetnek teljesen másfélék. Ebből az következik, hogy a politikai forradalom nem más, mint valamely nép körforgása régi szokásai körül, melynek folyamán visszatér a kiinduló ponthoz, következésképpen tehát betegség, félbeszakítás az emberiség fejlődésében. Ugyane törvényekből az is következik, hogy az összes társadalmak életének és halálának azonos a módja.”

(Hugues Rebelle az *Ermitage* 1893. áprilisi számában.)

Coignard abbé minderre csak azt jegyzi meg, hogy valamely népnek valamely korszakban csupán egyféle kormányforma felel meg.

Coignard Jeromos véleményei

I. A MINISZTEREK.

Ma délután Coignard Jeromos abbé ur, mint ahogy szokta, ellátogatott Blaizot urhoz, a *Szent Katalin képe*-hez címzett Saint Jacques-utcai könyvkereskedésbe. A kirakott könyvek között megpillantván Racine János műveit, hanyagul lapozgatni kezdett az egyik kötetben.

- E költő, - szólt hozzánk, - nem volt tehetség nélkül való és ha odáig magasította volna elméjét, hogy latin versekben írja meg tragédiáit, méltó lenne a dicséretre, különösen *Athalia*-ját illetőleg, melyben megmutatta, hogy elég jól ért a politikához. Hozzá képest Corneille csak üres szószátyár. Joas trónrajutásának e tragédiája feltárja egynéhányát azoknak a rugóknak, melyek a birodalmak felemelkedésében és összeomlásában szerepelnek. El kell ismerni, hogy Racine urban megvolt a fortélyosság iránt való érzék, amit is többre kell tartanunk, mint a költészet és az ékesszólás minden fellengzését, mely valójában csak a szónoklók mesterkedése és nem való egyébre, mint a szájatátók szórakoztatására. A fellengősség felé erőltetni az embert: gyöngé elmére mutat, aki is félreismeri Ádám fájának igazi természetét, mely merőben nyomoruságos és sajnálatra méltó. Hogy az embert ne mondjam nevetséges állatnak, abban csak az a meggondolás tart vissza, hogy Jézus Krisztus drága vérért adta megváltására. Az ember méltósága egyedül ebben a felfoghatatlan mysteriumban gyökeredzik és az emberi lények, kicsinyek épp úgy, mint nagyok, magukban véve csak vérengző és undorító vadállatok.

Roman ur épp abban a pillanatban lépett a boltba, mikor jó mesterem ez utóbbi szavakat mondta.

- Hohó! abbé ur, - kiáltott fel ez az avatott férfit. - Ön feledi, hogy ez undorító és vérengző vadállatok, legalább Európában, csodálatra méltó fenhatóságnak vannak alávetve és hogy az államok, mint például a francia királyság vagy a hollandi köztársaság ugyancsak messze vannak attól a barbárságtól és bárdolatlanságtól, mely önt sérti.

Jó mesterem visszatolta a sorba Racine kötetét és megszokott nyájasságával így felelt Roman urnak.

- Elismerem, uram, hogy azokban a munkákban, melyeket a bölcsészek róluk írnak, az államférfiak cselekedetei némi rendet és némi áttekinthetőséget nyernek és bámulom önnek a *Monarchiá*-ról szóló művében a gondolatok összefüggését és egymásba kapcsolódását. De engedje meg, hogy a szép okoskodásokért, melyekkel a múlt és jelen idők nagy politikusait felruházta, egyedül önt tiszteljem. Nem volt annyi eszköz, amennyit ön tulajdonit nekik és e hiresek, kik olybá tűnnek fel, mint akik a világot vezették, valójában maguk is a természet és a sors játékszerei voltak. Nem emelkedtek túl az emberi együgyűségekre és mindent összevéve csak pompázó szegény ördögök voltak.

Roman ur, miközben türelmetlenül hallgatta e beszédet, kezébe ragadott egy régi atlaszt. Lármásan forgatni kezdte leveleit és e zaj összevegyült hangjának a recsegésével.

- Micsoda elvakultság! - szólt. - Hogy lehet ennyire fel nem ismerni a nagy miniszterek, a nagy polgárok szerepét! Oly kevésbé ismeri ön a történelmet, hogy nem tudja, egy Caesar, Richelieu, Cromwell úgy formálja a népeket, mint a fazekas az agyagot? Nem tudja, hogy az állam úgy jár, mint az óra az óraműves kezében?

- Cseppet se veszem észre, - felelt jó mesterem - és ötven év alatt, amióta élek, megfigyeltem, hogy az országnak többször változott a kormánya, anélkül, hogy az emberek létviszonyai is megváltoztak volna, hanemha valamely észrevehetetlen haladás folytán, mely nem függ az

emberi akarattól. Ebből azt következtetem, hogy körülbelül mindegy, ha ilyen vagy olyan módon kormányoznak-e és hogy a miniszterek csak ruhájuk meg hintójuk révén nevezeteseek.

- Így mer beszélni - felelt Roman ur - közvetlen azután, hogy sirba tettek egy nagy minisztert, kinek oly nagy része volt az ügyekben és aki, hosszú kegyvesztés után, akkor lehelte ki életét, mikor a tisztséggel újra kezébe vette a hatalmat? A morajból, mely koporsóját kísérte, következtethet tevékenységének eredményére. És ez eredmény túléli őt.

- Uram, - felelt jó mesterem, - ez a miniszter tisztességes ember volt, munkás, iparkodó és róla is el lehet mondani, mint Vauban urról, hogy sokkal udvariasabb volt, semhogy erőltette volna a látszatát, mert soha se igyekezett megnyerni a tetszését bárkinek is. Különös dicséretére tudom be, hogy hivataloskodása folyamán megjavult, ellentétben annyi mással, kik megromlottak benne. Erős lelke volt és élénk érzéke országának nagysága iránt. Dicséretet érdemel még azért is, hogy széles vállain nyugodtan hordta a röpiratgyártók és a kényeskedő uracsok gyűlöletét. Titkon maguk az ellenségei is becsülték. Azonban, uram, mi nevezeteseet művelt és miért tűnik fel ön előtt különbnek, semmint a körülötte fujdogáló szelek játékszerének? A jezsuiták, kiket elűzött, visszajöttek; a kisdéd vallásháboru, melyet a nép szórakoztatására lángra lobbantott, kialudt, nem hagyva mást maga után, mint a silány tűzijáték orrfacsaró szagu pernyéjét. Elismerem, hogy értett a szórakoztatáshoz, vagy inkább az elszórakozáshoz. Pártja, mely az alkalomszerűség és a pillanatnyi megoldások pártja volt, még be se várta a halálát, hogy más nevet vegyen fel és más vezér után induljon, anélkül, hogy az elvein is változtatott volna. Felekezete hü maradt mesteréhez és önmagához, amennyiben folytatja, hogy engedelmeskedjék a körülményeknek. Ez az a dolog, aminek nagysága bámulatot gerjeszt?

- Bizony igen, - felelt Roman ur. - És ha ez a miniszter nem is tett volna egyebet, mint hogy a kormányzás művészetét leszállította a metaphysika fellegei közül és a dolgok valóságához alkalmazta, már ezért is dicséretekkel halmoznom el. Ön azt mondja, hogy pártja az alkalomszerűség és a pillanatnyi megoldások pártja volt. De mi más kell az ügyek intézésében való remekléséhez, mint megragadni a kedvező alkalmakat és elővenni a hasznos megoldásokat? Ő ezt tette, vagy legalább ezt tette volna, ha barátainak kislelkü ingadozása és ellenségeinek álnok vakmerősége egy kis nyugalmat engedett volna neki. De hát a hasztalan munkában kellett koptatnia magát, hogy emezeket lecsendesítse, amazokat pedig megszilárdítsa. Hiányában volt az időnek és az embereknek, a szükséges eszközöknek, hogy megalapítsa jótékony zsarnokságát. Legalább azonban csodálatraméltó terveket tűzött ki a belpolitikának. Ami pedig a külpolitikát illeti, ne feledje, hogy nagy és termékeny területekkel ajándékozta meg hazáját. És ezért annál nagyobb hálával tartozunk neki, mert e szerencsés hódításokat egymaga hajtotta végre és ellenére a parlamentnek, melytől függött.

- Igaz - felelt jó mesterem -, hogy a gyarmatügyekben erélyességet és ügyességet tanusított, de talán nem sokkal többet, mint amennyit egy polgárember nyilvánít, hogy megvásároljon egy darab földet. És aztán ami teljesen elveszi kedvemet ezektől a tengeri ügyektől, az az a viselkedés, melyet az európaiak az afrikai meg amerikai népekkel szemben tanusítanak. A fehérek, ha összetűzésbe jutnak a sárga vagy fekete bőrű emberekkel, kénytelenítette látják magukat, hogy kiirtsák őket. A vadakkal nem lehet másként végezni, mint csak tökéletesebb vadsággal. Az összes gyarmati vállalkozások ide lyukadnak ki. Nem tagadom, hogy a spanyoloknak, a hollandoknak, meg az angoloknak volt belőlük valami hasznuk. De rendszerint az emberek csak úgy vaktában és taláломra vágnak neki ezeknek a nagy és kegyetlen kirándulásoknak. Mit nyom egy ember bölcsessége és akarata oly vállalkozásokban, melyek összefüggésben vannak a kereskedelemmel, a földműveléssel, a hajózással, vagyis amelyek az apró lények rengeteg tömegétől függenek? Az ily ügyekben egy miniszternek vajmi kicsi a része és ha előttünk mégis jelentékenynek látszik, ez azért van, mert elménk, mely hajlik a mytholo-

giára, nevet és alakot akar tulajdonítani a természet összes titkos erőinek. Mit talált fel a gyarmatok dolgában az ön minisztere, amit már a feníciaiak is nem ismertek volna, még Cadmus korában?

E szavakra Roman ur a földre ejtette az atlaszt, melyet a könyvárus csendesen újra a helyére tett.

- Abbé ur - szólt Roman ur -, sajnálattal látom, hogy ön sophista. Mert csak sophistától telik ki, hogy a megboldogult miniszter gyarmati vállalkozását Cadmus-szal meg a feníciaiakkal gáncsolja. Miután nem tagadhatja, hogy e vállalkozás az ő műve, szégyenszemre előáll ezzel a Cadmussal, hogy összezavarja a dolgot.

- Uram - felelt az abbé -, hagyjuk hát Cadmust, mert látom, hogy nem kedveli. Csak azt akarom mondani, hogy a miniszternek vajmi kis része van a saját dolgaiban és hogy nem érdemel miattuk se dicsőséget, se gyalázatot. Azt akarom mondani, hogy ha az élet siralmas komédiájában a fejedelmek úgy tűnnek fel, hogy parancsolnak, a népek meg hogy engedelmeskednek, ez csak játék, hiu látszat és valójában úgy ezeket, mint azokat valamely láthatatlan erő vezeti.

II. SZENT ÁBRAHÁM.

E szép nyári estén, míg a vacsoravesztő lepkék a *Kis Bacchus* lámpája körül táncoltak, Coignard abbé ur a Remete Szent Bencze-híd alatt hűsölt. Elmélkedett, mint ahogy szokta, mikor Catherine melléje ült a kőpadra. Jó mesterem mindig kész volt, hogy műveiben dicsérje Istent. Kedvtelve, szemtelve szemlélgette e szép leányt és mert derüs ékes elme lakozott benne, kellemes szavakat intézett hozzá. Dicsérte, hogy nemcsak a nyelve értelmes, de a nyaka és minden egyebe is az és hogy nemcsak ajka és arca, de még inkább testének minden gödröcskéje és kecses redője is mosolyog, annyira, hogy az ember csak türelmetlenül türi a fátylakat, melyek nem engedik, hogy egész valójában lássa mosolyogni.

- Minthogy már ugyis vétkezni kell a földön - mondá - és mert kevélység nélkül senki se vélheti magát hibázhatatlannak, legjobban szeretném, kisasszony, ha az isteni kegyelem magával szemben hagyna cserben, ha ugyan magának is így tetszenék. Reám nézve két becses előny származna ebből, úgy mint: először is ritka örömmel és különös gyönyörűséggel vétkezném, másodszor pedig mentséget találnék az ön bájainak hatalmában, mert az Ítélet könyvében kétségtelenül meg van írva, hogy az ön vonzásának nem lehet ellenállani. És ezt tekintetbe kell venni. Látunk oktalánokat, kik csunya és rossztermetű nőkkel bujálkodnak. Így cselekedvén, e boldogtalanok ugyancsak kockáztatják, hogy veszendőbe juttassák lelküket, mert a vétkezésért vétkeznek és bűnös iparkodásuk tele van istentelenséggel. Ellenben az oly szép bőr, mint a magáé, Catherine, mentség az Örökkévaló szemében. Az ön bájai kiválóképpen könnyítik a bűnt, mely akaratlan lévén, megbocsáthatóvá válik. Hogy mindent megmondjak, kisasszony, érzem, maga mellett az isteni kegyelem máris elhagy és sebes repüléssel száll tova tőlem. E pillanatban, mikor mondom, már csak egy kis fehér pont, ott a háztetők felett, melyek ereszs-csatornáiban a macskák dühös sivitásokkal és gyermeki nyöszörgéssel szerelmeskednek, míg a hold kihívóan telepedik reá a kémény kürtőjére. Minden, amit magától látok, Catherine, megkap és az, amit nem látok, még inkább.

E szavakra Catherine lesütötte a szemét, aztán izzó tekintetét reáöntötte Coignard abbéra és nagyon szelíden így szólt:

- Miután látom, Jeromos ur, hogy jót akar velem, ígérje meg, hogy megteszi a szíveséget, melyre kérem és amellyért hálás leszek.

Jó mesterem megigérte. Ki nem tette volna meg az ő helyében?

Erre Catherine élénken reákezde:

- Ön tudja, Jeromos ur, hogy La Perruque abbé, a Szent Bence-plébánia vikáriusa azzal vádolja Angelus barátot, hogy ellopta a szamarát és fel is jelentette az egyházi széknél. Már pedig ez nem igazság. A szegény barát kölcsönkérte a szamarat, hogy ereklyéket vigyen a környékre. Utközben a szamar elveszett. Az ereklyék megkerültek. És ez a fő, ahogy Angelus testvér mondja. La Perruque abbé azonban a szamarat követeli és semmiről se akar hallani. A szegény barátot vasba fogja veretni az érseki börtönben. Csak ön csendesítheti le a haragját és birhatja reá, hogy vonja vissza a panaszát.

- De, kisasszony, - szólt Coignard abbé, - nekem ehhez nincs se módom, se kedvem.

- Oh, - felelt Catherine közelebb csuszva hozzá és kikészített gyöngédséggel nézve reá - ami a kedvét illeti, nagyon restelném, ha nem tudnám felébreszteni. A módja pedig megvan, Jeromos ur, megvan. Gyerekség, hogy milyen könnyen megmentheti a szegény barátot. Nem kell más, mint hogy adjon La Perruque urnak nyolc szentbeszédet a bőjtre és négyet adventre. Ön oly szép prédikációkat tud, hogy bizonyosan gyönyörűség, ha írhat. Üsse össze hát azt a tizenkét prédikációt, Jeromos ur, üsse össze minél hamarabb. Majd magam megyek el értök a boltjába. La Perruque ur, aki nagyon sokra becsüli az ön tudományát meg a jelességét, azt tartja, hogy egy tucat prédikáció öntől megér egy szamarat. Mihelyt megkapja, visszavonja a panaszt. Mondta. És mi az, tizenkét prédikáció, Jeromos ur? Igérem, az utolsónak magam írom a végére, hogy *Amen*. Megigérte, - tette hozzá, egyik karjával átölelve a nyakát.

- Ezt már nem! - szólt nyersen Coignard ur, lefejtve magáról a beléje kapaszkodott szép kezét.
- Az ígéretek, melyeket az ember egy csinos leánynak tesz, csak a bőrt kötelezik és nem bűn, kivonni magát alóluk. Reám, szép kisasszony, ne számítson, hogy kihuzzam szőrös udvarlóját az ítélőmester kezei közül. Ha írnék egy, két vagy tizenkét prédikációt, az a rossz barátok ellen szólana, akik szégyenére válnak az Egyháznak és olyanok szent Péter köntösén, mint a tetvek. Ez az Angelus testvér semmirekellő csaló; a jámbor asszonyokkal ereklyék gyanánt érintett egy-egy darab ürü- vagy disznó-csontot, melyről undorító mohósággal ő maga rágt a hust. Merek fogadni, hogy La Perruque ur szamarán is vitt magával tollat Gábor arkangyal szárnyából, sugarat a mágusok csillagának fényéből és egy kis fiolában egy keveset azoknak a harangoknak a hangjából, melyek Salamon templomának a tornyában zúgtak. Tudatlan, hazug és maga szereti. Ez három ok, hogy utáljam. Magára bizom, kisasszony, hogy ítélje meg, melyikért a legjobban. Könnyen lehet, hogy azért, amelyik a legkevésbé tisztességes, mert hát végre is az imént oly heves vágy hajlított maga felé, amely nem illik se koromhoz, se állásomhoz. De ne vezettesse magát félre: élénk bosszankodással érzem a sértéseket, melyekkel a maga csuhás babája illeti a Mi Urunk Jézus Krisztus Egyházát, melynek szegény és méltatlan tagja vagyok. És e kapucinus példája oly undorodást kelt bennem, hogy hirtelen vágyat érzek inkább Aranyszájú Széni János valamelyik szép passzusán elmélkedni, semmint a térdemet a magáéhoz nyomkodni, mint ahogy már egy negyedórája teszem. Mert a bűnös vágya veszendő, de Isten dicsősége örökké tart. Sohasem voltam valami tulzott véleménynyel a hus vétke felől. Ezt el kell ismerni rólam.

„Nem vagyok olyan, mint Nicodéme ur, hogy elszörnyűködjek olyan kis dolgon, amilyen az, ha egy szép leánynyal élvezethez jut az ember. De amit nem tűrhetek, az a lélek nemtelensége, a képmutatás, a hazugság és az a vastag tudatlanság, mely a maga Angelusát tökéletes kapucinussá teszi. Azzal, hogy vele közlekedik, kisasszony, oly züllésbe merül, mely mélyen alatta van a foglalkozásának, hogy szerelmet osztogat. Tudom e pálya szégyenét és nyomorúságait, de még mindig sokkal különb, mint amilyen a kapucinusé. Ez a lator bepiszkitja magát, mint ahogy bepiszkitja a Saint-Jaques-utcának még a csatornáját is, melybe belelép. Gondolja meg, kisasszony, kétséges foglalkozásában is hány erénnyel ékeskedhetnék,

melyek közül valaha majd talán egy is megnyitná a paradicsom kapuját, ha nem tartana ezzel a gyalázatos barommal.

„Amellett, hogy hébe-korba odaadja az embereknek, amit, ha távoznak, ugyis magánál kell hagyniok, módjában volna, Catherine, hogy virágozzon hitben, reményben és könyörületben, hogy szeresse a szegényeket és látogassa a betegeket. Alamizsnálkodhatna és részvétellel lehetne és szüziesen gyönyörködhetne az égnek és a vizeknek, az erdőnek és a mezőnek látványában. Reggel, amikor kinyitja ablakát, dicsérhetné Istent, hallgatván a madarak énekét. Bucsujáró napokon felzarándokolhatna Szent Valerianus dombjára és ott, a kálvária tövében csöndesen sirathatná elvesztett ártatlanságát. Ugy tehetné, hogy ő, ki egyedül olvas a szíveiben, azt mondaná: „Catherine az én leányom. Reáismerek a szép fényességről, mely nem aludt ki benne egészen.”

Catherine félbeszakította.

- De abbé ur, - szólt szárazon, - prédikációval akar tartani?

- Nem mondta, hogy tizenkettőt akar? - felelt Coignard ur.

Catherine kezdett megharagudni.

- Vigyázzon, öntől függ, hogy barátok legyünk, vagy ellenségek. Megcsinálja a tizenkét prédikációt? Gondolja meg, mielőtt felelne.

- Kisasszony, - felelt Coignard abbé ur, - sok gáncsolni valót műveltem életemben, de sohasem úgy, hogy előbb meggondoltam volna.

- Hát nem akarja? Nem? Egy... kettő... Nem?... Jó. Majd megbánja.

Kis ideig némán és összehúzódva duzzogott. Aztán egyszerre elkezdett kiabálni:

- Hagyjon már, Coignard abbé ur! A maga korában és ebben a szent ruhában így huzózkodni az emberrel! Pfuj! abbé ur! Pfuj! Szégyelje magát, abbé ur!

Ahogy legéktelenebbül visitott, az abbé megpillantotta Lecoeur kisasszonyt, a *Három szüz-főkötősnőt*, ki éppen arra tartott. E késői órán gyónni ment a plébánia harmadik káplánjához és undorodásának jeléül elfordította a fejét.

Coignard abbénak be kellett ismernie, hogy Catherine boszuja gyors és biztos volt, mert Lecoeur kisasszony erénye, melyet az évek megszilárdítottak, oly ébren örködött, hogy nem hagyott megtámadatlan semmi tisztátalant a plébánia területén és éles nyelve naponta hétszer járta által a Saint Jacques-utca gyarlandó vétkezőit.

Azonban maga Catherine se tudta, mennyire teljes volt a bosszuállása. Láta arrafelé jönni Lecoeur kisasszonyt, de nem látta apámat, ki nyomon követte.

Velem együtt jött megkeresni az abbét, hogy elhívja a *Kis Bacchus*-ba. Apám hajlandósággal volt Catherine iránt. Semmisem bosszantotta annyira, mint ha látta, ahogy az udvarlók szorongatják. Csöppet se volt tévhitben viselkedése felől. De hát, amint mondani szokta, tudni és látni két különböző dolog. Már pedig tisztán hallotta, Catherine mit kiabál. Heves természetű ember volt és nem tudta magát fékezni. Nagyon féltem, hogy haragja mosdatlan szavakban és durva fenyegetésben fog kitörni. Már láttam, amint felfogja pecsenyeszurkálóját, melyet köténye zsinórján hordott, tisztos jelvényképen, mert büszke volt a pecsenyesütő mesterségre.

Aggodalmam csak félig volt indokolt. Hogy olyan eset is van, mikor Catherine erényesen viselkedik, meglepő volt előtte, nem pedig visszatetsző és a megelégedés legyőzte benne a haragot.

Elég barátságosan közeledett mesteremhez és gunyos komolysággal így szólt hozzá:

- Coignard ur, amelyik pap vászoncselédek körül settenkedik, ott hagyja az erényét meg a jó hírét. És ez helyes, még ha ingyenbe vesztette is a becsületét.

Catherine a megbántott szemérem fenhéjazásával sétált odább, jó mesterem pedig nyájas és derült ékesszólással válaszolt apámnak.

- Nagyon kitűnő mondás, Leonard mester, de azért még sem való különbségtétel nélkül hangoztatni és reáhuzni minden esetre, mint ahogy a sánta késműves teszi a „hat garas”-os cédulával, melyet odabiggyeszt minden késére. Nem akarom vizsgálgatni, hogy az imént mennyire érdemeltem meg a reám való vonatkoztatást. Nem elég, ha beismerem, hogy megérdemeltem?

„Nem illik, hogy az ember saját magáról beszéljen és nagyon is bántaná a szemérem-érzésemet, ha kénytelen lennék fejtegetni, ami a magam dolgára tartozik. E helyett, Leonard mester, inkább a nagyon tisztelendő d’Arbrissel Róbertre hivatkozom, ki az utcai leányokkal közlekedve, nagy érdemeket szerzett. Idézhetném még Szent Ábrahámot, a sziriai remetét is, ki nem félt, hogy egy rossz hírű házba betegye a lábát.

- Ki az a Szent Ábrahám? - kérdezte apám, ki már nem tudta, hogy mit gondoljon.

- Telepedjünk a boltja elé, - szólt jó mesterem, hozzon egy kancsó bort és majd elmesélem e jeles szent történetét, amiként azt maga Szent Ephrem hagyta reánk.

Apám beleegyezőleg bólintott. Leültünk hármasan az eresz alá és jó mesterem ekképen beszélt:

- Szent Ábrahám, ki már öreg volt, magában élt a pusztában egy kis kunyhóban, mikor meghalt a fivére, itthagya leányát, ki nagyon szép volt és Máriának nevezteték. Szent Ábrahám, meg lévén győződve, hogy az ő életmódja lesz a legajánlatosabb a hugának is, a kunyhó mellett épített neki egy kis kamrát, melynek aztán a kis ablakán át oktatta a szent életre.

„Volt reá gondja, hogy a leány bőjtöljön, virrasszon és énekelje a zsoltárokat. Egy barát azonban, akiről azt hiszik, hogy csak ál-barát volt, egy izben, mikor a szent férfi az Iráson elmélkedett, odalopódzott és bűnbe ejtette a fiatal leányt, aki így szólt magában:

„- Miután Isten szemében már ugyis meghaltam, jobb, ha elmegyek olyan országba, hol senki se ismer.

„És odahagyva celláját, elment egy szomszédos városba, melynek neve Edessa, mely bővelkedett gyönyörű kertekkel és üdítő folyóvizekkel és amely még ma is a legkellemesebb város egész Szíriában.

„Ezenközben Szent Ábrahám csak tovább is elmerülve maradt a mély elmélkedésben. A huga már napok óta elvult, mikor egyszer a szent ember kinyitotta a kis ablakot és beszélt rajta:

„- Mária, miért nem fujod már a zsoltárokat, melyeket oly szépen tudsz énekelni?

„És hogy nem kapott választ, megsejtette, mi történt és felkiáltott:

„- Valamely kegyetlen farkas elrabolta a bárányomat!

„Két évig bánkódott, mignem megtudta, hogy a huga rossz életre tért. Szent Ábrahám, mert elővigyázatosan akart eljárni, megkérte egy barátját, menjen el a városba és tudakolja meg az igazat. A barát azzal jött vissza, hogy Mária csakugyan a rossz életre adta magát. E hirre a szent ember megkérte barátját, adjon kölcsön neki lovagruhát és egy lovat, aztán, hogy fel ne ismerjék, nagy kalapot nyomott a fejébe, mely elfedezte az arcát és beállított a korcsmába, ahol hugának a szállása volt. Mindenfelé nézgelődött, de nem látta a leányt. Végre, mert hogy csak nem mutatkozott, színlelt mosolygással megszólította a korcsmárost:

„- Gazda, - szólt, - azt mondják, hogy van itt egy szép leány. Nem láthatnám?

„A fogadós, ki szolgálatkész ember volt, mindjárt előszólitotta és Mária belépett, még pedig olyan ruhában, amely, Szent Ephrem tulajdon szavai szerint, már maga is tanúságot tett a mesterségéről. Láttára a szent ember eltelt fájdalommal.

„Mindazonáltal jókedvűnek tetette magát és jó vacsorát rendelt. Mária aznap borus kedvében volt. Az, hogy valaki gyönyörűséget ad, nem mindig gyönyörűség neki magának is és ez az aggastyán, kit nem ismert meg, mert még mindig fentartotta a kalapját, csöppet sem vidámitotta fel Máriát. A fogadós meg is pirongatta barátságtalan és hivatásához nem illő viselkedéseért, de Mária csak ennyit mondott:

„- Bár elvett volna az Isten már három év előtt!

„Szent Ábrahám vigyázott, hogy ha már lovagi ruhát öltött magára, beszélni is lovagi módon beszéljen.

„- Leányom, - szólt - nem azért jöttem, hogy a bűneidet sirassam, hanem, hogy osztozzam a szerelmedben.

„Mikor azonban a fogadós magára hagyta Máriával, abbahagyta a színlelést és kalapját levéve így szólt:

„- Leányom, Mária, nem ismersz reám? Nem én vagyok-e Ábrahám, ki apád helyett voltam?

„Megfogta a kezét és egész éjjel buzditotta a bűnbánatra és vezeklésre. Főként azonban óvakodott tőle, hogy elcsüggeszsze. Egyre ismételte neki: „Leányom, csak Isten az, ki vétek nélkül való!”

„Mária természetből fogva engedékeny lelke volt. Belenyugodott, hogy visszatér Szent Ábrahámhoz. Mikor a nap felkelt, utrakeltek. Mária magával akarta vinni ruháit és ékszereit. De a szent ember megmagyarázta neki, hogy illendőbb, ha otthagyja azokat. Felültette lovára és hazavitte a gunyhóba, hol mindketten újra kezdték régi életüket. Csak éppen, hogy a szent ember ezuttal gondoskodott róla, hogy Mária szobája ne közlekedjen a külvilággal és hogy csak azon a szobán át lehessen belőle kijönni, melyben ő maga lakott, amely módon aztán, Isten segédelmével, megőrizte bárányát.

„Ez volt Szent Ábrahám története, - felezte be jó mesterem és szájához emelte a boros kupát.

- Nagyon szép történet, - szólt apám - ennek a szegény Máriának a balsorsa könyekig megindított.

III.

A MINISZTEREK.

(Folytatás és vége.)

Ma jó mesterem meg én ugyancsak meg voltunk lepetve, hogy Blaizot urnak a *Szent Katalin képé*-hez címzett könyvesboltjában ott találtunk egy kis sovány és sárga embert, ki nem volt más, mint a híres röpirat szerző: Hibou János. Egész méltán azt hittük, hogy a Bastille-ban van, hol rendszerint időzni szokott. És hogy rögtön felismertük, ahhoz hozzájárult, hogy arcán még látszott a tömlöc homálya és nyirkossága. Miközben a könyvárus nyugtalan tekintettel figyelte, reszkető kézzel lapozgatta a Hollandiából legujabban érkezett politikai műveket. Coignard abbé ur kalapemeléssel köszöntötte, mely mozdulat természetes kelleme még észrevehetőbb lett volna, ha jó mesterem kalapját az előző este egy jelentéktelen civódás folyamán nem verték volna be a *Kis Bacchus* lugasában.

Coignard abbé ur örömet fejezte ki, hogy, újra találkozott egy ilyen ügyes emberrel.

- Nem leszek sokáig, - felelt Hibou János ur. - Elmegyek ebből az országból, hol nem tudok élni. Nem bírom tovább e város romlott levegőjét. Egy hónap múlva Hollandiában leszek. Nehéz sor Dubois után még Fleuryt is elviselni és sokkal tisztességesebb vagyok, semhogy megmaradhatnék franciának. Rossz elvek szerint és hülyék meg gazemberek kormányoznak bennünket. Ezt nem bírom elszenvedni.

- Annyi igaz, - szólt jó mesterem, - hogy a közügyeket rosszul gondozzák és sok tolvaj van hivatalban. Az ostobák és a gonoszak osztozkodnak a hatalmon és ha valaha írok a mai dolgokról, az olyanféle kis könyv lesz, mint a bölcsész Seneca *Apokolokyntosis*-a vagy a mi *Menippea* satiránk, mely eléggé izes olvasmány. Ez a könnyed és tréfáló forma jobban illik a tárgyhoz, mint Tacitus komor merevsége vagy de Thou türelmes ünnepélyessége. A könyvecskét lemásoltatnám egy csomó példányban, melyeket az emberek titkon dugdosnának egymásnak és amelyekből az emberek bölcsészi megvetése beszélne. A hivatalban levők legnagyobb része nagyon felháborodna rajta, de azt hiszem, lennének néhányan, kiknek titokban élvezetet okozna, hogy gyalázattal borítva látják magukat. Abból gondolom ezt, amit egy uri származású hölgytől hallottam, kit Seezben ismertem, mikor ott a püspök ur könyvtárosa voltam. A hölgy akkoriban tért meg féktelen kicsapongásaiból és még egész meleg volt tőlük. Mert azt el kell ismerni, hogy husz éven át Normandia tartományának ő volt a legvirgoncabb kancája. És mikor megkérdeztem tőle, hogy egész életében mi okozta neki a legnagyobb élvezetet, azt felelte:

„- Az, hogy becstelennek éreztem magamat.”

- E válaszból megértettem, hogy van benne finom fogékonyság. Felteszem, hogy egyik-másik miniszterünkben sincs kevesebb és ha valaha írok ellenök, az lesz a célom, hogy alaposan megcsiklandozzam őket vétkeikben és gyalázatukban. Azonban minek halogatni az ily szép vállalkozást? Most mindjárt kérek Blaizot urtól egy csomó papírost, hogy megírjam az új *Menippea* első fejezetét.

És már nyújtotta is a karját Blaizot ur felé, ki csodálkozva hallgatta, de Hibou János ur élénken elébe vágott:

- Várjon, - szólt - abbé ur, ezzel a szép tervvel Hollandiáig és jöjjön velem Amsterdamba, ahol majd valami limonádésnál vagy fürdősnél keritek önnek állást. Ott szabad ember lesz és éjszakánként majd dolgozhat a *Menippea*-ján, míg az asztal másik végén én írom a röpirataimat. Tüzesek lesznek és ki tudja, hogy közös iparkodásunk nem változtat-e az ország ügyein? A röpiratszerzőknek nagyobb szerepük van a birodalmak megbuktatásában, semmint gondolkodják; ők készítik elő a katasztrófákat, melyeket a felzendült népek aztán beteljesítenek.

- Micsoda diadal lenne, - tette hozzá oly hangon, mely sziszegve tört elő fekete szájának maró nedvétől megrágott fogai közül - micsoda öröm volna, ha sikerülne valamelyiket kipusztítanom azok közül a miniszterek közül, kik hitványságukban a Bastille-ba zárattak. Nem akar velem társulni ebben a dicső munkában, abbé ur?

- Eszembe sincs, - felelt jó mesterem. - Nem szeretnék bármit is változtatni az állam formáján és ha azt hinném, hogy az én *Apokolokyntosis*-om vagy *Menippea*-m ilyesvalami következménnyel járna, inkább soha meg se írnám.

- Micsoda! - kiáltott fel csalódottan a röpiratista. - Hát nem mondta csak az imént is, hogy rossz a kormány?

- Persze, hogy rossz, - szólt az abbé. - Csakhogy én annak a szirakuzai öregasszonynak a bölcsességéhez tartom magamat, ki amikor Dionysos legféktelenebbül sanyargatta a népet, naponta elment a templomba, hogy imádkozzon az istenekhez a zsarnok életéért: Dionysos

értésülvén erről a különös jámborságról, tudni akarta, hogy mi az oka. Elhívatta a jó asszonyt és kivallatta.

„- Én már nem vagyok fiatal, - felelte - sok zsarnok alatt éltem és mindig azt tapasztaltam, hogy a rosszra még rosszabb következett. Mindazok között, akiket eddig láttam, te vagy a legelvetemültebb, amiből azt következtetem, hogy az utódod, ha ugyan lehetséges, még gonoszabb lesz, mint te. Kérem tehát az isteneket, hogy minél később kerüljön reá a sor.

- Ez a vén asszony nagyon értelmes teremtés volt és, Hibou uram, vele együtt én is azt tartom, hogy a birkák okosan teszik, ha a vén pásztortól meg hagyják nyíratni magukat, nehogy egy fiatalabb pásztor kezébe kerüljenek, aki még alaposabban nyír.”

E szavakra Hibou János urnak felforr az epéje és keserű szavakban áradt ki:

- Micsoda gyáva beszéd ez! Micsoda méltatlan elvek! Abbé ur, ön ugyancsak kevésbé szereti a közjót és nem érdemli meg a tölgykoszorút, melyet a költők a derék polgároknak ígérnek! Önnek a tatárok vagy a törökök között kellett volna születnie, Dzsingiszkan vagy Bajazet rabszolgája gyanánt, nem pedig Európában, hol közjogot és pszichológiát tanítanak. Ön hajlandó eltérni a rossz kormányzatot és még csak nem is óhajtja, hogy megváltozzon? Az én köztársaságomban az ily érzelmeknek legalább is száműzetés és kiutasítás a büntetésük. Mert igen is, abbé ur, abban az alkotmányban, melynek kidolgozásával foglalkozom és amely az ó-kor elveihez fog igazodni, külön szakaszt szentelek az oly rossz polgárok megbüntetésének, mint amilyen ön. És fenytéket szabok mindenkire, aki tudna javítani az államon és nem cselekszi.

- Ej, ej, - szólt nevetve az abbé - nem szeretnék az ön Salentumában lakni. Abból, amit mond, úgy sejtem, hogy ott nagyon kényszeres lesz az élet.

- A kényszerítés csak arra fog kiterjedni, hogy az emberek erényesek legyenek - felelt Hibou János ur.

- Látja, - szólt az abbé - hogy igaza volt a szirakuzai vénasszonynak és Dubois meg Fleury után félni kell, nehogy Hibou János ur következzen! Ön, uram, az erőszakoskodók és a kép-mutatók kormányával kecsegtet és ennek a siettetése végett biztat, hogy álljak be limonádésnak vagy fürdősnek Amsterdam valamelyik csatornájába. Köszönöm szépen! Én megmaradok a Saint-Jacques-utcában, hol az ember behűtött bor mellett bírálgatja a minisztereket. Azt hiszi, hogy valami csábitónak találom a tisztességes embereknek azt a kormányzatát, melyet ön itt megcsillogtat előttem és amely annyi tilalommal bátyázza körül a szabadságot, hogy az ember nem juthat hozzá?

- Abbé ur, - szólt Hibou János, ki egyre jobban nekihevíült - jóhiszemű dolog az, támadni egy államrendészeti tervet, melyet a Bastille-ban gondoltam ki és amelyet ön nem ismer?

- Uram, - felelt jó mesterem - nem bizom az oly kormányzatokban, melyek cselszövényben és zendülésben fogantattak. Az ellenzékiesség nagyon rossz iskolája a kormányzásnak és az értelmes politikusok, kik ily módon kiülnek az ügyek élére, ugyancsak vigyáznak, hogy egyenesen az ellenkező elvek szerint kormányozzanak, semmint amilyeneket azelőtt vallottak. Láttuk ezt Khinában és egyebütt is. Ugyanazok a szükségességek vezetik őket, amelyeknek elődeik voltak alávetve. Az ujság, amit magukkal hoznak, csak az, hogy tapasztalatlanok. Ezért mondom, uram, hogy az új kormány alkalmatlanabb, mint az, melynek a helyére lép, anélkül, hogy egyszersmind valami nagyon különbözne is tőle. Már tapasztaltuk.

- Így tehát - szólt Hibou János ur - ön a visszaélések mellett szavaz?

- Ahogy mondja, - felelt jó mesterem. - A kormányok olyanok, mint a bor, mely idővel feltisztul és megenyhül. Hovatovább a legzordabbak is veszítenek valamit zordságukból.

Félek a frissen zöldelő egyeduralomtól. Félek az élesen ujveretű köztársaságtól. És miután már ugyis szükségképpen rosszul kormányoznak bennünket, jobb szeretem azokat a fejedelmeket és minisztereket, kik már tul vannak az első hevületen.

Hibou János ur a homlokába huzta a kalapját és ingerült hangon elköszönt tőlünk.

Mikor már elment, Blaizot ur felnézett számadásaiból és megigazitva az okuláját, így szólt jó mesteremhez:

- Közel negyven év óta vagyok könyvárus Szent Katalin képének védelme alatt és mindig újból meg újból örülök, ha hallgathatom a tudósok beszélgetését, kik idejárnak a boltomba. De a közügyekről való vitatkozást nem szeretem. Az emberek indulatba jönnek és csak hiábavaló veszekedés lesz belőle.

- Ez azért van, - szólt jó mesterem - mert ebben a tárgyban nincsenek megállapított alapelvek.

- Egy azonban mégis van és ezt senki se vonhatja kétségbe, - felelt Blaizot ur, a könyvárus. - Már mint azt, hogy rossz keresztény és rossz francia lenne, aki tagadóba venné a reimsi szent ampulla hathatóságát, melynek kenete teszi meg királyainkat Jézus Krisztus helytartóivá a francia királyság területére. A monarchiának ez az alapköve és ezt soha sem fogjuk megrendíthetni.

IV. A MISSISSIPI-ÜGY.

Ismeretes, hogy a párisi parlament 1722-ben ítélőszéke elé vonta a Mississipi-ügyet, melybe a Társaság igazgatói mellett bele volt keverve egy miniszter, a király titkárja és több tartományi intendáns is. A Társaságot azzal vádolták, hogy megvesztegette az ország és a király hivatalnokait, akik pedig a valóságban megkopasztották a Társaságot, azzal a kapzsisággal, mely a gyöngye kormányok idejében megszokott dolog a hivatalban levő embereknél. Már pedig bizonyos, hogy akkoriban a kormány összes rugói megernyedtek vagy ellazultak. Ez emlékeztet pör egyik tárgyalásán a parlamenti urak teljes ülésben kihallgatás alá fogták de la Morangère asszonyságot, a Mississipi-Társaság egyik igazgatójának a feleségét. Az asszonyság azt vallotta, hogy egy bizonyos Lescot nevezetű ember, a tolvaj-bíró ur titkára, ki titokban találkozóra hívta a Chatelet-be, sejtésére adta, hogy csak tőle függ és megmentheti férjét, ki csinos és szemrevaló férfi volt. Nagyjában ezeket mondotta neki: „Tudja meg, asszonyom, hogy ami ez ügyben a király hű barátait bántja, az nem más, mint hogy a jansenisták nincsenek belekeverve. Ezek a jansenisták épp úgy ellenségei a koronának, mint a vallásnak. Tegyen róla, asszonyom, hogy legalább egyet elveszithessünk közülük és a szolgálatot, amit ekképen az államnak tesz, azzal háláljuk meg, hogy visszakapja a férjét, minden jószágával együtt.” Annak, hogy de la Morangère asszonyság elmondta e szavakat, melyek nem a nyilvánosság számára voltak szánva, az lett a következtetése, hogy a parlamenti elnök ur kénytelen volt a teljes ülés elé idéztetni azt a bizonyos Lescot nevezetű embert. Ez először tagadni próbált, azonban de la Morangère asszonynak szép olvadékony tekintetű szeme volt, melynek Lescot nem bírta el a nézését. Zavarba jött és bűnösnek bizonyult. Csuf, hórihorgas vörös ember volt, olyan, mint Iskariot Judás.

Ez eset, melyet az újságok közhirré tettek, sok beszédre adott alkalmat Párisban. Erről volt szó a szalonokban, a sétálóhelyeken, a borbélynál és a limonádés boltban. És de la Morangère asszonyság mindenütt ugyanynyi rokonszenvet keltett, mint amennyire az utálat volt a része Lescot-nak.

A közérdeklődés még teljes élénkségében tartott, mikor Coignard Jeromos abbét, jó mesteremet elkísértem Blaizot urhoz, aki, mint már mondtam, könyvárus a Saint-Jacques-utcában.

A boltban ott találtuk Gentil urat, az egyik miniszter titkárját, ki egy Hollandiából ujonnan érkezett könyvbe temette az arcát és a híres Roman urat, ki több becses munkában fejtegette az államérdeket. Az öreg Blaizot ur pultja mögött ült és ujságot olvasott.

Coignard Jeromos ur odagurult hozzá, hogy a vállán át bekukkantson a hírekbe, melyek roppant izgatták a kíváncsiságát. E tudós és oly kiváló elméjű ember semmit se birtokolt e világ javaiból és ha a *Kis Bacchus*-ban megivott egy icével, már nem maradt a zsebében egy garas se, hogy megvehessen egy ujságot. Ahogy Blaizot ur háta mögül elolvasta de la Morangère asszonyoság vallomását, felkiáltott, hogy nagyon helyesen történt és örül, hogy egy asszony gyöngye keze ledöntötte a gonoszságot tornya tetejéről, amire nézve csodás példák találhatók a Szentírásban is.

- Ez a hölgy, - tette hozzá - jóllehet a publikánusokkal társult, kiket nem szeretek, hasonlatos azokhoz az erős asszonyokhoz, kik a királyok könyvében oly nagyon magasztalvák. A nyíltság és fortélyosság valami ritka vegyülése tünteti ki és szívből örülök csattanós győzelmének.

Roman ur közbevágtott az abbé szavainak:

- Vigyázzon, abbé ur, - szólt kinyujtva a kezét, - vigyázzon, nehogy személyi és részleges szempontból ítélje meg az ügyet, ahelyett, hogy, amint tennie kellene, a közérdeket tartaná szem előtt, mely vele kapcsolatos. Mindenben az államérdeket kell tekinteni és világos, hogy ez a legfelsőbb érdek azt kívánja, hogy de la Morangèrené ne beszélt légyen, vagy pedig, hogy szavai ne találjanak vala hitelre.

Gentil ur kidugta az orrát a könyvből.

- Tulságosan felfújták, - szólt - az eset jelentőségét.

- Na, na, titkár ur, - fordult feléje Roman ur - nem fogja velünk elhitetni, hogy egy eset, amely miatt ön elveszti az állását, jelentéktelen valami. Mert belepusztul, uram, ön is, meg a gazdája is. A magam részéről sajnálom és a miniszterek bukásáért, kiket ez a csapás magával ránt, csak az vigasztal, hogy vajmi tehetetlen emberek voltak, mert nem tudták elejét venni.

Gentil ur kis szemhunyorintással jelezte, hogy e részben osztja Roman ur véleményét.

Ez pedig tovább folytatta:

- Az állam olyan, mint az emberi test. A ténykedések, amelyeket végez, nem mind nemesrendűek. Vannak köztük, melyeket el kell rejteni és éppen a legszükségesebbek ilyenek.

- De uram, - szólt az abbé, - hát szükséges volt, hogy Lescot így járjon el egy fogoly szegény feleségével szemben? Gyalázatosság volt!

- Oh, igen, - szólt Roman ur, - gyalázatosság, mihelyt kitudódott. Addig nem volt semmi. Ha részesülni akar a kormányoztatás jótéteményében, pedig egyedül ez emeli az embereket az állatok fölé, a kormányzóknak meg kell hagyni, hogy igénybe vehessék a hatalom eszközeit. És ez eszközök legelseje a titok. Ez az oka, hogy a nép-kormány, mely mindenek között a legkevésbé titkolódzó, egyszersmind a leggyöngébb is. Azt hiszi talán, abbé ur, hogy az embereket az erénnyel egymagával is engedelmességre lehet birni? Nagyon csalódik.

- Nem is gondolom, - felelt jó mesterem. - Életem változó viszontagságaiban megfigyeltem, hogy az emberek rosszindulatu vadállatok, kiket csak erőszakkal vagy csellel lehet féken tartani. Azonban ebben is bizonyos mértéket kell tartani és nem szabad tulságosan megbántani azt a kevés jóérzést, ami lelkükben a gonosz ösztönökhöz van keverve. Mert végre is, uram,

az ember, bármily silány, állatias és kegyetlen is, Isten képére lőn teremtvé és néhány vonás megmaradt benne ez első formából. Az olyan kormányt, mely túllépve a közepes és mindennapi tisztesség határait, megbotránkoztatja a népeket, le kell tenni.

- Halkabban, abbé ur, - szólt a titkár.

- Az uralkodónak mindig igaza van, - szólt Roman ur - és az ön elvei, abbé ur, pártütő-elvek. Ön és az önhöz hasonlóknak megérdemelnék, hogy egyáltalában ne kormányoztassanak.

- Oh! - felelt jó mesterem, - ha a kormányzás, mint ahogy ön feltünteti, csalafintaságból, erőszakból és mindenféle zsarolásból áll, nem nagyon félok, hogy e fenyegetés beválik és még hosszú ideig találunk majd minisztereket, meg tartományi kormányzókat ügyeink ellátására. Csak azt szeretném, hogy mások következzenek a mostaniak helyébe. Az újak nem lehetnének rosszabbak, mint a régiek és ki tudja, hogy nem lehetnének-e kissé jobbak?

- Vigyázzon, - szólt Roman ur, - vigyázzon! Az államban éppen a kapcsolatosság és a folytonosság a csodálatraméltó és ha nincs tökéletes állam a világon, az, véleményem szerint, onnan ered, hogy Noé idejében az özönvíz megszakította a koronák átszármazását. Ez oly zavarodást okozott, melyből teljesen még ma se láboltunk ki.

- Uram, - felelt jó mesterem - ön igazán tréfásan nézi a dolgokat. A világ története tele van forradalmakkal; egyebet se látunk benne, mint polgárháborukat, zavargásokat, a fejedelmek gonoszságától felidézett lázadásokat és nem tudom, hogy ma mit kell jobban csodálni: a kormányzók szemérmertlenségét-e vagy a népek türelmét?

Ezt hallva, a titkár szemrehányóan panaszolta, hogy Coignard abbé ur nem akarja elismerni a királyság jótéteményeit, Blaizot ur pedig figyelmeztetett bennünket, hogy nem illő egy könyvtáros boltjában a közügyekről vitatkozni.

Mikor kint voltunk, kabátja ujjánál fogva félrevontam jó mesteremet.

- Abbé ur, - mondtam neki, - hát elfelejtette a szirakuzai vénasszonyt, hogy most meg mást kíván a zsarnok helyébe?

- Nyársforgató fiam, - felelt - szívesen elismerem, hogy ellentmondásba keveredtem. Azonban az ingatagság, melyet méltán vettél észre fejtegetésemben, nem olyan kárhozatos természetű, mint az, melyet a bölcselők antinomiának neveznek. Charron a *Bölcsességről* szóló könyvében azt állítja, hogy vannak antinomiák, melyeket nem lehet megoldani. A magam részéről, alighogy elkezdek elmélkedni a természetről, egyszerre féltucatot is látok ily pokolfajzatot, ahogy köszörülnek a csőrüket és úgy berzenkednek, mintha ki akarnák vágni egymás szemét. Az ember rögtön látja, hogy soha nem fogja tudni összebékíteni ezeket a megátalkodott megaerákat. Semmi reményem, hogy egyezsége hozzam őket és az ő hibájuk, hogy nem vittem sokkal előbbre a methaphysikát. A jelen esetben azonban Nyársforgató fiam, az ellentmondás csak látszólagos. Az eszem változatlanul a szirakuzai vénasszonynyal szavaz. Ma is azt gondolom, amit tegnap. Csakhogy az imént a szívre hallgattam és a szenvedélynek engedtem, mint ahogy a közönséges emberek teszik.

V.

A HUSVÉTI TOJÁSOK.

Apám pecsenyesütő volt a Saint-Jacques-utcában, szemben a Boldogságos-Szent-Bencével. Nem állítom, hogy szerette a böjtöt; pecsenyesütőnél ez csöppet se lett volna természetes. Mint jó keresztény azonban betartotta a böjtöt és a tilalmakat. Nem lévén pénze, hogy felmentést váltson az érsekségen, a böjtnapokon tökehalat vacsorált, feleségével, fiával, kutyájával és rendes vendégeivel együtt, kik között jó mesterem, Coignard Jeromos abbé ur volt a legáll-

hatatosabb. Szent anyám a világért se tűrte volna, hogy Miraut, házunk őrzője, nagypénteken valami csonton rágódjon. E napon nem kevert se hust, se zsirt a szegény állat ételébe. Coignard abbé hiába figyelmeztette, hogy rosszul teszi és hogy igazság szerint Miraut, miután nincs része a megváltás szentséges mysteriumaiban, nem köteles érték szenvedni se és megrövidülni csajkjának megtöltésében.

- Édes asszonyom, - mondta ez a nagy ember - rendjén van, hogy mi, kik az Egyház tagjai vagyunk, halat együnk; de az már babonás, istentelen, vakmerő, sőt szentségtörő dolog, hogy, amiként maga teszi, egy kutya résztvegyen a végtelenül drágalátos sanyargatásokban, melyek azért ilyenek, mert Isten érdeklődéssel viseltetik irántuk és amelyek enélkül lenézni valók és nevetésségesek lennének. Oly helytelenség ez, melyet a maga együgyűsége ártatlanná tesz, de amely főbenjáró véték lenne, ha egy doktor vagy akár csak egy értelmes elméjű keresztény is követné el. Az ilyen eljárás, édes asszonyom, egyenesen a legborzalmasabb eretnokség útján tart. Oda irányul, hogy azt állítsa, Jézus Krisztus épp úgy halt meg a kutyákért is, mint Ádám fiaiért. Már pedig semmi se ellenkezik jobban a Szentírással.

- Lehet - felelt anyám. - De ha Miraut nagypénteken zsirosat enne, azt képném, hogy zsidó és borzadnék tőle. Véték ez, abbé ur?

Jó mesterem felhajtott egy pohár bort és nyájasan így felelt:

- Drága lelkem, nem vizsgálom, hogy vétkezik-e vagy nem, de bizony mondom, hogy idegen a gonosztól és biztosabban hiszek az örök üdvösségében, mint öt vagy hat püspök és bibornokéban, kiket ismerek és akik pedig szép értekezéseket irtak a canoni jogról.

Miraut habzsolva nyelte az ételét, apám pedig Coignard abbé urral elment, hogy kissé benézzon a *Kis Bacchus*-ba.

Ekként töltöttük a böjt szent idejét a *Ludláb királynéhez* címzett pecsenyész boltban. Husvét reggelén azonban, mihelyest a Boldogságos-Szent-Bence harangjai szerte hirdették a feltámadás örömet, apám tucatosztól tüzt nyársra tyukokat, kacsákat és galambokat és Miraut a lobogó tüzhely mellett elgondolkodott és ünnepélyes vidámsággal csóválgatva a farkát, szivta be a zsír jó illatát. Noha már vén volt, fáradt és majdnem vak, még mindig élvezte az örömeit e földi életnek, melynek oly belenyugvással fogadta a bajait is, hogy általa kevésbé érezte a kegyetlen voltukat. Bölcs volt és nem csodálom, hogy anyám egy ily értelmes teremtetést belevont istenfélő cselekvéseibe.

Miután végighallgattuk a nagymisét, ott ebédeltünk a jóillatu boltban. Apám kegyes örvendéssel tele látott a lakomához. Rendesen az előjáróság néhány irnoka és jó mesterem, Coignard abbé volt a vendége. Az Ur 1725-ik esztendőjének husvétján, emlékszem, jó mesterem elhozta magával Cerise Miklós urat, kit a Kőművesek-utcájának egy kocsiszinéből vajt ki, hol ez a tudós férfi éjjel-nappal irta a hollandiai kiadók számára az irodalmi világ újdonságairól szóló tudósításokat. Az asztalon egész halom piros tojás állt egy drótfonatu kosárban. És miután Coignard abbé elmondta az asztali áldást, ezek a tojások szolgáltatták a beszédanyagot.

- Aelius Lampridus-ban olvasható, - szólt Cerise Miklós ur - hogy Alexander Severus apjának egy tyukja azon a napon, melyen e császárságra hivatott gyermek született, piros tojást tojt.

- Ez a Lampridus, aki nem nagyon bővelkedett az észben, - felelt jó mesterem - bátran meghagyhatta volna e mesét a vénasszonyoknak, kik hiresztelték. Önben sokkal több az ítélőképesség, semhogy e képtelen meséből akarná származtatni a keresztény szokást, mely husvétkor piros tojásokkal kedveskedik.

- Csakugyan, magam se hiszem, - válaszolt Cerise Miklós ur - hogy e szokás Alexander Severus tyukjától ered. Abból, amit Lampridus elbeszél, csak azt a következtetést akartam

levonni, hogy a piros tojás a pogányoknál a legfőbb hatalom előjele volt. Egyébiránt - tette hozzá - ezt a tojást valami uton-módon meg kellett festeni, mert a tyukok nem tojnak piros tojást.

- Már bocsánatot kérek, - szólalt meg anyám, ki a tüzhely mellett éppen a tálalással foglalatzkodott - gyerekkoromban láttam egy fekete tyukot, amelyik barnásba játszó tojásokat tojt. Ezért azt tartom, vannak tyukok, melyeknek pirosak a tojásai vagy legalább ehhez hasonló színűek. Olyanok, mint, teszem, a téglá színe.

- Ez nagyon meglehet - szólt jó mesterem - és a természetben sokkal nagyobb a különféleség és a változatosság, semmint általában hisszük. Az állatok nemzésében bőven van mindenféle furcsaság és a természetrajzi gyűjteményekben jóval különösebb szörnyeteger is láthatók, semmint amilyen egy piros tojás.

- Igaz - mondta reá Cerise Miklós ur. - A király ritkaság-gyűjteményében is őriznek egy ötlábu borjut, meg egy kétfejű gyermeket.

- Én Auneau-ban, Chartres mellett még különbet láttam - szólt anyám, egy tál káposztával körített kolbászt téve elénk, melynek kellemes gőze a padozat gerendáiig felhőzött. - Láttam egy újszülött gyermeket, kinek ludlába és kigyófeje volt. A bába, ki a világra segítette, annyira megrémült tőle, hogy a tűzbe dobta.

- Na, na! - kiáltott fel Coignard Jeromos abbé. - Gondolja meg, hogy az ember Isten szolgálatára születik az asszonytól és nem képzelhető, hogy kigyófejjel szolgálhassa, következésképpen nincs ilyen fejű gyermek és az a bába vagy álmodott vagy pedig bolonddá tartotta.

- Abbé ur, - szólt Cerise Miklós ur kissé elmosolyodva - velem együtt ön is látta, hogy a király ritkaság-gyűjteményében egy szeszszel tele üvegedényben ott őriznek egy néglábu és kétnemű magzatot, egy másik üvegben pedig egy fejnélküli gyermeket, kinek a köldöke felett van egy szeme. Ezek a szörnyszülöttek talán alkalmasabbak Istent szolgálni, mint az a kigyófejű gyermek, kiről házigazdánk felesége beszél? És mit szóljunk azokról, kiknek két fejük van, úgy, hogy nem lehet tudni, nincs-e egyszersmind két lelkük is? Vallja be, abbé ur, hogy a természet e kegyetlen játékokkal kissé zavarba ejti a theologusokat.

Jó mesterem már kinyitotta a száját, hogy feleljen és bizonyára tönkre silányította volna Cerise Miklós ur érvelését, de anyám, kit, ha beszélni akart, semmi se tudott megállítani, elébevágott, jó hangos szóval kijelentve, hogy az auneau gyermek nem volt emberi teremtés és vele az ördög ejtett teherbe egy péknét.

- A bizonyosság reá az, - tette hozzá - hogy senkinek se jutott eszébe, hogy megkereszteljék, hanem úgy temették el egy kendőbe csavarva a kert végében. Ha emberi teremtés lett volna, szentelt földbe tették volna. Mikor az ördög teherbe ejt egy asszonyt, abból állatformájú gyermek születik.

- Édes asszonyom, - felelt Coignard abbé - csodálatos, hogy egy falusi asszony többet tud az ördögről, mint egy theologiai doktor és bámulom, hogy maga az auneaui bábától akarja megtudni, vajjon egy asszonynak a magzata hozzátartozik-e vagy nem az emberiséghez, melyet Isten vérével váltott meg. Higyje meg nekem: ezek az ördögösségek megannyi szennyes képzelődések, melyektől meg kell tisztítania az elméjét. Az Atyákban egy szóval se olvassa az ember, hogy az ördög teherbe ejti a leányokat. Mindezek a sátáni fajtalankodások utálatos mesék csupán és szégyen, hogy a jezsuiták meg a dominikánusok egész értekezéseket gyártottak róluk.

- Jól mondja, abbé ur, - szólt Cerise Miklós mester, egy darab kolbászt tűzve a villájára. - Azonban nem felelt reá, amit mondtam, nevezetesen, hogy azok a gyermekek, kik fej nélkül születnek, nem nagyon alkalmasak, hogy megfeleljenek az ember céljának, mely, mint az

Egyház mondja, annyi, hogy megismerjük, szolgáljuk és szeressük Istent. Ebben a tekintetben, épp úgy, mint azt a rengeteg sok csirát nézve, mely kárba vész, azt kell mondani, hogy a természet nem tartja magát a theológiához és nem elegendőképpen keresztény. Még azt is merném mondani, hogy cselekedeteiben cseppet se vallásos és úgy tesz, mintha mitse tudna Istenéről. És ez megborzaszt, abbé ur.

- Ugyan már! - kiáltott fel apám egy combot emelve a villáján - micsoda borus, kellemetlen és a naphoz, melyet ünneplünk, nem illő beszédek ezek! De hát a feleségem az oka, aki kigyófejű gyermeket talál fel nekünk, mintha ez tisztességes embereknek való fogás lenne. Mégse járja, hogy az én szép piros tojásaimból ilyen ördögi históriák keltek ki!

- Tudja, gazda, - felelt Coignard abbé - az igaz, hogy a tojásból sok mindenféle kel ki. A pogányok e felől igen mély bölcselkedésű meséket tudtak regélni. De hogy ez ősi biborba burkolt keresztény tojásokból, melyeket az imént ettünk, ilyen sereg vad istentelenség fakadt, azt magam is restellem.

Cerise Miklós ur reáhunyorított jó mesteremre és kis nevetéssel így szólt:

- E tojások, Coignard abbé ur, melyek céklával festett héja lábaink alatt a padlót borítja, lényegükben távolról se oly keresztény és katolikus természetűek, mint ahogy önnek gondolni tetszik. Ellenkezőleg, a husvéti tojások pogány eredetűek és a tavaszi nap-éjegyenlőség idejében az élet rejtelmes kifakadására vonatkoznak. Régi symbolum ez, mely a keresztény vallásban is megőrződött.

- Ugyanily joggal lehet róluk mondani azt is, - felelt jó mesterem - hogy Krisztus feltámadásának symbolumai. Ami engem illet, kinek semmi kedvem, hogy a vallást symbolikus szórszálhasogatásokkal terheljem, hajlandó volnék azt hinni, hogy egyszerűen annak az öröme, hogy, miután a böjt alatt meg voltunk tőle fosztva, most megint ehetünk tojást, okozza, hogy e napon a tojások ily megtiszteléssel és királyi biborba öltözve kerülnek az asztalra. De hát mindegy; ezek apró jelentéktelenségek, melyekkel a tudós elmék és a könyvtárosok szórakoznak. Abban, amit ön mondott, Cerise Miklós uram, az a fontos, hogy szembe állítja a természetet a vallással és úgy tünteti fel, mintha hadilábon állának egymással. Ez istentelen dolog, Cerise Miklós uram, még pedig oly rettentő, hogy e derék peccsenyesítő is, jóllehet meg se érti, megborzadt tőle! Engem azonban nem hoz zavarba, mert az ily érvek egy pillanatilag se ingathatják meg a tájékozódásra képes elmét.

„Ön ugyanis, Cerise Miklós uram, azon a rationalis és tudományos uton indult el, mely valójában nem más, mint egy szűk, rövid és piszkos zsákutca, aminek a végén az ember csufosan betöri az orrát. Ugy okoskodott, mint valami nekielméledő gyógyszerész, aki azt hiszi, hogy ismeri a természetet, mert van némi sejtelve annak egynémely látszatáról. És megállapította, hogy a természeti nemzés, mely, szörnyszülötteket hoz létre, nem tartozik bele Isten titkába, ahogy - *Pulcher hymnus Dei homo immortalis* - embereket teremt dicsőségének ünneplésére. Nagyon kegyes, hogy nem említi mindjárt azokat az ujszülötteket is, kik nyomban meghalnak, továbbá az örülteket, a hülyéket és mindazokat, akikre ön szerint csöppet se alkalmazható Lactantius mondása, hogy az ember: szép hymnusa Istennek, *pulcher hymnus Dei*. De hát, Cerise Miklós uram, mit tud ön és mit tudunk mi mindnyájan erről? Ön összetéveszt valamelyik amsterdami vagy hágai olvasójával, mikor el akarja velem hitetni, hogy az értelemmel felfoghatatlan természet reagázol szent keresztény hitünkre. A természet, uram, a mi szemünkkel nézve, nem más, mint összefüggéstelen képek sorozata, melyből lehetetlen valami jelentést kiolvasni és én elismerem, hogy így nézve és ha ehhez tartom magamat, a megszületett gyermekben nem tudom felismerni se a keresztényt, se az embert, sőt még az egyént se és hogy a hus kibetűzhetetlen titokírás. De hát ez semmi és mi csak a visszáját látjuk a szövésnek. Ne törődjünk vele, tudván, hogy erről az oldalról mitsem ismerhetünk

meg, hanem forduljunk egész figyelmünkkel afelé, ami az értelemnek meglátható és ami az Istennel egységes emberi lélek.

„Ön, Cerise Miklós uram, igazán mulatságos a természetről és a születésről szóló elveivel. Hasonlít ahhoz a polgáremberhez, ki azt hiszi, belelátott a király titkaiba, mert látta a festményeket, melyek a tanácstermet díszítik. Amiként a titkok az uralkodó és a miniszterek beszélgetéseiben nyilvánulnak, az ember rendeltetése is a gondolatban található meg, mely egyaránt ered a teremtet és a teremtő lényből. Minden egyéb csak játék és hiábavalóság, arra való, hogy szórakozásul szolgáljon a szószátyároknak, aminőket az Akadémiákban sokat lehet látni. Ne beszéljen a természetről, ha csak nem olyan értelemben, ahogy a *Kis Bacchus*-ban látható, Catherine, a csipkés leány személyében, aki kerek és formástagu nőszemély.

„Ön pedig, gazdám, - tette hozzá Coignard abbé - adjon innom, mert egészen kiszáradt a torkom Cerise Miklós uram miatt, aki azt hiszi, hogy a természet ateista. És, az ördögbe is, hát mondják, hogy az, mert valamiképpen csak kell lennie, Cerise Miklós uram, és ha mégis Isten dicsőségéről beszél, ezt öntudatlanul cselekszi, mert nincs öntudat, csak az emberben, aki egyedül származik egyszerre a végesből és a végtelenből. Ígyunk!”

Apám vörös bort öntött jó mesteremnek, Coignard abbének és Cerise Miklós urnak és felszólította őket, hogy kocintsanak, amit szívesen meg is tettek, mert jóra való emberek voltak.

VI. AZ ÚJ MINISZTERIUM.

Shippen ur, ki Greenwich-ben lakatosmesterséget üzött, amíg Párisban volt, naponta a *Ludláb királyné*-ban ebédelt apám és jó mesterem, Coignard Jeromos abbé társaságában. Mint ahogy szokta, étkezés után ma is felbontatott egy palack bort, reágyujtott a pipájára és kihuzva zsebéből a *Londoni ujság*-ot, nyugodtan nekiült idogálni, füstölni és olvasni. Miután végzett vele, összehajtogatta az ujságot és pipáját letéve az asztal szélére, így szólt:

- Uraim, a miniszterium megbukott.

- Oh! - szólt jó mesterem - az nem jelent semmit.

- Bocsánat - felelt Shippen ur - igen is jelent, mert eddig tory-párti minisztérium volt, most pedig whig-párti jön a helyére, meg aztán, ami Angliában történik, annak mindennek van jelentősége.

- Uram, - felelt jó mesterem, - mi Franciaországban sokkal nagyobb változásokat láttunk ennél. Láttuk, hogy a négy államtitkárságot hat vagy hét tiztagu tanácscsal cserélték fel, az államtitkár urakat tíz darabra aprították, aztán megint összedrótozták olyanná, amilyenek voltak. Minden ilyen változásnál az egyik párt esküdözött, hogy mindennek vége, a másik meg, hogy minden jóra fordult. És nótákat énekeltek róla. Ami engem illet, nem nagyon érdekel, hogy mit csinálnak az uralkodó belső szobájában, mert azt tapasztaltam, hogy az élet menete nem változik tőle, az emberek a reformok után is, épp úgy, mint azelőtt, önzők, kapzsiak, gyávák és kegyetlenek, hol bárgyuk, hol dühöngők és hogy körülbelül egyforma szám esik a születésekre, a házasodókra, a megcsalt férjekre és az akasztásokra, amiben is a társadalom szép rendje mutatkozik. És ez a rend, uram, állandó és semmi se bonthatja meg, mert az emberi nyomoruságon és oktalanságon alapul, ez pedig oly támaszték, mely soha meg nem rendül. Az egész épület oly szilárdságot nyer tőle, mely dacol úgy a legrosszabb fejedelmeknek, mint annak a tudatlan hivatalnokseregnek is az iparkodásával, mely segédkezik nekik.

Apám, ki pecsenyeszurkálójával a kezében hallgatta e beszédet, tiszteletteljes határozottsággal megjegyezte, hogy akadhatnak jó miniszterek is és hogy emlékszik különösen egyre, ki nemrég halt meg és aki kibocsátotta azt a bölcs rendeletet, mely a pecsenyesütőket védelembe veszi a mészárosok és pékek falánk követeléseivel szemben.

- Lehet, Nyársforgató uram, - felelt jó mesterem, - ez olyan ügy, amit a pékekkel kellene megvitatni. De amit szem előtt kell tartani, az, hogy a birodalmak nem egynéhány államtitkár bölcsessége, hanem annak a több millió embernek a szükséglete folytán állanak fenn, akik, hogy megélhessenek, mindenféle alantas mesterséget folytatnak, aminő az ipar, a kereskedelem, a földművelés, a háboru és a hajózás. Ez egyenkénti nyomorúságok teszik ki azt, amit a népek nagyságának neveznek és se a fejedelmeknek, se a minisztereknek nincs benne szerepük.

- Téved, uram, - szólt az angol - a minisztereknek van szerepük, mert törvényeket csinálnak, melyek közül egy is meggazdagíthatja vagy tönkretelheti a nemzetet.

- Oh! ami ezt illeti, - felelt az abbé, - a kockázat nem olyan nagy. Minthogy egy állam ügyei oly kiterjedésűek, hogy egy embernek az elméje nem foghatja át valamennyit, meg kell bocsátani a minisztereknek, hogy vaktában dolgoznak, nem szabad felróni nekik a jót vagy rosszat, amit tettek és meg kell érteni, hogy olyan tapogatózással jártak el, mint amikor szembekötősdit játszanak. Egyébiránt e rossz és e jó vajmi kicsinek tűnnék fel, ha elfogultság nélkül néznők és nem hiszem, uram, hogy valamely törvény vagy rendelet oly súlyos következményekkel járna, mint ahogy ön mondja. Bizonyosságul hivatkozom az utcai leányokra, kik egymaguk egyetlen esztendőben több szabályrendeletet kapnak, mint amennyit a királyság összes többi testületét illetőleg egy egész évszázad alatt bocsátanak ki és akik mindazonáltal oly pontosan végzik mesterségüket, mint amilyen a természeti erők működése. Nevetik a jámbor rémitgetéseket, melyeket egy Nicodème nevű tisztviselő eszelget ki ellenök és fittyet hánynak Baiselance polgármesternek,³ ki több bíró és ügyész társaságában tehetetlen ligát szervezett a megbuktatásukra. Merem állítani, hogy Catherine, a csipkés leány még csak a nevét se hallotta ennek a Baiselance-nak és nem is fogja holtáig se, mely, legalább reménylem, keresztényhez illő lesz. Ebből következtetem, hogy mindazok a törvények, melyekkel egy-egy miniszter a tárcáját duzzasztja, megannyi hiúságos irkafirkák, melyek se éltetni nem tudnak, se pedig az életet meg nem akaszthatják.

- Ebből az alantas beszédből is látszik, Coignard ur, - szólt a greenwichi lakatos, - hogy ön a szolgáshoz szokott. Majd másképp beszélne a miniszterekről, meg a törvényekről, ha oly szerencsés volna, mint én, hogy szabadságban élne.

- Az igazi szabadság, Shippen ur, - felelt az abbé, - a világ hiúságaiból felszabadult lélek szabadsága. Ami a közszabadságokat illeti, azokat annyiba se veszem, mint egy ütet taplót. Képzelmek ezek, melyek csak a tudatlanok hiúságát szórakoztatják.

- Ön - szólt Shippen ur - csak megerősít hitemben, hogy a franciák majmok.

- Engedelmet! - kiáltott fel apám a szurkálóját forgatva - vannak köztük oroszlánok is.

- Szóval éppen csak polgárok nincsenek, - felelt Shippen ur. - A Tuileriák kertjében minden ember a közügyekről vitatkozik és soha semmi okos se sül ki belőle. A maguk népe egy izzága állatsereglet.

³ Baiselance vagy Baisselance jóval Montaigne után polgármestere volt Bordeaux-nak. (A kiadó jegyzete.)

- Uram, - szólt jó mesterem, - annyi igaz, hogy az emberi társadalmak, ha eljutottak az udvariasság bizonyos fokára, állatsereglet-félékké válnak és az erkölcsök haladása abban áll, hogy az emberek kalitkában élnek, ahelyett, hogy nyomoruságosan az erdőben kóborolnának. Európa minden országában ez a dolgok rendje.

- Uram, - felelt a greenwichi lakatos - Angolország nem állatsereglet, mert van parlamentje, melytől a miniszterek függenek.

- Lehet, - szólt az abbé -, hogy valaha majd Franciaországnak is lesznek miniszterei, kik a parlament alá tartoznak. Sőt többet mondok, uram. Az idő sok változtatást művel a birodalmak szerkezetében és el lehet képzelni, hogy Franciaország egy vagy két század múlva a népkormányt választja magának. Csakhogy, uram, az államtitkárok, kik ma oly keveset nyomnak, akkor nem fognak nyomni semmit. Mert a helyett, hogy az uralkodótól függenének, ki hatalmat és tartósságot ad nekik, a nép véleményének lesznek alávetve és osztoznak ennek állhatatlanságában. Figyelembe kell venni, hogy a miniszterek csak az abszolút monarchiákban gyakorolják némi erővel a hatalmat, amire példa József, Jákob fia, Farao minisztere és Haman, Ahasverus minisztere, kiknek nagyrészüket volt a kormányzásban, az elsőnek Egyiptomban, a másodiknak pedig a perzsáknál. Franciaországban erős királyságnak és gyöngé királynak a párosodása kellett, hogy egy Richelieu felfegyverezhesse magát. Népuralomban a miniszterek oly esendőek lesznek, hogy legyenek bár még oly gonoszak és ostobák, akkor se okozhatnak bajt.

„A rendektől csak bizonytalan és fogyatékos tekintélyt fognak kapni és nem engedhetvén meg maguknak se a hosszú reménységet, se a nagy terveket, nyomoruságos toldás-foldással töltik majd egy napi életüket. Bele fognak pusztulni a szomorú iparkodásba, hogy egy gyülekezet ötszáz arcáról olvassák le a parancsokat, mit cselekedjenek. Miután a tudatlan és széthúzó embertömeg gondolatában nem találják meg a saját gondolatukat; aggódó tehetetlenségben fognak tengődni. Le fognak szokni róla, hogy bármit is előkészítsenek vagy megelőzzenek és majd csak a cselszövésben meg a hazudozásban buzgólkodnak. Oly mélyre süllyednek, hogy már ha buknak, se ütik meg magukat és nevék, melyet a kis iskolásgyerekek a falakra karcolnak, nevetség lesz a polgároknak.

Shippen ur vállatvonva csak ezt jegyezte meg:

- Lehet. A franciákról nagyon jól el tudom képzelni, hogy így lesz.

- Oh! - felelt jó mesterem, - és ha így lesz, a világ akkor is megy a maga útján. Enni akkor is kell. És ez az a nagy szükséglet, mely a többi valamennyit maga után vonja.

Shippen ur kirázta a pipáját és így szólt:

- Egyelőre arról van szó, hogy oly miniszter következik, ki kedvezni fog a termelőknek, de megrontja a kereskedelmet, ha szabadjára hagyják. Vigyáznom kell, mert én lakatos vagyok Greenwichben. Össze fogom hívni a lakatosokat és fellármázom őket.

Zsebre dugta pipáját és köszönés nélkül távozott.

VII. AZ ÚJ MINISZTERIUM. (Folytatás és vége.)

Vacsora után, minthogy szép este volt, Coignard Jeromos abbé egy kis sétára indult a Saint-Jacques-utcában, hol már gyujtogatták a lámpákat és én oly szerencsés voltam, hogy vele mehettem. A Boldogságos-Szent-Bence pitvara előtt megállt és szép kövér kezével, mely egyaránt való volt úgy a skolasztikus bizonyításokra, mint a gyöngéd simogatásra, reámutatott egyikére a kőpadoknak, melyek kétoldalt, a trágár rajzolatokkal befirkált gothikus szobrok alatt álltak és így szólt:

- Fiam, Nyársforgató, ha reám hallgatsz, leülünk egy kicsit hűsölni e kifényesedett kövekre, melyeken előttünk már annyi sok koldus pihentette nyomoruságát. Meglehet, hogy e számlálhatatlan szerencsétlenek között volt kettő-három, ki nagyon érdemes megjegyzéseket váltott egymással. Mi esetleg balhákat szedünk fel. De hát, fiam, te, minthogy a szerelmeskedés kor-
szakában vagy, azt fogod gondolni, hogy a balhák a gitáros Jeanette-től vagy Catherine-től, a csipkés leánytól valók, mert hogy alkonyat tájban ide szoktak jönni az udvarlóikkal és majd édesnek érzed a csipésüket. Olyan képzelődés ez, melyet nem lehet rossz néven venni fiatalságotól. Ami engem illet, ki már tul vagyok a rózsás tévelygések idején, azt fogom magamnak mondani, hogy nem szabad tulságos figyelemmel lenni a test kényességére és hogy a philosophusnak nem szabad törődnie a balhákkal, melyek, mint a világegyetem minden egyéb dolga, Isten rejtelmek közé tartoznak.

Ezzel leült, gondosan ügyelve, hogy föl ne ébresszen egy kis savoyard fiut, ki mormotájával együtt a vén kőpadon aludta ártatlan álmát. Melléje ültém és mert eszembe jutott a beszélgetés, melyet a déli ebédnél hallottam, megkérdeztem jó mesteremet.

- Abbé ur, - szoltam, - ön délben a miniszterekről beszélt. A király miniszterei nem kápráztatják önt se a hintójukkal meg a ruhájukkal, se pedig az eszközkel és az olyan lélek szabadságával ítélte meg őket, akit semmi se ejt csodálkozásba. Azután, feltéve, hogy ez valaha bekövetkezik, a népuralom szempontjából tekintve e tisztviselőket, a legnagyobb mértékben nyomoruságosaknak tüntette fel őket, akik inkább szánalmat érdemelnek, semmint dicséretet. Ön tehát ellene van az ó-kori köztársaságok mintája szerint való népuralom feltámasztásának?

- Fiam, - felelt jó mesterem - magamnak is kedvem volna, hogy a népuralom mellett legyek. Alacsony sorsom erre ösztökél és a Szent-Irás is, melyet tanulmányoztam valamelyest, megerősít e hajlandóságban, mert az Ur megmondta Rómában: „Izrael vénei királyt akarnak, hogy ne uralkodjam ő rajtok. Már pedig e lészen a királynak hatalma, ki uralkodni fog rajtatok: A ti fíjaitokat elveszi és szekérvezetői lesznek neki és az ő szekere előtt futnak. A ti leányaitokat viszontan elviteti a kenegetésre, szakácsságra és kenyérsütésre. *Filiis quoque vestras faciet sibi unquentarias et focarias et panificas.*” Szórol szóra olvasható ez a Királyok könyvében⁴, ahol még azt is látjuk, hogy az uralkodó két vészes ajándékot juttat alattvalóinak: a háborút és a tizedet. És ha igaz, hogy az egyeduralom isteni rendelés, az is bizonyos, hogy rajta van az emberi ostobaság és gonoszság minden jele. Hihető, hogy az Ég büntetésül adta a népeknek.

Haragjában gyakorta hallgat kérésünkre
S ajándéka csupán bűnünk büntetése.

„Idézhetnék neked, fiam, több szép részletet a régi szerzőkből, melyek csodálatraméltó erővel adnak kifejezést a zsarnokság gyűlöletének. Végül pedig, azt hiszem, mindig tanubizonyyságot tettem némi lelkierőről a világi dicsőség megvetésében és én is épp úgy utálok a kardcsörtetőket, mint a jansenista Pascal Balázs. Mindez a népuralomért beszél szívemnek és eszemnek. Sokat is elmélkedtem róla, aminek eredményét valamikor majd írásba foglalom egy olyanfajta munkában, amilyenről azt szokás mondani, hogy fel kell törni a héját, hogy megkapja az ember a magját, amivel azt akarom mondani, hogy egy új változatát tervezem *A bolondság dicséreté*-nek, mely léhának fog látszani a léhák szemében, de amelyben a bölcsek reáismernek a tréfa és a bohócsipka alatt rejtőző bölcseségre. Szóval az a szándékom, hogy második Erasmus leszek és az ő példájára tudós és megfontolt mókázással oktatom a népeket. Ez értekezés egyik fejezetében, fiam, meg fogod találni arra nézve, amiről most kíváncsiskodol, az

⁴ Coignard abbét egy pillanatra, igaz, hogy csak mellékes dologban, cserbenhagyta emlékezete. Az idézett szavak nem a *Királyok*-, hanem *Sámuel könyvében* olvashatók.

összes felvilágosításokat és megtudod, milyen helyzetben vannak a miniszterek, kik a rendektől, vagy a néptestületektől függenek.

- Ah! abbé ur, - kiáltottam fel, - de szeretném már olvasni ezt a könyvet! Mikor lesz kész?

- Nem tudom, - felelt jó mesterem. - Sőt, az igazat megvallva, azt hiszem, nem is írom meg soha. A tervek, melyeket az emberek formálnak, gyakran megakadnak. Nem rendelkezhetünk a jövő legkisebb részecskéje felől se és ez a bizonytalanság, mely közös sorsa Ádám egész sarjadékának, nálam a balszerencse hosszú láncolata folytán a végsőig fokozódott. Ez az oka, fiam, hogy attól tartok, sohasem fogom megírhatni e tiszteletreméltó bolondosságot. Nem akarok neked e padon politikai fejtegetést tartani, de mégis legalább elmondom, miképpen gondoltam e képzeletes könyvben megkezdeni azt a fejezetet, mely bemutatja, milyenek lesznek a gyöngéi és a megátalkodottságai a jámbor Demos szolgáinak, ha majd ő lesz az ur, ha ugyan az lesz valaha, amiről nem beszélhetek, mert nem ártom magamat a prófétálásba, hanem átengedem azt a szüzeknek, kik jövendőlgetnek, amiként a három sibylla, nevezetesen a cumai, a perzsiai és a tiburtinumi *quarum insigne virginitas est et virginitatis praemium divinatio*. Térjünk azonban a tárgyra. Körülbelül husz éve lehet ennek, mikor is a kedves Séez városában laktam, hol könyvtárosa voltam a püspök urnak.

„Kóbor komédiások, kik véletlenül arra vetődtek, valamely pajtában egy meglehetősen jó tragédiát játszottak. Megnéztem és láttam bejönni egy római császárt, kinek parókáját több babér ékesítette, mint a sonkát a Lőrincz-napi vásáron. Leült egy kanonoki székbe, két minisztere pedig udvari diszruhában, nagy rendjelszalaggal, melléje telepedett két támlátlan kis székre és aztán hármásban államtanácsot tartottak a mécsesek előtt, melyek rémitőn bűdösítették. A tanácskozás folyamán az egyik miniszter szatirikus képet festett a köztársaság végső idejének consuljairól. Feltűntette, mily türelmetlenül iparkodnak élni és visszaélni rövid ideig tartó hatalmukkal, mily ellenségek a közjával szemben, mennyire féltékenyek utódaikra, akik egyébiránt bűntársaik a rablásban és erőszakoskodásban. Ime, miként beszélt:

Ez egy évre királynak megtett derék urak
Látván, hogy hatalmuk mily hamar leszalad
Csirájában ölik el a nagy terveket,
Nehogy a sikernek mások örvendjenek.
Mínhogy ha jót tesznek, részök kicsi benne,
Közjavakból merik mély zseböket tele,
Bizván, hogy ezt senki rossz néven nem veszi,
Mert majd, ha sor kerül, maga is cselekszi.

„Nos, fiam, e sorok, melyek szabatos megállapításaikkal Pibrac epigrammáira emlékeztetnek, az értelem számára többet érnek, mint az egész tragédia, melyen egy kissé nagyon is megérzik a hercegek pártütésének nagyhangú léhasága és amelyet egészen megront valami Longueville hercegnő-féle nőnek, ki Emilia néven szerepel, hősieskedő szerelmeskedése. Gondosan megjegyeztem e nyolc verssort, hogy elmélkedhessem rajtok. Mert még a szindarabokban is találhat az ember bölcs kijelentéseket. Amit a költő e pár sorban a római köztársaság konzuljairól mond, ugyanugy alkalmazható a demokráciák minisztereire is, kiknek fogyatékos a hatalmuk.

„Erőtlenek, fiam, mert népi gyülekezettől függenek, mely egyaránt képtelen a politikus átfoglaló és mély gondolataira és a semmittevő király ártatlan együgyűségére. A miniszterek csak akkor nagyok, ha, mint Sully, egy értelmes fejedelemnek segédkeznek, vagy pedig ha, mint Richelieu, az uralkodó helyet foglalják el. Már pedig ki nem látja be, hogy Demos-ban nem lesz meg se IV. Henrik kitartó okossága, se XIII. Lajos kedvező tétlensége? Még ha fel is tételezzük, hogy tudja, mit akar: soha sem fogja tudni, hogy miképpen kell akaratának érvényt szerezni, sőt még csak azt se, hogy ez az akarat egyáltalában érvényesíthető-e? Mert rosszul parancsol, rosszul fognak neki engedelmeskedni és mindig azt fogja hinni, hogy elárulták. A

képviselők, kiket gyűléseibe fog küldeni, fortélyos hazugságokkal ápolgatják majd képzelődéseit, mignem magukra vonják igazságtalan vagy jogos gyanuját. E rendek azzal a zavaros közepszerűséggel fognak eljárni, mely a tömeget jellemzi, melyből származnak. Homályos és többértelmű gondolatokat fognak görgetni. A kormányfők feladatául olyan határozatlan követelések beteljesítését fognák kiszabni, melyek felől maguk sincsenek tisztában és minisztereiket, kik ekképen kevésbé lesznek szerencsések, mint a mese Oedipusa, egymásután felfalja a százfejű Sphinx, mert nem tudják megfejteni a rejtvényt, melynek maga a Sphinx se ismeri a nyitját. A legnagyobb nyomoruságuk az lesz, hogy bele kell törődniük a tehetetlenségbe és a helyett, hogy cselekedhetnének, majd csak beszélhetnek. Tisztára szónokokká fognak válni, még pedig rossz szónokokká, mert a tehetség, minthogy némi világossággal jár, vesztőket okozná. Meg kell majd tanulniok, miként lehet beszélni, anélkül, hogy az ember mondana valamit és akik kevésbé ostobák köztük, kénytelenek lesznek még inkább hazudni, mint a többiek. Eképpen a legértelmesebbek fognak reászolgálni leginkább a megvetésre. És ha még akadnának, akik képesek szerződéseket kötni, pénzügyeket intézni és a tennivalókat ellátni: nem vehetik hasznát a tudományuknak, mert nem lesz idejük, már pedig a nagy vállalkozásokhoz az idő adja a hozzávalót.

„E lealázó helyzet el fogja csüggeszteni a jókat és bátorságra kaptja a rosszakat. A nagyra-vágyó tehetségtelenség mindenünnen, a falvak fenekéről az állam első hivatalaiba fog emelkedni és mert a becsületesség nem természetes tulajdonsága az embernek, hanem hosszú gondoskodás és állandó mesterkedés szükséges a tenyésztéséhez: a fosztogatók egész rajokban fognak lecsapni a köztulajdonra. És a bajt még növelni fogja a botrány nyilvánossága, mert a népuralomban bajos bármit is titokban tartani és néhánynak vétke folytán mindenek gyanussá fognak válni.

„Mindebből távolról se következtetem, fiam, hogy a népek akkor majd boldogtalanabbak lesznek, mint amilyenek most. Megelőző beszélgetéseink alkalmával eléggé értésedre adtam, hogy nem hiszem, hogy a nemzet sorsa a fejedelemtől és minisztereitől függ és hogy nem való oly érdemet tulajdonítani a törvényeknek, mintha belőlük származna a közjólét vagy a köznyomoruság. Mindazonáltal a törvények nagy megsokasítása kárral jár és félek, hogy a kormányzó gyűlések visszaélnek törvényalkotó szabadságukkal.

„Jancsi és Miska kedvenc gyöngéje, hogy miközben juhaikat legeltetik, rendszabályokat tervelnek és azt mondogatják: „Ha én király lennék!...” Ha Jancsi király lesz, egyetlen év alatt több rendeletet fog kibocsátani, mint amennyit Justinianus császár egész uralma alatt összegyűjtött. Ez is olyas valami, ami miatt Jancsi uralmát félelmetesnek tartom. Azonban a királyok és császárok uralma általában oly rossz volt, hogy nem lehet még rosszabbtól tartani és bizonyára Jancsi se fog elkövetni több ostobaságot vagy gonoszságot, mint azok a kettős meg hármis koronával ékesített fejedelmek, kik az özönvíz óta vérrel meg romokkal borítják a földet. Sőt reátermetlenségében és mohóskodásában még az a jó is megvan, hogy lehetlenné teszik azokat a kitanult államközi levelezéseket, melyeket diplomáciai jegyzékváltásnak neveznek és amelyekből csak az sül ki, hogy mesterségesen felesleges és vészes háborukat támasztanak. A jámbor Demos minisztereinek, kiket folyton hajszoznak, lökdösnek, megaláznak, öklöznek, rugnak és akikhez több sült almát meg kemény tojást vágnak hozzá, mint akár a legrosszabb vásári bohóchoz, nem lesz érkezésük, hogy szép nyugodtan békében és dolgozószobájuk csendjében, a zöld asztalon mészárlásokat szervezzenek annak az érdekében, amit európai egyensulynak neveznek és ami valójában nem más, mint a diplomaták boldogulása. Nem lesz többé külpolitika és ez nagy jótétemény lesz a szegény emberiségére.

E szavakkal jó mesterem felállt és így szólt:

- Ideje lesz hazamenni, fiam, mert ruhám hibájából, hogy több helyen ki van szakadva, a hűvös pára kezdi átjárni tagjaimat. Meg aztán ha tovább is itt maradunk ez iverk alatt, még el találjuk riasztani Catherine és Jeanette udvarlóit, kik itt várják a pásztorórát.

VIII. A TANÁCSOSOK.

Ma este mesterem, és én elmentünk a *Kis Bacchus* lugasába, hol ott találtuk Catherine-t, a csipkés leányt, a sánta késest és az apát, kinek életemet köszönhetem. Mindhárman ugyanegy asztalnál ültek, előttük egy kancsó bor, melyből már eleget fogyasztottak, hogy vidámak és beszélgető kedvűek legyenek.

Négy esküdt-tanácsos közül épp aznap választottak annak rendje és módja szerint kettőt és apám erről beszélt, ahogy helyzete és képessége diktálta.

- Az a baj, - mondá -, hogy a tanácsosok tisztviselő nációbeli emberek, nem pedig pecsenyesütők és hogy hivatalukban a királytól függenek, nem pedig a kereskedőktől, nevezetesen a párisi pecsenyesütők testületétől, melynek én vagyok a zászlóvivője. Ha én tőlem függenék, eltörölnék a tizedet meg a fogyasztási adót és mindnyájan boldogok lennénk. Ha csak a világ nem hátrafelé megy, mint a rák, el is jön még a napja, hogy a kereskedők választják a tanácsosokat.

- Kétségtelenül, - szólt Coignard abbé. - A tanácsosokat a mesterek meg az inasok fogják választani.

- Ne hamarkodja el, hogy mit mond, - felelt apám bizalmatlanul és összevonva szemöldökeit.
- Ha az inasoknak is lesz beleszólásuk, az egész nem ér semmit. Mikor én inas voltam, egyben se járt az eszem, mint csak a kártevésen meg a gazdám feleségén. De amióta boltom van és feleségem, tudom, mit kíván a közérdek, mely összetartozik az én érdekeimmel.

Lesturgeon, a korcsmáros, elénk tett egy kancsó bort. Kis vörös ember volt, tele eleveenséggel és nyerseséggel.

- Az új tanácsosokról beszélnek? - szólt csipőjére téve a két kezét. - Csak azt szeretném, hogy ők is tudjanak annyit, mint a régiek, akik pedig szintén nem sokat értettek a közérdekhez. De hát már kezdtek beletanulni a mesterségükbe. Maga tudja, Leonard mester (apámhoz fordulva beszélt), hogy az iskola, melyben a Saint-Jacques-utcai gyerekek tanulják a catechismust, fából van és csak egy puskalövés meg egy szál forgács kell hozzá, hogy úgy égjen, mint a Szent Iván-éjszakai tűz. Figyelmeztettem reá a városházbeli urakat. Jó fogalmazásu levél volt, mert hat ezüstért irattam egy őrökkel, kinek a Val-de-Grace tövében van a butikja. Előadtam a tanácsos uraknak, hogy a kerület összes kis kölykei nap nap után abban a veszedelemben forognak, hogy megsülnek, mint a birkák, ami, tekintettel az anyák érzékenységre, figyelembe veendő dolog. A tanácsos ur, ki az iskolák gondját viseli, egy év múlva udvariasan azt válaszolta, hogy a veszedelem, mely a Saint-Jacques-utcai kis kölyköket fenyegeti, a legnagyobb mértékben felkeltette érdeklődését és hogy minden igyekezettel elejét akarja neki venni, miért is a nevezett iskolásoknak küld egy tüzi fecskendő. „Minthogy a király - tette hozzá - kifogyhatatlan jóindulatában győzelmeinek emlékére kétszáz lépésnyire az iskolától közutat nyitattott, viz van bőven és a gyermekek néhány nap alatt megtanulhatják, miképpen kell bánni a fecskendővel, melyet a város kegyesen kiutalt nekik.” Ahogy a levelet olvastam, majd a tetőig ugrottam mérgemben. És visszamentem a val-de-gracei őrökhoz és a következő levelet irattam vele:

„Nagytekintetű tanácsos ur, nagy jó uram! A Saint-Jacques-utcai iskolában kétszáz tacsó van, akik közül a legidősebb hét éves. Szép kis tűzoltók és sokra mehetnek az ön tűzifecskendőjével. Vegye vissza ezt a szerszámot és építtessen kőből meg téglából iskolaházat.”

„Ez a levél is, épp úgy, mint az első, hat ezüstömbe került, a pecséttel együtt. De hát nem volt kidobott pénz, mert husz hónap múlva megkaptam a választ, melyben a tanácsos ur megnyugtató, hogy a Saint Jacques-utcai gyermekek megérdemlik a párisi előjárók jóindulatát, melylyel gondoskodni fognak biztonságukról. A dolog ennyiben maradt. Ha most ez a tanácsos tágit a helyéről, kezddhetem újra az egészet és megint tizenkét ezüstöt kell fizetnem a val-de-gracei őröknek. Ezért hát, Leonard mester, bár magam is tudom, hogy vannak a városházán alakok, kik inkább vásári bohócoknak valók, csöppet se óhajtóm, hogy új arcok kerüljenek oda és inkább megtartom a tűzifecskendő tanácsost.

- Én, - szólt Catherine - a rendőrbíróra haragszom. Engedi, hogy a gitáros Jeanette minden alkonyattal ott csavarogjon a Boldogságos Szent-Bence előcsarnoka előtt. Szégyen gyalázat. Fésületlen hajjal jár az utcán és csak úgy lóg róla a piszkos szoknya. A nyilvános helyeket fenn kellene tartani azoknak a leányoknak, kik szépen kicsinosítják magukat, hogy tisztességgel mutakozzanak.

- Ohó! - szólt a sánta késes, - a járda mindenkié és Lesturgeon gazda példájára magam is elmegyek a val-de-grace-i őrökhez, hogy írjon a nevemben valami szép kérvényt a szegény házalók érdekében. Mihelyt valami jó forgalmas helyre jutok a kocsimmal, a rendőrök mindig zavarnak odább és ha valami lakáj vagy két cselédleány megáll a késeim előtt, rögtön jön egy ilyen nagy fekete gazember és rám szól, hogy a törvény nevében keressek más helyet a kirakodásra. Hol azt mondják, hogy a vásárosoké a hely, akik helypénzt fizettek, hol pedig az a baj, hogy nagyon is közel vagyok Leborque urhoz, aki hites késműves. Egyszer egy püspöknek, másszor meg egy hercegnek a hintója elöl kell félreállanom és huzom a hámat és még örülhetek, ha a lakáj vagy a szobaleányok nem használták fel az alkalmat, hogy fizetés nélkül vágjanak zsebre egy pár ollót vagy valami szép, finom kést. Belefáradtam már a zsarnokságba és megelégettem az igazságszolgáltatás embereinek igazságtalanságait. Nagyban ágaskodik bennem az ösztön, hogy ne türjem tovább.

- Ez annak a jele, - szólt jó mesterem - hogy ön emelkedett érzésű késes.

- Nem vagyok emelkedett érzésű, abbé ur, - felelt szerényen a sánta, - csak haragos vagyok és az elkeseredés arra vitt, hogy titokban dalokat árulok, melyek a királyt, a szeretőit meg a minisztereit csufolják. Egész szép raktáram van belőlük a kocsim fedele alatt. Ne áruljon el. Az, amelyik a tizenkét füttyről szól, nagyon jó.

- Én nem árulom el, - szólt apám. - Az én szememben egy jó dal ér annyit, mint egy pohár bor, sőt még többet. És nem bánom a késeket se, sőt örülök, ha vásárt csap velök, mert mindenkinek élni kell. De ismerje be, hogy nem járja, hogy a mozgó árusok versenyezzenek a kereskedőkkel, kik boltot bérelnak és fizetik a taksákat. Semmi se ellenkezik jobban a renddel és a méltányossággal. És hallatlan, hogy ezek az éhenkórászok milyen vakmerők! Hová jutnánk, ha meg nem fékeznék őket? Egy montrougei paraszt tavaly hát nem megtette, hogy egyenesen odaállt talyigájával a *Ludláb királyné* elé és egy garassal olcsóbban adta a főtt galambot, mint amennyibe nálam kerül. És torka szakadtából ordította, hogy a boltom ablaka csak úgy rezgett bele: „Öt garas a szép, hizott galamb!” Huszszor is megfenyegettem a szurkálómmal, de buta vigyorgással egyre azt felelte: „Az utcán mindenkinek szabad”. Elszaladtam a rendőrbíróhoz, aki igazságot tett és megszabadított a gazembertől. Nem tudom, mi lett belőle; de még most is haragszom a kárért, amit okozott; mert ahogy láttam, rendes vevőim mint hordják tőle a galambokat párosával, sőt féltucatjával is, úgy elöntött az epe, hogy hosszú ideig buskomor voltam. Nem szánnám reáenyvezni a testére mindazokat a

tollakat, melyeket a galambokról lekopasztott, hogy aztán így tetőtől-talpig feltollazva hurcolják körül az utcákon a talyigájához kötve.

- Leonard mester, - szólt a sánta késes, - maga nagyon keményszivű a szegény emberekhez. Így hajszolják aztán a szerencsétleneket a végletekbe.

- Késes uram, - szólt nevetve jó mesterem, - azt tanácsolom önnek, irasson valami irnokkal szatirát Leonard mesterről és árulja együtt a dalokkal, melyek Lajos királyt csufolják. Kissé ki kellene gunyolni barátunkat, ki majdnem szolgai foglalkozásában nemcsak szabadságra, hanem egyenesen parancsnokságra törekszik. Az önök beszédeiből, uraim, azt következtetem, hogy a városi rendtartás nehéz művészet, mert ellentétes, sőt gyakran ellenséges érdekeket kell benne összeegyeztetni és hogy a közjó egy csomó egyéni bajból tevődik össze és egyáltalában vajmi csodálatos dolog, hogy az emberek, kik a falak között össze vannak zárva, nem falják fel egymást. Valóságos szerencse ez, melyet gyávaságuknak kell betudni. A közbéke kizárólagosan a fogyatékos barátságon alapul, mellyel a polgárok viselkednek, kik megbecsülik egymást annál a félelemnél fogva, melyet kölcsönösen ébren tartanak egymásban. És a fejedelem, mert rémületet gerjeszt mindnyájukban, megszerzi nekik a béke megbecsülhetetlen jótéteményét. Ami pedig a tanácsosokat illeti, kiknek csekély a hatalmuk és akik se ártani, se használni nem tudnak valami sokat és akik legfőként a botjuk meg a parókájuk miatt tekintélyesek, - ne nagyon panaszozzuk, hogy a király teszi meg őket és hogy a legutóbbi uralom óta, majdnem egészen a korona tisztviselői közé tartoznak. Barátaik lévén a fejedelemnek, különbségtétel nélkül ellenségei az összes polgároknak és ez ellenségességet mindegyikünknek az a tökéletes egyenlőség teszi elviselhetővé, melylyel valamennyiünkre kiárad. Olyan eső ez, melyből mindegyikünkre csak pár csepp jut. Valamikor, majd ha (mint ahogy volt állítólag a királyság kezdeteiben is) a nép juttatja hivatalba őket, a tanácsosoknak magában a városban lesznek barátaik és ellenségeik. Ha a boltot bérlő és tizedet fizető kereskedőknek köszönhetik megválasztásukat: rosszul fognak bánni a házalókkal. Ha a házalóknak: a kereskedőket fogják zaklatni. Ha a munkások választják őket, szembe fognak helyezkedni a mesterekkel, kik a munkásokat dolgoztatják. Vége-hossza nem lesz az ebből származó vitáknak és veszekedéseknek. Háborgó gyülekezetet fognak alkotni, melyben mindegyikük majd választóinak az érdekeit meg a szenvedélyeit istápolgatja. Mindamellet az azt hiszem, nem fogják visszakívátni a mostani tanácsosokat, kik csak a fejedelemtől függenek. Tülekedő hiuságuk mulattatni fogja a polgárokat, kik majd úgy nézhetik magukat benne, mint valami nagyító tükörben. Közepes hatalmukat közepes módon fogják kihasználni. A népből eredve épp oly képtelenek lesznek annak az előrejuttatására, mint a visszaszorítására. A gazdagok szörnyűködni fognak a merészségükön, a szegények viszont féltékenységgel fogják vádolni őket, holott egyszerűen csak lármás tehetetlenségükről lehet szó. Egyébiránt pedig el fogják tudni végezni a közönséges feladatokat és a közjavakat majd azzal az elégséges elégtelenséggel kezelik, amely mindig kitelik az embertől és amelynél több sohasem telik ki tőle.

- Hü! - szólt apám. - Jól beszélt, abbé ur. Most aztán ígyék!

IX. A TUDOMÁNY.

Jó mesterem meg én ma elsétáltunk egész a Pont-Neuf-ig, melynek kiöblösődéseit ellepik a könyvtárak állásai, ahova kirakják regényeiket meg ájtatossági könyveiket. Két sol-ért meg lehet kapni az egész *Astrea*-t és a *Nagy Cyrus*-t, melyet a vidéki olvasók elnyűttek és összezsíroztak, továbbá az *Égést gyógyító kenőcs*-öt és a jezsuiták különböző műveit. Jó mesteremnek az volt a szokása, hogy meg-megállt és elolvasott néhány oldalt ez írásokból, melyeket esze ágában sem volt megvenni, egyrészt mert nem volt pénze, másrészt pedig mert okos

meggondolással a *Kis Bacchus* gazdája számára tartogatta a hat ezüstöt, ami ritka esetlegből a nadrágzsebében rejtőzött. Egyébiránt is csöppet se törte magát a világi javak birtokáért és a legjobb művek se keltettek benne vágyakozást, feltéve, hogy elolvashatta bennök a jó szakaszokat, melyeket azután csodálatraméltó bölcseséggel fejtegetett. A Ponf-Neuf polcai még annál fogva is tetszetek neki, hogy - a pástétom-árusok szomszédsága következtében - a könyvek ott a sütek szagától illatoztak és e nagy ember egyszerre szivta be a konyha és a tudomány zamatját.

Orrára illesztve pápaszemét, az oly boldog lélek meglegedésével vette szemügyre egy régiségáros kirakatát, kinek minden derűs a világon, mert minden derűsen tükröződik benne.

- Fiam, Nyársforgató, - szólt - e derék ember holmijai között oly könyvek is vannak, melyek akkor készültek, mikor a nyomtatás még, hogy úgy mondjam, pólyában volt és amelyeken megérzik őseink faragatlansága. Itt látom Monstrelet egy barbár krónikáját, mely szerzőről azt mondják, hogy csipősebb, mint akár egy egész fazék mustár, továbbá, két vagy három példányban, Szent Margit élettörténetét, melyet a szülőfájások idején az asszonyok egykor a hasukra szoktak kötni. Megfoghatatlan lenne, hogy az emberek oly ostobák voltak és ilyen sületlenségeket irtak meg olvastak, ha szent vallásunk ki nem oktatna bennünket, hogy a butaság csirájával jönnek a világra. És mert a hit világosságának sohasem voltam hiányában, és pedig, szerencsére, még az ágybéli és asztali botlásokban sem: egykori ostobaságukat tisztábban látom, mint jelenlegi okosságukat, mely, hogy őszintén beszéljek, hiunak és csalókának látszik előttem, mint ahogy ilyennek fog feltűnni a jövőendő nemzedékek szemében is, mert az ember, lényege szerint, buta állat és elméjének meggyarapodásai nem mások, mint nyugtalanságának hiábavaló küzködései. Ezért nem bizom, fiam, abban, amit tudománynak és bölcsészetnek neveznek és ami, véleményem szerint, nem más, mint fogalmakkal és csalóka képzetekkel való visszaélés és, bizonyos értelemben, a Gonosz elhatalmasodása a lelkeken. Tudod jól, hogy távolról se hiszek azokban az ördögösségekben, melyektől a nép hiedelme rémülködik. Azt tartom, amit az egyházatyák, hogy mi magunk vagyunk a magunk démonai és megrontói. Azonban neheztelek Descartes urra és mind azokra a philosophusokra, kik, az ő példájára, a természet megismerésében keresték az életszabályt és a magaviselet irányelvét. Mert, fiam, Nyársforgató, végre is mi más a természet ismerete, mint érzékeink képzelődése? És ugyan mondd meg, kérlek, kezdve Gassendi-n, aki pedig nem volt számár, Descartes-on és tanítványain át egész eddig a kedves csacsi Fontenelle urig, mit ad a tudomány? Ókulákat, fiam, ókulákat, amilyen ez itt az orromon. Az összes mikroszkópok és távcsövek, melyekkel oly nagyon kérkednek, valójában mi mások, mint valamivel tisztább pápaszemek, semmint az enyém, melyet tavaly a Lőrinc-napi vásáron vettem és amelynek a bal üvege, amelyiken pedig jobban látok, a télen, sajnos, meghasadt attól a széktől, melyet a sánta késes a fejemhez vágott, hívén, hogy ölelgetem Catherinet, a csipkés leányt, mert hát erőszakos ember ez a késes és egész vak a testi vágyak gőzétől. Igenis, fiam, Nyársforgató, mik ezek a műszerek, melyekkel a tudósok meg a kíváncsiak telerakják a polcaikat meg a tanulószobáikat? Mi mások ezek a nagyítók, astrolabiumok, iránytűk, mint megannyi eszközök, melyek arra valók, hogy istápolják az érzékek képzelődéseit és megsokszorozva a természettel való érintkezést: megsokszorozzák a végzetes tudatlanságot, melyben felőle leledzünk? Akik a legtudósabbak közöttünk, csak abban az egyben különböznek a tudatlanoktól, hogy módjukban áll sokféle és bonyodalmas tévedésekkel szórakozniok. Soklapuvá csiszolt topázon át nézik a világot, a helyett, hogy, mint például édesanyád teszi, egyszerűen a maguk szemével néznék, úgy ahogy a jó Isten látniok adta. Azonban ha nagyító üveget vesznek is, a szemök nem változik; ha még annyi eszközüik van is a tér megmérésére: a kiterjedéseket nem változtathatják meg; ha még oly érzékeny mérlegeket használnak is: a súly változatlan marad: csak új látszatokat fedeznek fel és ezzel csak új képzelődések játékszerévé teszik magukat. És ez az egész. Ha nem volnék meggyőződve, fiam, vallásunk szent igazságairól: annál a meggyőződésnél fogva, hogy min-

den emberi ismeret csak az agyrégekben való haladás, nem maradna számomra más hátra, mint hogy innen a könyöklőről belevessem magamat a Szajnába, mely, amióta erre folyik, vajmi sok embert látott elmerülni, vagy pedig, hogy Catherinetől kérjem azt a fajta bufelejtőt, melyet karjai között talál az ember és amelyet keresnem nem illik se mivoltomhoz, se pedig - és főként - koromhoz. E készülékek között, melyek telivér hazugságai mértéktelen nagygyá dagasztanak látásom hazugságait, nem tudnám, hogy mit higgyek és merőben szánalmas akadémikus lenne belőlem.

Jó mesterem a Dauphine-utcától balra eső első kiöblösödés előtt beszélt így és már kezdte megijeszteni a kereskedőt, aki valami ördögüzőnek nézte. Egyszerre felragadva egy ócska mértant, mely Leclerc Sebestyén meglehetősen silány ábráival⁵ volt diszitve, így folytatta:

- Lehet, hogy a szerelem és a vizbeugrás helyett, ha nem volnék keresztény és katolikus, a matematikára vetném magamat, ahol is a lélek megkapja azt a táplálékot, mely után leginkább óhajtozik: a következetességet és az egybefüggést. És bevallom, hogy ez a kis könyv, bármily közönséges is, némi becsülést kelt bennem az emberi elme iránt.

E szavakkal széttárta Leclerc Sebestyén tankönyvét, éppen a háromszögek szakaszánál és oly szélesen, hogy majdnem szétment tőle a kötés. Csakhamar azonban elkedvetlenedve visszadobta az asztalra.

- Sajnos! - mormolta -, a számok az időtől függnék, a vonalak a tértől és ezek megint csak az ember képzelődései. Az emberen kívül nincs matematika, nincs geometria és végeredményben ez is csak olyan tudomány, mellyel nem mozdulhatunk ki magunkból, jóllehet ugyancsak nagyban hivalkodik az önállóság látszatával.

Hátat fordított a könyvkereskedőnek, ki megkönnyebbülten lélekzett fel és nagyot sóhajtott.

- Látod, fiam, Nyársforgató - szólt - olyan betegségtől szenvedek, melyet magam szereztem magamnak és éget a palást, melylyel önszántamból ruháztam és diszitettem fel magamat.

E szavakat képletesen kellett érteni, mert valósággal csak egy rossz lebernyeg volt rajta, melyet már csupán két-három gomb tartott össze. És ezek se a megfelelő lyukakba voltak gombolva; ahogy, ha figyelmeztették rá, jó mesterem nevetve mondani szokta: házasságtörő viszonyban voltak és a város erkölceit jelképezték.

Felhevülten folytatta a beszédet:

- Gyülölöm a tudományt, mert tulságosan szerettem, mint ahogy a kéjelgők szemrehányással illetik a nőket, mert nem tudták utolérni az álmokat, melyeket felőlük alkottak. Mindent meg akartam ismerni és ma gyötrődöm e bűnös téboly miatt. Boldogok, - tette hozzá, - oh! de mennyire boldogok ezek a jámbor emberek, kik itt e kuruzsló körül állanak.

És reámutatott a lakájokra, szobaleányokra meg a Saint-Nicolas kikötőbeli hordárookra, kik körben álltak egy ilyen csepürágó körül, aki az inasával bohóckodott.

- Látod, Nyársforgató, - szólt - mily jóizüen nevetnek, ha a gazfickó hátbarugja a másik fickót. És ez csakugyan mulatságos látvány, aminek azonban számomra a meggondolás elveszi az ízét, mert ha az ember nézi, mi a lényege ennek a lábnak meg a többinek: elmegy a kedve a nevetéstől. Keresztény létemre hamarabb fel kellett volna ismernem, mennyire kárhozatos az elv, melyet egy pogány hirdet: „Boldog, aki képes volt megismerni a dolgok okait!” be kellett volna zárkóznom a szent tudatlanságba, mint valami körülfalazott gyümölcsöskertbe

⁵ Leclerc Sebestyén mértani rajzait, melyekről Nyársforgató Jakab beszél, a magam részéről, épp ellenkezőleg, csodálom elegáns tisztaságuk és finom pontosságuk miatt. De hát tünni kell az eltérő véleményeket. (A kiadó jegyzete.)

és hasonlóknak kellett volna maradnom a kis gyermekekhez. Elszórakoztam volna, nem ugyan - hogy őszintén szóljak - ennek a Mondor-nak a durva mutatóvívain (a Pont-Neuf Molière-je vajmi kevésbé csábít, mikor már a másikat is nagyon alantásnak tartom)⁶, hanem kertem füveivel és almafáim virágaiban meg gyümölcszeiben dicsértem volna az Istent. A mértéktelen kíváncsiság elragadott; a könyvekkel és tudósokkal való társalkodásban elvesztettem a szív békéjét, a szent együgyűséget és az alázatos lelkeknek azt a tisztaságát, mely annál csodálatraméltóbb, mert nem homályosodik el se a korcsmában, se a lebujokban, amire példa a sánta késes és, ha szabad kimondanom, pecsenyesütő apád is, akiben, bármily iszákos és kicsapongó, sok az ártatlanság. Nem így jár azonban, aki forgatta a könyveket. Benne örökre megmarad valami büszke keserűség és valami fennen járó szomorúság.

Ahogy így beszélt, hirtelen dobpergés hangzott, mely elhallgattatta jó mesteremet.

X.

A HADSEREG.

Amint mondtam, hirtelen dobpergést hallottunk a Pont-Neuf-ön. Verbunkosok jöttek, elől az őrmester, ki kezét a csipőjén tartva, nagyban feszített, utána pedig vagy egy tucat katona, kiknek feltűzött szuronyára cipők meg hurkák voltak felfűzve. Egy csomó éhenkórász meg kis fiu tátott szájjal nézte őket.

Az őrmester sodorintott egyet a bajuszán és belefogott a mondókájába.

- Ne hallgassunk oda, - szólt jó mesterem. Kár az időért. Ez az őrmester a király nevében beszél, nem telhet tőle valami jó. Ha e dologban ügyes beszédet akarsz hallani, azokba a rakparti sikátorokba kell ellátogatni, ahol a felhajtók a lakájokat meg a vidéki fickókat csalogatják. Ezek a felhajtók, csalók lévén, kénytelenek ékesszólóan beszélni. Emlékszem, hogy ifjúkoromban, a megboldogult király idejében pompás szónoklatot hallottam egy ilyen emberkereskedőtől, aki a Vallée-de-Misère-ben, hová éppen odaláthatsz innen, ütötte fel a sátorfáját. A gyarmatok számára verbuvált és így beszélt: „Fiatal barátaim, akik itt körülöttem álltok, bizonyára hallottatok a Bőség országáról. Ez az ország Indiában található és dögvével van benne minden, amit szemetek-szátok kívánhat. Aranyat akartok, gyöngyöt, gyémántokat? Az utak ezzel vannak kirakva és csak le kell hajolni érte. Sőt még le se kell hajolni. A vadak felszedik számotokra. A kávéról, citromról, gránátalmáról, narancsról, ananászról nem is szólok, se arról az ezerféle izesnél izesebb gyümölcscről, mely ott vadon terem, mint valami földi paradicsomban. Ha nőssel vagy gyermekekkel volna dolgom, beszélnék ezekről a nyaláncságokról, de hát férfiakhoz intézem szavaimat.” Nem emlitem, fiam, hogy a dicsőségről mit beszélt; de hidd el, hogy felérte Demosthenest az erőteljességben és Cicerót a bő részletezésben. Beszédének az volt az eredménye, hogy öt-hat szerencsétlen felcsapott és elment meghalni sárgalázban a mocsarak közé, amiből ismét kitetszik, hogy az ékesszólás veszedelmes fegyver és hogy a művészet úgy a jóra, mint a rosszra egyaránt érvényesíti ellenállhatatlan hatalmát. Adj hálát Istennek, Nyársforgató, hogy nem oltván beléd semmi tehetséget, nem kell félned, hogy valaha a népek csapása legyen belőled. Isten kiválasztottjait arról lehet megismerni, fiam, hogy nem eszesek és én bőven megtapasztaltam, hogy a meglehetősen élénk értelem, melylyel Isten felruházott, csak folytonos oka volt számomra a veszedelemnek, úgy ebben, mint a más világban. Mi lenne, ha egy Caesar szíve és elméje lakozna keblemben és a fejemben? Kívánságaim nem ismernének semmiféle tekintetet és hozzáférhetetlen lennének a könyörületnek. Kiolthatatlan háborukat gyulasztanék úgy az országon belül, mint kívül. És emellett a nagy Caesar még elegáns lelkű volt és bizonyos

⁶ Ne feledjük, hogy aki mondja, papi ember. (*A kiadó jegyzete.*)

szelidség lakozott benne. Méltósággal halt meg erényes gyilkosainak töreitől, március idusán, az örökké gyászos napon, melyen fontoskodó vadállatok elpusztították ezt az elragadó szörnyeteget. Méltán siratom az anyja, Vénus, révén isteni Juliust és ha szörnyetegnek nevezem, csak gyöngédségből teszem, mert egyenletes lelkében csak a hatalom volt tulságban. Természettől fogva megvolt benne az érzék a rhythmus és a mérték iránt. Fiatalkorában egyaránt tudott gyönyörködni a tivornya és a grammatika kellemeiben. Szónok volt és szépsége kétségkívül ékességet adott beszédei szándékos szárazságának. Azzal a geometriai szabotossággal szerette Cleopatrát, mely minden vállalkozásában megtalálható. Barátja volt a rendnek és annyira szerette a békét, hogy képes volt háborút indítani érte, becsülte a harmóniát és oly ügyes volt a törvényalkotásban, hogy még most is, minden barbárságunk mellett, az ő uralmának fensége alatt élünk, mely olyanná tette a világot, amilyennek ma látjuk. Láthatod, fiam, hogy nem fukarkodom vele szemben se a dicsérrettel, se a szeretettel. Mint vezér, mint diktátor, főpap szép kezeivel át- meg átgurta a világegyetemet. Viszont ami engem illet: én az ékesszólást tanítottam a beauvaisi kollégiumban, titkára voltam az opera egy énekesnőjének, könyvtárosa a séezi püspök urnak, nyilvános írnok a Saints-Innocents tetemház szomszédságában és nevelője lettem a *Ludláb királyné* pecsenyés boltjában apád fiának; csináltam egy szép katalógust becses kéziratokról, irtam néhány röpiratot, melyekről jobb nem beszélni és papirosra vettem egy csomó megjegyzést, melybe a könyvtárosok nem akartak beleharapni. És mégis nem cserélnék azzal a nagy Caesarral. Nagyon is ártana az ártatlanságomnak. És jobb szeretek ismeretlen, szegény és lenézett ember lenni, ami vagyok is, semmint hogy felhágjak az oromzatra, honnan az ember vértől ázott utakon át új pályákat nyit a világegyetemnek.

„Ez a verbunkos őrmester, aki, amint hallod, teljes ellátást meg napi egy garas zsoldot ígér itt a zsoldosoknak, mélyenjáró elmélkedésekre indit, fiam, a háboru meg a hadsereg felől. Megpróbáltam mindenféle mesterséget, kivéve a katonáét, melytől mindig undorodtam és borzadtam a szolgaság, ál-dicsőség és kegyetlenség ama jellemztes vonásai miatt, melyek hozzátapadnak és amelyek a legnagyobb mértékben ellenkeznek békés természetemmel, a szabadság iránt való féktelen szerelmemmel és az eszemmel, mely józan ítélettel lévén a dicsőség felől, kellő leszállítással értékeli azt is, amely a muskétásoké. Arról pedig nem is beszélek, hogy a karddal és puskával való gyakorlatozás vajmi nagyon útjában állott volna leküzdhetetlen hajlamomnak, mely az elmélkedésre ösztönöz. Könnyen felfoghatod, hogy miután nem akartam Caesar lenni, arra sem volt kedvem, hogy La Tulipe vagy Brin-d'Amour legyen belőlem. És nem titkolom előtted, fiam, hogy szememben a katonai szolgálat a polgárosodott nemzetek legrémesebb átka.

„Ez a felfogás bölcsészeti nézet. Semmi valószínűség tehát, hogy valaha is sokan osztoznának benne. És tényleg a királyok meg a köztársaságok mindig találnak majd annyi katonát, amennyi ünnepélyeikhez meg háboruikhoz kell nekik. Blaizot urnál, a *Szent Katalin képé*-hez címzett könyvesboltban olvastam Machiavelli értekezéseit, melyek ott szép pergamentkötésben találhatók. Meg is érdemlik e kötést, fiam és én a magam részéről végtelenül becsülöm a florenci titkárt, ki a politikusok alól először rántotta ki azt az igazságtevési talapzatot, melyre soha egyebet nem építettek, mint csak tisztelettel környezett gázságokat. Ez a florenci, látva, hogy hazája kényre-kegyre ki van szolgáltatva a zsoldos védelmezőknek, nemzeti és hazafias hadsereget akart. Azt mondja egy helyen, méltányos, hogy az összes polgárok segédkezzenek hazájuk biztonságának megóvásában és mindnyájuknak katonáknak kell lenniök. Blaizot ur boltjában ugyanezt hallottam hangoztatni Roman urtól is, aki, amint tudod, roppant buzgón kardoskodik az állam jogai mellett. Csak az általánossal, meg az egyetemessel törődik és mindaddig nem lesz megelégedve, míg az összes magánérdekek áldozatul nem esnek a közérdeknek. Ugy Machiavelli, mint Roman ur tehát azt akarja, hogy, miután mindnyájan polgárok vagyunk, mindnyájan egyszersmind katonák is legyünk. Nem mondom, mint ahogy

ők teszik, hogy ez igazságos dolog. De azt se mondom, hogy nem igazságos, még pedig azért, mert hogy mi igazságos és mi igazságtalan, az csak az okoskodástól függ és egyedül a sophisták döntenek benne.

- Hogyan, jó mesterem! - kiáltottam fel fájdalmas meglepetéssel, - ön azt állítja, hogy az igazságosság csak a sophista érveitől függ és cselekedeteink a szerint igazságosak vagy igazságtalanok, hogy egy ügyes ember mit hoz fel mellettük vagy ellenük? Ki sem mondhatom, hogy ez az elv mennyire megbotránkoztat.

- Fiam, Nyársforgató, - felelt Coignard abbé, - vedd tekintetbe, hogy az emberi igazságról beszélek, mely más, mint Isten igazsága, sőt általában ellentétes vele. Azt, hogy mi helyes és mi helytelen, az emberek mindig csak az ékesszólással támogatták, ami pedig egyaránt felölhelheti ezt is, azt is. Avagy talán, fiam, az érzésre akarod alapítani az igazságosságot? Vigyázz, mert erre csak szerény és egyszerű hajlékot építhetsz, olyat, amilyen a vén Evander házikója volt vagy a gunyhó, melyben Philemon és Baucis lakott. A törvény palotája, az állam-intézmények tornya azonban más alapozást kíván. A természetes mesterkéletlenség egymagában nem bírja el a borzasztó súlyt és ezeket a félelmetes falakat a jogtudósok, tisztviselők és fejedelmek ravasz és vérengző művészete ősi hazugságok talapzatán építi fel.

„Együgyűség, fiam, Nyársforgató, azt kutatni, hogy valamely törvény helyes-e vagy helytelen és a katonai szolgálattal ugyanugy van, mint a többi intézménnyel, melyekről nem lehet megmondani, hogy alapelvükben jók-e vagy rosszak, mert Istenen kívül, ki mindennek a kútfeje, nincs alapelv. Résen kell lenned, fiam, és óvakodj a szavak rabszolgaságától, melybe az emberek legkönnyebben adják bele magukat. Tudd meg, hogy az igazságosság szónak nincs semmi jelentése, hanem csak a teológiában, ahol is rettenetesen tartalmas. Tudd meg, hogy Roman ur egyszerűen sophista, mikor azt bizonyítja, hogy az ember szolgálattal tartozik a fejedelemnek. Mindazonáltal azt hiszem, ha a fejedelem valaha az összes polgároknak azt parancsolná, hogy legyenek katonák, nemcsak készséggel, de jókedvvel engedelmeskednének parancsának. Megfigyeltem, hogy az ember legtermészetesebb foglalkozása a katonáskodás: ösztönei és hajlamai, melyek nem mind jók, erre viszik reá a legkönnyebben. És, eltekintve néhány ritka kivételtől, akik közé én is odatartozom, az embert úgy lehetne definiálni, hogy muskétás állat. Adj neki szép egyenruhát, továbbá reménységet, hogy verekedhet - és meg lesz elégedve. Megfelelően ennek a katonák rendjét tartják a legelőkelőbbnek, minthogy bizonyos értelemben csakugyan az, mert ez a legrégebbi rend és mert az első emberek hadakozással töltötték az időt. A katonáskodás még annyiban is egyezik az emberi természettel, hogy ebben a foglalkozásban nem gondolkodnak, már pedig világos, hogy nem születünk a gondolkodásra.

„A gondolkodás egynéhány ember sajátos betegsége, amely ha elterjedne, hamarosan kihalásához vezetne a fajnak. A katonák csoportokban élnek és az ember is társas állat. Kék és fehér, kék és piros, szürke és kék ruhában járnak, szalagokat, tollakat és kokárdákat viselnek, melyek ugyanolyan fölényt biztosítanak nekik a nőknél, mint amilyen a kakasé a tyukok szemében. Harcba mennek, meg portyáznak, már pedig az ember természettől fogva tolvaj, bujálkodó, romboló és dicsőségvágyó. A mi franciáinkat főleg a dicsőség szeretete készteti, hogy fegyvert ragadjanak. És bizonyos, hogy a közvélemény szemében egyedül a hadi dicsőség számít. Csak a történelmet kell olvasni, hogy erről megbizonyosodjunk. És La Tulipe-nek meg fogjuk bocsátani, hogy nem volt különb philosophus, mint Titus Livius.

XI.
A HADSEREG.
(Folytatás.)

Jó mesterem a következőképp folytatta:

- Figyelembe kell venni, fiam, hogy az emberek, kiket az idők folyama egymáshoz köt és pedig oly láncsal, melynek csak néhány szemét pillantják meg, előkelő jelleget tulajdonítanak a szokásoknak, melyek alacsonyrendű és barbár eredetűek. Tudatlanságuk táplálja hiuságukat. Dicsőségüket ősi gyarlóságokra alapítják és a fegyverek nemes volta tisztára a hajdankornak abból a vadságából ered, melynek a biblia és a költők őrizték meg az emlékét. Mert valójában mi más az a katonai nemesség, mely oly gögösen feszít felettünk, mint elfogult maradéka azoknak a szegény erdei vadászoknak, kiket Lucretius, a költő úgy festett le, hogy az ember nem tudja: emberek-e, vagy vadállatok? Csodálatos, fiam, Nyársforgató, hogy a háboru és a vadászat, melynek már csak a gondolata is szégyenkezéssel és lelkiismeretfurdalással tölthetne el bennünket, mert természetünk gyarló szükségleteire és megrögzött gonoszágunkra emlékeztet, az emberek büszkélkedésére szolgál; hogy a keresztény népek tisztelettel viseltetnek a mészárlás és a hóhér-mesterség iránt, ha már régóta folyamatban van a családban és hogy végül a művelt népeknél a polgárok hirneve arányos azzal a gyilkolás- és vérengzés-mennyiséggel, mely, hogy úgy mondjam, az ereikben csörgedez.

- Nem gondolja, abbé ur, - kérdeztem jó mesteremtől - hogy a fegyverforgatást a miatt a veszedelem miatt tartják nemes mesterségnek, melynek az ember kiteszi magát benne és a bátorság miatt, melyről bizonyosságot kell tennie?

- Fiam, - felelt jó mesterem - ha az emberek csakugyan a szerint lennének nemesi rangban, amennyire veszedelemmel jár a mesterségük, nem félnék kijelenteni, hogy az államban a parasztok és a kézművesek a leginkább nemes emberek, mert minden nap veszedelemben forognak, hogy meg kell halniok a fáradtságtól és az éhségtől. A kockázatok, melyeknek a katonák és a vezérek kiteszik magukat, csekélyebbek, úgy a számra, mint az időtartamra nézve; csak néhány órára terjedve: az egész életre szólnak és abban állnak, hogy az ember szembeszáll golyókkal és kartácsokkal, melyek kevésbé ölnek biztosan, mint a nyomoruság. Az emberek, fiam, ugyancsak felszínese és üresfejűek, hogy egy katona cselekedetének több dicsőséget juttatnak, mint egy földműves munkálkodásának és hogy a háboru omladékait többre becsülik, mint a béke művészeit.

- Nem gondolja, abbé ur, - kérdeztem újból - hogy a katonák kellenek az állam biztonságához és hogy hálából, amiért hasznosak, tisztelnünk kell őket?

- Az igaz, fiam, hogy a háboru egyike az emberi természet szükségszerű járulékaival és nem képzelhetünk népeket, melyek nem verekednek, vagyis olyan emberekből állnak, kik se nem gyilkosok, se nem fosztogatók, se nem gyújtogatók. Ugyanigy nem gondolhatsz el fejedelmet se, ki egy kissé ne volna bitorló. Nagyon is sok szemrehányást tennének neki és lebecsmérelnék, mint aki nem szereti a dicsőséget. A háboru tehát szükségszerűen hozzátartozik az emberhez; sokkal természetesebb állapota, mint a béke, mely a háborunak csak szünetelése. Éppen ezért azt látjuk, hogy a fejedelmek a leghitványabb ürügyből és a legsemmibb okokból is egymásnak zudítják hadseregeiket. A becsületükre hivatkoznak, mely roppant mód érzékeny. Elég egy lehelet, hogy oly folt essék rajta, melyet csat tiz, husz, harminc, száz ezer ember vérével lehet lemosni, aszerint, hogy mekkora az ország népessége. Ha csak egy kicsit is meggondolja az ember, felfoghatatlan, miként moshatja e szerencsétlenek vére tisztára a fejedelem becsületét, jobban mondva: megérti, hogy ezek csak üres szavak; de hát az emberek készek rá, hogy szavakért ölessék meg magukat. És ami még csodálatosabb, a fejedelem nagy becsületet szerez magának egy-egy tartomány elrablásával és ez a merénylet, melyet ha

egy vakmerő alattvaló követ el, halállal büntetnek, magasztalást kelt, ha egy uralkodó zsoldos csapatainak segítségével a legdühöngőbb kegyetlenséggel viszi végbe.

Jó mesterem elhallgatott és kihuzva zsebéből a szelencéjét, felszippantott pár szemernyi burnót, mely még akadt benne.

- Abbé ur, - kérdeztem - hát nincsenek jogos és jó ügyért folytatott háboruk is?

- Fiam, Nyársforgató, - felelt jó mesterem - a művelt nemzetek roppant tulzásba vitték a háboru igazságtalanságát és ezzel nagyon átkossá és nagyon kegyetlenné is tették. A háboruk eleinte avégből voltak, hogy a törzsek termékeny földön telepedhessenek meg. Az izraeliták így hódították meg Kanaán országát. Az éhség hajtotta őket. A civilizáció haladása kiterjesztette a háborut gyarmatok és kereskedői irodák meghódítására, amiként ez kitetszik Spanyolország, Hollandia, Anglia és Franciaország példájából. Végül látunk királyokat és császárokat, amint tartományokat rabolnak, melyekre nem volt szükségük, melyeket feldúltak és elpusztítottak, anélkül, hogy bármi hasznuk lett volna belőle és tisztán csak a nyereséggel, hogy pyramisokat meg diadaliveket emeltettek bennök. És a háboruval való ez a visszaélés a legnagyobb mértékben gyűlölni való, annál inkább, mert azt a hitet kelti, hogy a mesterségek haladásával a népek egyre gonoszabbá válnak, avagy pedig, hogy a háboru annyira szükséglete az emberi természetnek, hogy ha nincs reá semmi ok, hát önmagáért is folytatják.

„Ennek a felgondolása mélyen elszomorít, mert állásom és természetem arra felé hajlít, hogy szeressem embertársaimat. És ami végleg elbusít, fiam, Nyársforgató, az az, hogy úgy látom, üres a szelencém, már pedig szegénységemet éppen a burnót tekintetében érzem a legtűrelmetlenebbül.

Részint, hogy eltereljem figyelmét erről a személyes kellemetlenségről, részint, hogy okuljak tanításából, megkérdeztem jó mesteremet, vajjon nem a polgárháborut tartja-e a háboru leginkább kárhoznatni való fajtájának.

- Az is eléggé gyűlöletes, - felelte -, de nem egészen buta, mert a polgárok, mikor fegyverrel esnek egymásnak, mégis inkább tudhatják, miért verekednek, semmint amikor idegen népek ellen mennek hadba. A zendülések és a belvillongások általában a népek végletes nyomorából születnek. A kétségbeesés eredményei ezek és a fegyverre kelés az egyetlen kiút, mely a nyomorgóknak nyitva áll, akik ezzel jobb életet, sőt néha még az uralomból is részt szerezhetnek maguknak. Megjegyzendő azonban, fiam, hogy minél szerencsétlenebbek, következképp minél menthetőbbek a lázadók, annál kevesebb kilátásuk van, hogy ők lesznek a nyertesek. Minthogy kiéhezettek és ostobák és csak vak dühök vezetik őket, képtelenek reá, hogy nagyszabású terveket szőjenek és okos felfogások szerint járjanak el, miért is aztán a fejedelem könnyen végez velők. Nehezebb dolog már legyőzni az urak forradalmát, mely kárhoznatni való, mert nincs meg benne a szükség mentsége.

„Szóval, fiam, akár belső, akár külső, a háboru gyalázatos és gonosz dolog, melyet utálok.”

XII. A HADSEREG. (Folytatás és vége.)

- Fiam, - tette hozzá jó mesterem, - e szegény katonák dolgában, kik elmennek, hogy szolgálják a királyt, megmutatom neked együttesen az ember szégyenét és dicsőségét. A háboru visszavezet és odavon bennünket eredendő brutalitásunkhoz; kifejezésre jutása bizonyos vadságnak, mely közös tulajdonságunk az állatokkal és pedig nemcsak az oroszánokkal, meg kakasokkal, melyek csodálatraméltó kevélységet párosítanak vele, hanem a kis mada-

rakkal is, aminők a bankák meg a cinegék, melyek roppant veszekedő természetűek, sőt a rovarokkal is, így a darazsakkal és a hangyákkal, melyek olyan ádáz hadakozást visznek végbe, amilyenekre még a rómaiak se mutattak példát. A háboru alapokai az embernél is ugyanazok, mint az állatnál; úgy az egyik, mint a másik azért verekedik, hogy megszerezzen vagy megtartson valami zsákmányt, megvédje a fészket vagy a barlangot, avagy pedig hogy szert tegyen valamely társnőre. Ebben a tekintetben nincs semmi különbség és a szabin nők elrablása teljesen megegyezik azokkal a szarvas-csatákkal, melyek némely éjszaka bevérezik az erdőt. Mindössze csak annyira vittük, hogy ez alantas és természetes okokat átfestettük a becsület fogalmával, melyet nem valami nagy szabatsósággal hozzájuk keverünk. Ha ma azt hisszük, hogy igen nemes okokból verekedünk: e nemes jellemvonás tisztára érzelmeink homályos voltában gyökeredzik. Minél kevésbé egyszerű, világos, határozott valamely háborunak a célja: annál gyűlöletesebb és elitélendőbb a háboru. És ha igaz, fiam, hogy az emberek egyenesen becsületből öldöklük egymás, ez oly elfajulás, mely a legszélsőbb tulzás. Tulteszünk vele a vadállatok kegyetlenségén, mert azok csak érezhető okokból bántják egymást. És csakugyan, el is lehet mondani, hogy az ember gonoszabb és a természettől elfajzottabb a csatáiban, mint a bikák és a hangyák a magukéiban. Ez azonban nem minden és a hadseregeket még kevésbé utálom a halálért, melyet széthintenek, mint a tudatlanságért és a butaságért, mely kíséretüket alkotja. A művészeteknek nincs nagyobb ellenségük, mint valamely zsoldos- vagy felkelőcsapat vezére és a kapitányok rendszerint maguk se értenek jobban az irodalomhoz, mint katonáik. Az erőszak révén való engedelmeskedtetés megszokása a harag emberét nagyon alkalmatlanná teszi az ékesszólásra, melynek forrása a reábeszélés szükséges volta. Éppen ezért a katona úgy is viselkedik, mint aki lenézi a beszédet és a tudományokat. Emlékezem, hogy Séezben, amikor a püspök ur könyvtárosa voltam, ismertem egy vén kapitányt, ki fegyverben öszült meg és akit vitéz embernek tartottak, mert nagy büszkén hordott egy széles forradást, mely keresztbe vonult az arcán. Derék martalóc volt, aki sok embert ölt meg és egy csomó apácán követett el erőszakot, anélkül, hogy valami rosszat gondolt volna mellette. Meglehetősen jól értette a mesterségét és nagyon rendben tartotta ezredét, mely mindegyik másnál szebben tudott masirozni. Szóval derék ember volt és jó pajtás, ha arról volt szó, hogy egy kancsó bort kell kiüríteni, amint erről elégszer meggyőződhettem a *Fehérló* korcsmában, hol vajmi sokszor álltam ki vele. Történt pedig, hogy egy éjszaka (mert jó barátok voltunk) elkísértem, amikor a csillagok szerint való tájékozódás felől oktatta embereit. Először is elismételte nekik Louvois urnak e tárgyban kiadott rendeletét és minthogy ezt már harminc év óta mondogatta, nem csinált benne több hibát, mint a *Pater noster* vagy az *Ave* elmondásában. Előadta tehát, hogy a katonáknak elsőbben is meg kell keresniük a sark-csillagot, mely a többihez viszonyítva mozdulatlanul áll és amely körül a többiek keringenek és pedig az óramutató mozgásával megfordított irányban. Azonban neki magának se volt valami világos, amit mondott. Mert miután kellően parancsoló hangon kétháromszor elismételte a mondókáját, odahajolt hozzám és halkan a fülembe sugta:

„- Az áldóját, abbé, mutassa meg azt a kutyafulű csillagot. Vigyen el az ördög, ha ebben a pislákoló össze-visszaságban, mely az eget ellepi, meg tudom különböztetni, hogy melyik az.

„Én nyomban kioktattam, hogy miként ismerheti meg és az ujjammal felmutattam reá.

„- Oh! oh! - kiáltott fel, - jó magasan van a gazos! Innen kitörik az ember nyaka, ha nézi.

„És rögtön megparancsolta tisztjeinek, léptessék ötven lépéssel hátrább a katonákat, hogy könnyebben láthassák a sark-csillagot.

„Amit itt elmondtam, a saját fülemmel hallottam fiam és beláthatod, hogy ennek a kardcsörtetőnek ugyancsak gyermekes fogalma volt a világ-rendszerről, különösen pedig a csillagok parallaxisairól. És hát a király rendjeleit viselte szép himzett ruháján és több becsülete volt az államban, mint egy tudós papnak. Ez a műveletlenség az, amit nem szenvedhetek a hadseregben.”

Minthogy jó mesterem e szavaknál megállt, hogy lélegzetet vegyen, megkérdeztem tőle, hogy e tiszt tudatlansága mellett is nem gondolja-e, hogy a csatanyeréshez sok ész kell. A következőkép válaszolt:

- Fiam, Nyársforgató, ha az ember tekinti a nehézséget, amivel a hadseregek szervezése és vezetése jár, az ismereteket, melyek egy vár megostromlásához vagy megvédelmezéséhez kellenek és az ügyességet, melyet egy jó csataterv megkövetel, könnyen elismeri, hogy csak egy majdnem emberfeletti lángelme, amilyen például Caesar, képes az ilyen munkára és csodálkozik, hogy akadtak emberek, akik egyesítették magukban a hadvezérnek szinte minden tartozékát. A nagy hadvezér nemcsak a földrajzát tudja egy országnak, de ismeri a népek szokásait és iparát is. Végtelen sok körülményre gondol, melyekből aztán egyszerű és szélesan kiható elhatározásokat szűr le. Képes rá, hogy a terveken, melyeket lassanként gondolt ki és jó előre állapított meg, hirtelen sugallatból az ütközet közben változtasson és ugyanegy időben nagyon vigyázatos is meg nagyon vakmerő is. Az esze hol a vakondok süket lassúságával jár, hol pedig sasszárnyakon repül. Ez mind igaz. Azonban gondold meg, fiam, amikor két hadsereg szemben áll, az egyiknek veszítenie kell, amiből következik, hogy a másik szükségképpen győztes lesz, anélkül, hogy a vezérben, ki felette parancsnokol, megvolna a nagy hadvezető minden tulajdonsága, sőt megvolna akárcsak egy is. Elismerem, hogy vannak ügyes vezérek; de vannak szerencsések is, kiknek azért nem kisebb a dicsőségük. Az ilyen roppant bonyodalmasságban hogy különböztethetné meg az ember, hogy mi a tudás eredménye és mi a szerencse ajándéka? Azonban eltéritesz a tárgyamtól. Be akartam neked bizonyítani, fiam, Nyársforgató, hogy a háboru ma szégyene az embernek, azelőtt pedig dicsősége volt. Miután a szükség reákényszerítette a birodalmakra: az emberiségnek a háboru volt a nagy nevelő-mestere. Az emberek általa sajátították el mindazokat az erényeket, melyek megalapítják és fentartják a városokat. Általa tanulták meg a türelmet, az állhatatosságot, a veszedelem megvetését és az önfeláldozás dicsőségét. Aznap, amelyen néhány pásztor összehengerített egy csomó sziklatömböt, hogy fal gyanánt szolgáljon, mely mögött megvédjék asszonyaikat és barmaikat: az első emberi társadalom meg volt alapítva és a művészetek haladásának biztosítva volt a sorsa. Az a nagy jótétemény, melyet élvezünk, a haza, a város, az a felséges valami, amit a rómaiak az istenek fölé helyezve imádtak, az *Urbs* a háboru leánya.

„Az első város erősített körfal volt és ez iromba és véres bölcsőben táplálódtak fel a felséges törvények és a szép mesterségek, a tudományok és a bölcsesség. És ezért van, hogy az igazi Isten a Seregek Urának kívánta magát nevezettni.

„Mindezt nem azért mondom, fiam, Nyársforgató, hogy felcsapj ennek a verbunkos őrmesternek és kedved szottyanjon, átlag napi hatvan korbácsütéssel a hátadon, hőssé képezni ki magadat.

„A mai világban a háboru nem egyéb, mint öröklött betegség, léha visszatérés a vadon mód való élethez, bűnös gyermekesség. A mai fejedelmek, nevezetesen pedig a megboldogult király, örök időkre viselni fogják a kiváló gyalázatot, hogy az udvarok játékvá és mulatságává tették a háborut. És fájdalmasan esik, ha elgondolom, hogy mi nem fogjuk meglátni a végét ennek az összehalmozott vérengzésnek.

„Ami azonban a jövőt, a kifürkészhetetlen jövőt illeti, engedd meg, fiam, hogy azt egyezőbbnek álmodjam azzal a szelidséggel és méltányossággal, mely bennem lakozik. A jövő kényelmes alkalmatosság, hogy beléje helyezzük el álmainkat. Mint Utopiában, a bölcs ott szeret építeni. Akarom hinni, hogy a népek majdan békés erényekkel fognak élni. Azzal biztatom magamat, hogy a fegyverkezés egyre növekedő nagyságában lehet valami távoli előjelét felfedezni az egyetemes békének. A hadseregek szünet nélkül gyarapodnak erőben és számban. Egyszer csak majd szőröstől-bőröstől magukba nyelik a népeket. Akkor aztán a szörnyeteg meg fog pukkadni a túltápláltságtól. Belefutad a saját zsirjába.”

XIII. AZ AKADEMIÁK.

Ma hallottuk, hogy a séezi püspököt megválasztották a Francia Akadémia tagjává. Huszonegy év előtt dicsérő beszédet mondott Szent Maclou-ról és azt mondják, jó beszéd volt. Meg is hiszem, hogy voltak benne kitünő részletek, mert Coignard abbé, jó mesterem, végezte rajta a simításokat, mielőtt La Baillive asszony szobaleányával odahagyta a püspöki palotát. A séezi püspök ur a legelőkelőbb normandiai nemességből származott. Jámborsága, pincéje és istállója méltán híres volt az egész királyságban és tulajdon unokaöccse kezelte a javadalmak tárcáját. A választás nem lepett meg senkit. Mindenki helyeselte, kivéve a Procopé-kávéházbeli szürkeharisnyásokat, kik soha nincsenek megelégedve. Mindig békétlenkednek.

Jó mesterem szeliden korholta őket ellenzéki hangulatuk miatt.

- Mit panaszkodik, Duclos ur? - mondá. Tegnap óta egyenrangú a séezi püspök urral, akié a legszebb egyházmegye és a legszebb vadász-falka az országban. Mert az alapszabályok értelmében az összes akadémikusok egyenlők.⁷ Igaz, hogy ez csak a saturnaliak hencegő egyenlősége, mely addig tart, ameddig az ülés, amikor is aztán a püspök ur beszáll hintójába, Duclos ur pedig gyalog kutyaol gyaot harisnyájában a pocsolába. Azonban ha nem akar ily módon egyenrangú lenni a séezi püspök urral, mit közösködik az egész társasággal? Miért nem lakik valami hordóban, mint Diogenes vagy a Saint-Innocent temető mellett valamelyik viskóban, mint én? Csak egy hordóban vagy viskóban emelkedhet föléje az ember e világ dicsőségeinek. Csak ott lehet igazi fejedelem és egyedül való ur. Boldog, aki nem vetette reménységét az Akadémiába! Boldog, aki mentes az aggodásoktól és a vágyaktól és aki tudja a dolgok hiába való voltát! Boldog, aki tudja, hogy egyaránt hiúságos dolog akadémikusnak lenni, vagy nem lenni annak. Neki állandóan osztályrésze a szép szabadság. A bölcsesség néma orgiáit ünnepli a homályban és az összes muzsák, mint a beavatottra, mosolyognak rá.

Ekként beszélt jó mesterem és én csodáltam a tiszta lelkesedést, mely ércessé tette hangját és ott ragyogott a szemében. Azonban az ifjuság nyugtalansága nem hagyott békén. Álláspontot akartam választani, bele akartam vetni magamat a küzdelembe és nyilatkozni az Akadémia mellett vagy ellene.

- Abbé ur, - kérdeztem, - hát az Akadémiának nem az a feladata, hogy összegyűjtse az ország legkiválóbb elméit, nem pedig, hogy a javadalmak püspökének⁸ a nagybátyjára adja szavazatát?

⁷ Vesd össze Saint-Evremon: Az akadémikusok:

Godeau: Jó napot, kedves Colletet.

Colletet, térdre borul: Kérlek, Grasse nagy püspöke, mondd meg, miként tegyek. Nem kell megcsókolnom szentséges sarudat?

Godeau: Mint Apollo fiai, mindnyájan egyenlők vagyunk. Keljen fel, Colletet.

Colletet: Méltóságod megenged ily merészséget?

Godeau: Más viselkedésnek köztünk nincs helye. Másutt püspök, de itt és önnek Godeau vagyok.

Coignard abbé a régi monarchia idejében élt. Akkoriban az volt a szólas, hogy a Francia Akadémiának kiváltságos tulajdonsága, hogy tagjai között oly egyenlőséget létesít, aminőben nincs részük a törvény előtt. És mégis 1793-ban eltörölték az Akadémiát, mint amely „az arisztokrácia végső mentsvára.”

⁸ Azt a püspököt gondolja, akire a király az egyházi javadalmak tárcáját bízta.

- Fiam, - felelt szeliden jó mesterem, - ha a séezi püspök ur a pásztorleveleiben szigorú természetű, az életben nagyuras és bőkezű, szóval, ha mintaképe az egyházfejedelemnek és ha elmondta azt a Szent Maclouról szóló dicsérőbeszédet, melynek a bevezetését, nevezetesen ami Franciaország királyának a mirigygyuladást való gyógyítását illeti, igen emelkedettnak találták: hogy kívánhatod, hogy az Akadémia mellőzze, tisztán csak azért, mert van egy unokaöccse, ki éppoly befolyásos, mint amilyen szeretetreméltó? Ez barbár dolog lenne és embertelen megbüntetése a séezi püspök urnak családja hatalmas voltaért. Az Akadémia helyesebbnek találta, hogy ezt ne vegye figyelembe. És már ezzel magával is, fiam, igen szép viselkedést tanusított.

Az ifjuság heve annyira elragadott, hogy felelni bátorkodtam erre a beszédre.

- Engedje meg, abbé ur, - szóltam, - hogy érzésem ne nyugodjon bele az ön érveibe. Mindenki tudja, hogy a séezi püspök ur csak megalkuvó jellemének köszönheti tekintélyét és csak abban kiváló, hogy jól tud elsiklani a pártok között. Ismeretes, hogy egész simán átcsuszott a jezsuiták és a jansenisták között és sáppadt vigyázatosságát a keresztény könyörületességgel festette rózsaszínűre. Azt hiszi, hogy eleget tett, ha nem bánt senkit és egész igyekvése oda-irányul, hogy óvja a maga boldogulását. E szerint tehát nem emelkedett szíve szerezte meg neki a király híres védnököltjeinek⁹ szavazatait. De egyszersmind ékes elméje sem. Mert Szent Maclou dicsbeszédén kívül, melylyel (mindenki tudja) csak annyi vesződése volt, hogy felolvasta, ez a békés püspök csupán helynökeinek szintelen pásztorleveleivel szerepelt a világ előtt. Egyedül csak nyájas beszéde és udvarias viselkedése ajánlotta. De hát elegendő jogcím ez a halhatatlanságra?

- Nyársforgató, - felelt lekötelező készséggel Coignard abbé - te azzal a jámbor egyszerűséggel gondolkozol, melyet asszonyanyád az étellel együtt örökölt read és úgy látom, sokáig meg fogod őrizni eredendő ártatlanságodat. Nagyon helyes dolog. Azonban nem való, hogy a sejtelmetlenség igazságtalanná tegyen; elég, ha csak tudatlan maradsz tőle. A halhatatlanság, melyet a séezi püspök urnak juttattak - nem kell hozzá egy Bossuet vagy Belzunce - éppen-séggel nem olyan, hogy az ámuló népek szívébe volna bevésve; egy nagy könyvbe van beírva és gondolhatod, hogy ezek a papirosbabérok nemcsak a hősi fejeknek járnak ki.

„Ha igaz is, hogy a Negyven között vannak emberek, kik inkább udvariasságukkal, semmint lángelméjükkel tűnnek ki, mi rossz van ebben? A közepszerűség diadalmaskodik az Akadémiában. De hát hol nem diadalmaskodik? Vajjon kevésbé hatalmas-e a parlamentben és a korona-tanácsban, ahol pedig jobban nincs a helyén. Csakugyan olyan nagy kiválóság kell hozzá, hogy az ember hozzászóljon egy szótárhoz, mely irányítani akarja a nyelvhasználatot és amely csak alkalmazkodni tud hozzá?

„Az akademisták vagy akadémikusok, amint tudod, azért rendeltettek, hogy állapítsák meg a szép beszéd szólásformáit, tisztítsák meg a nyelvet minden régi és népies folttól és vegyék elejét, hogy még egy Rabelais vagy még egy Montaigne támadjon, aki büzlük a csöcseléktől, az iskolaszagtól vagy a vidékiességtől. E célból tehát összegyűjtöttek egy csomó nemes urat, aki tudja a finom szokást és egy csomó író, akinek érdekében állott, hogy azt megtanulja. Ilyen körülmények között attól lehetett tartani, hogy az Akadémia zsarnoki módon fogja megreformálni a francia nyelvet. Csakhamar kitűnt azonban, hogy felesleges volt félni és az akademisták nem hogy megszábták volna, de maguk is engedelmeskedtek a szokásnak. Tilalmuk ellenére is épp úgy mondják ma is, mint azelőtt, hogy „bezárom az ajtót”.¹⁰

⁹ A király az Akadémia védnöke volt.

¹⁰ Tény, hogy az Akadémia elítélte ezt a szólás formát.

Az Akadémia hamarosan belenyugodott, hogy egy nagy szótárba gyűjtse a közbeszéd ujitásait. A Halhatatlanoknak ez az egyedüli dolguk.¹¹ Ha ezzel végeztek, ami idejük marad, arra fordíthatják, hogy szórakozzanak egymással. Evégből kellemes, nyájas, mulattató társak kellene nekik, szeretetreméltó és olyan emberek, kik tudják, mi a jó módor és járatosak a világban. Már pedig a nagy tehetségeknél nem mindig van így. A lángelme néha nem való a társalkodásra. A rendkívüli ember csak ritkán egyszersmind társasági ember is. Az Akadémia ellehetett Descartes és Pascal nélkül. De ki mondaná, hogy ugyanugy el tudott volna lenni Godeau ur vagy Conrart ur vagy valamelyik más simulékony, előzékeny és tapasztalt elméjű ur tagja nélkül is?

- Ugy hát, - sóhajtottam - az Akadémia nem egy isteni emberekből álló szenátus? Nem a Halhatatlanok gyülekezete és a költészet meg az ékesszólás felséges areopagja?

- Távolról sem, fiam. Az Akadémia oly társaság, mely az udvariasságot hirdeti és amely ezzel nagy hirnevet szerzett magának az idegen népeknél, különösen pedig a moszkovitáknál. El sem képzelheted, fiam, hogy a Francia Akadémia mily csodálatot kelt maga iránt a német bárókban, az orosz hadsereg ezredeseiben és az angol milordokban. Ezek az európaiak semmit se becsülnek annyira, mint a mi akadémikusainkat és táncosnőinket. Ismertem egy nagyon szép szarmata hercegnőt, aki mikor átutazóban Párisban volt, égett a türelmetlenségtől, hogy találjon egy akadémikust, akármelyiket, akinek azon nyomban áldozatul hozza az erényét.

- Ha így van, - kiáltottam fel - miként kockáztathatják az akadémikusok jó híröket az olyan rossz választásokkal, aminőkért széltében gáncsolják őket az emberek?

- Hohó, fiam, Nyársforgató, - felelte jó mesterem - ne mondjunk rosszat a rossz választásokról. Először is, minden emberi dologban részt kell engedni a véletlennek, ami tulajdonképpen Isten része e földön és az egyetlen alkalom, melyen át az isteni Gondviselés világosan nyilatkozik meg e világban. Mert hiszen tudod, fiam, hogy az, amit a sors képtelenségének és a szerencse szeszélyeinek neveznek, valójában nem más, mint megannyi elégtétel, melylyel az isteni bölcsesség csuffá teszi az álbölcsék okoskodásait. Másodszor pedig méltányos, hogy a gyülekezetben némi szabadság jusson a szeszélynek és csapongásnak. Az oly társaság, mely minden izében észszerű volna, teljességgel elviselhetetlen lenne; agyonsínylődné az igazságosság hideg uralma alatt. Nem érezné magát tehetősnek, sőt még csak szabadnak se, ha időről-időre bele nem kószolhatna a válogatott gyönyörűségbe, hogy fittyet hányjon a közfelfogásnak és a józan értelemnek. E világ hatalmasainak kedvenc gyöngéjük, hogy makacsul megmaradjanak bizonyos furcsa szeszélyek mellett. Miért ne legyenek az Akadémiának is bogarai, mint a török szultánnak meg a szép asszonyoknak?

„Vajmi sokféle szenvedély egyesül azoknak a helytelen választásoknak a sugallásában, melyek elképpeszti az egyszerű lelkeket. Jóra való embereknek élvezet, hogy kinéznek valami szerencsétlent és megteszik akadémikusnak. Mint ahogy a zsoltáros Istene is felmagasztalja a szegényt a szemétdombról: *Erigens de stercore pauperem, ut collocet cum principibus, cum principibus populi sui*. Olyan mutatóványok ezek, melyek csodálatba ejtik a népeket és azok, akik véghezviszik e dolgokat, elhitethetik magukkal, hogy valami rejtelmes és rettenetes fegyverrel vannak felruházva. És mily gyönyörű felmagasztalni a lelki szegényt a maga szemétdombjáról és ugyanekkor a homályban hagyni az értelem valamely despotáját. Annyi ez, mint egy hajtásra üriteni ki a megcselekedett könnyörületesség és a kielégített bosszuvágy

„A szokás, mely sokszor nagyon is szívós, helytelenül azt mondatja, hogy az ember *bezárja az ajtót*. A közbeszéd tele van oly szólásokkal, melyek használata nem egyezik a szabadsággal. Mert hát decemberben, hogy kevésbé fázzon, az ember *beteszi az ajtót és a szobát zárja be*.” (Saint-Evremond: Az akadémikusok.)

¹¹ Abban az időben az Akadémia még nem osztott ki díjakat.

valami ritka és gyönyörűsége keverékét. Olyan ez, mint az összes érzékekkel élvezni és az egész emberi kielégíteni. És te azt akarod, hogy az akadémikusok ellentálljanak az ilyen ital csábításának!

„Figyelembe kell aztán venni azt is, hogy az akadémikusok, mikor ezt a kiválasztott gyönyörűséget megszerzik maguknak, kitűnően szolgálják egyszersmind érdekeiket is. Az oly társaság, mely kizárólag nagy emberekből állana, csak igen kisszámu lehetne és szomorú képet tüntetne fel. A nagyemberek nem szenvedhetik egymást és csöppet se elmések. Jó, ha a kicsinyekkel keverik őket. Ez mulattatásukra szolgál. A kicsinyek nyernek a szomszédság tekintetében, a nagyok pedig az összehasonlítás révén; a vegyítés hasznára válik úgy amazoknak, mint emezeknek. Csodáljuk tehát, hogy a Francia Akadémia mily biztos eljárással, mily ügyes szervezettel ruházza át némely tagjaira a tekintélyt, melyet a többitől kap. Napok és bolygó csillagok gyülekezete ez, hol minden egyes tulajdon vagy kölcsönzött fénynyel ragyog.

„De még többet is mondok. Hogy az Akadémia fenmaradjon, ehhez a rossz választások egyenesen szükségesek. Ha a tagválasztásokban nem engedne részt a gyöngeségnek és a tévedésnek, ha nem mutatkoznék néha olyannak, hogy mintegy vaktában választ: oly gyűlöletessé tenné magát, hogy nem maradhatna életben. Az irodalom köztársaságában olyan lenne, mint a törvényszék az elítéltek között. Csalhatatlan voltával ellenszenvessé kellene válnia. Mert micsoda megbántás érné a meg nem választottakat, ha az Akadémia mindig a legérdeesebbet választaná? Richelieu leányának kissé könnyelműen kell viselkednie, hogy ne látszassék nagyon is kihívónak. A szeszélyei azok, melyek megmentik. Igazságtalansága teszi az ártatlanságát és éppen mert szeszélyesnek ismerjük: teheti meg, hogy visszautasít bennünket, anélkül, hogy megsértene bennünket. Néha oly előnyös neki tévedni, hogy minden látszat ellenére is hajlandó lenné azt hinni: szánt-szándékkal teszi. Csodálatosan érti a módját, hogy kimélje azok önérzetét, akiket mellőz. Egy-egy választással lefegyverzi az irigységet. Látszólagos botlásaiban kell leginkább csodálnunk valóságos bölcsességét.”

XIV. A PÁRTÜTŐK.

A szóban levő napon, ahogy jó mesteremmel, mint ahogy szoktuk, betértünk a *Szent Katalin képmásához* címzett könyvesboltba, ott találtuk a híres Rockstrong urat, fent a létra tetején, turkálva a könyvek között, melyek módfelett érdeklik. Mert hiszen ismeretes róla, hogy hányatott életében a ritka könyvek és a szép metszetek gyűjtésében találja gyönyörűségét.

Minthogy az angol parlament, a Monmouth-féle merényletben való részvétele miatt, életfogytiglani rabságra ítélte, Franciaországban telepedett meg, ahonnan folyton cikkeket küld a hazájabeli lapoknak.¹² Jó mesterem, szokása szerint, reáereszkedett egy kis ülőkére, aztán felpillantva a létrára, melyen Rockstrong ur, hajlott kora ellenére is úgy izgett-mozgott, mint valami mókus, így szólt:

- Hál' Istennek, lázadó uram, amint látom, jól érzi magát és még mindig fiatal.

Rockstrong ur jó mesterem felé fordította tüzes szemét, mely kivilágított epés arcából.

- Mi az, kövér abbé, - kérdezte, - miért nevez lázadónak?

¹² A Monmouth-merényletről szóló iratokban hasztalan kerestem Rockstrong ur nevét; sehol sem említik. (*A kiadó jegyzete.*)

- Lázadónak nevezem, Rockstrong ur, mert nem ért sikert. Akit legyőznek, lázadó. A győztesek sohasem lázadók.
- Abbé, ön oly cinizmussal beszél, hogy egyenesen utálatos.
- Vigyázzon, Rockstrong ur, ez az elv nem tölem való, hanem egy igen nagy embertől. Scaliger Julius Caesar irataiból vettem.
- Nos hát, abbé, hitvány iratok azok. És az elv gyalázatos. Vereségünk, melyet vezérünk határozatlansága idézett elő és az a lanyhaság, melyért életével fizetett, mit sem változtat ügyünk érdemén. És a tisztességes emberek tisztességes emberek maradnak, még ha a gazfickók le is győzik őket.
- Sajnálom, Rockstrong ur, hogy közügyekről szólván, tisztességes emberekről és gazfickókról beszél. Ez egyszerű megnevezések helyénvalók, ha az ember az angyaloknak abban a csatájában, melyet a világ teremtménye előtt az égben vívtak és amelyet az ön honfitársa: Milton János oly kiméretlen barbársággal énekelt meg, akarja megjelölni a jó és a rossz pártot. E földi golyóbison azonban a két tábor távolról sincs annyira elhatárolva, hogy előítélet vagy részrehajlás nélkül meg lehetne különböztetni a szeplőtlenek seregét a tisztátlanokétól vagy akár csak azt is, hogy melyik oldalon van az igazság és melyiken az igazságtalanság. Ennélfogva egész rendjén van tehát, hogy egyedül a siker döntse el, melyik a jó ügy. Ön haragszik, mert azt mondom, hogy akit legyőznek: az lázadó. Holott pedig mikor megesett, hogy önök kerültek hatalomra, nem türték, hogy felszólaljanak ellene.
- Abbé, ön nem tudja, mit beszél. Én mindig a legyőzöttekhez csatlakoztam.
- Az igaz, Rockstrong ur, hogy ön természettől fogva és állandóan ellensége az államnak. Megrögzött a gyűlölködésben, mert olyan a tehetsége, hogy kedvét leli a romokban és szeret rombolni.
- Ön ezt bűnnek rójja fel?
- Ha államférfi lennék és, olyan formán, mint Roman ur, barátja a fejedelemnek, én önt, Rockstrong ur, úgy nézném, mint valami kiváló bűnöst. De hát nem vagyok oly buzgó hívője a politikusok vallásának, hogy megborzadjak az ön gonosztetteitől és merényleteitől, melyek nagyobb zajt csapnak, mint amennyi rosszat művelnek.
- Ön erkölcstelen ember.
- Ne gáncsoljon érte tulságosan, Rockstrong ur, ha egyedül csak ezen az áron lehet türelmes az ember.
- Nem kérek, kövér papom, ebből a türelemből, melyet megoszt köztem, aki áldozat vagyok és a parlamenti gonosztevők között, kik vérlázító igazságtalansággal ítélték el.
- Mégis csak mulatságos, Rockstrong ur, hogy ön a lordok igazságtalanságát hánytorgatja.
- Talán nem szembeszökő?
- Annyi igaz, Rockstrong ur, hogy önt a lord-kancellár oly vádirata alapján ítélték el, mely nevetséges, mert egy röpiratgyűjteményre támaszkodik, melynek egyes példányai, külön-külön semmiben se vétenek a törvény ellen; igaz, hogy egy oly országban, hol mindent meg lehet írni, önt néhány borsos írás miatt büntették; igaz, hogy önt oly szokatlan és különös eljárással sujtották, melynek ünnepélyes képmutatása alól kilátszik, hogy törvényes uton nem tudták elérni és igaz, hogy a milordoknak, kik ön felett biráskodtak, érdekükben volt önt elveszteni, mert Monmouth és az ön sikere okvetlenül kirántotta volna alóluk a széket. Igaz továbbá, hogy a korona-tanácsban már előre elhatározták az ön vesztét. Igaz, hogy ön csak a szokással menekedett meg a, jóllehet csak közepes, de mégis kellemetlen vértanúságtól. Mert az örökös fogság kínos, még akkor is, ha az ember joggal remélheti, hogy hamarosan kisza-

badul belőle. Azonban mindebben nincs se igazság, se igazságtalanság, önt államérdekből ítéltek el, ami roppant tiszteletet érdemlő dolog. És a lordok között, kik önt elítélték, nem egy volt, ki husz év előtt együtt konspirált önnel. Önnek az volt a bűne, hogy megijesztette a hatalmon levő embereket, ami megbocsáthatatlan bűn. A miniszterek és barátai, mihelyt azt látják, hogy boldogulásukban vagy állásukban veszedelem fenyegeti őket, rögtön az állam üdvét emlegetik. És nagyon hajlandók azt hinni magukról, hogy okvetlenül kellene a birodalom fenmaradásához, mert legnagyobbbrészt elfogult és philosophia nélkül való emberek. Azért még nem gonoszak. Csak emberek és ez eléggé megmagyarázza származás közepszerűségüket, együgyű voltukat és kapzsiságukat. De hát ön kiket állított velük szembe, Rockstrong ur? Megint csak embereket, akik ugyanugy közepszerűek és akik, mert éhesebbek, csak még falánkabbak. És a londoni nép ugyanugy viselte volna el őket, mint amazokat. Hogy nyilatkozzon, előbb bevárta az ön győzelmét vagy bukását. Amivel is nevezetes bölcsességről tett tanúságot. A nép akkor gondolkodik okosan, ha azt tartja, hogy az új urasággal se nem nyer, se nem veszít.

Igy beszélt Coignard abbé, Rockstrong ur pedig, lángbaborult arccal, égő szemekkel és miközben csak úgy lobogott a parókája, heves taglejtéssel kiabált feléje a létra csucsáról:

- Hallja, abbé, a kancelláriabeli és a parlamenti tolvajokat meg gazfickókat még csak megértem. De nem értem, hogy ön, akinek semmi érdeke benne, tisztán rosszakaratból hangoztat oly elveket, aminőket ők csak azért hirdetnek, mert hasznukra szolgál. Ön még gonoszabb, mint ők, mert önzetlenül gonosz. Szégyelje magát.

- Mindez csak annak a jele, hogy philosophus vagyok, - felelt nyájasan jó mesterem. - Az igazi bölcsek természetéhez tartozik, hogy felharagítják a többi embert. Fényes példa erre Anaxagoras esete. Sokratesről nem is beszélek, mert ő csak a sophisták közül való volt. De hát látjuk, hogy az elmélkedő lelkek gondolata mindenkor és mindenütt megbotránykozásra szolgált. Ön, Rockstrong ur, nagyon másfélének tartja magát, mint amilyenek az ellenségei és azt hiszi, hogy éppoly szeretetreméltó, mint amennyire gyűlölni valók azok. Engedje meg azonban, hogy megmondjam, ezt csak az ön elbizakodottsága és büszke bátorsága hiteti el önnel. Valójában önben épp úgy megvannak az összes emberi gyöngeségek és szenvedélyek, mint azokban, akik önt elítélték. Ha önben több is a becsület, mint számosakban amazok között és ha önnek páratlanul élénk is az elméje, viszont a gyűlölet és a visszavonás génusától vezettetni magát, ami önt egy polgárosult országban nagyon kényelmetlen emberré teszi. A hirlapírói foglalkozás, melyben ön remekel, a legteljesebb tökéletességre fejlesztette elméjének részrehajló voltát és jöllehet, áldozata az igazságtalanságnak, ön se igaz ember. Amit itt önnek mondok, az egyszerre veszít össze önnel is meg az ön ellenségeivel is és biztos, hogy soha sem kapok a javadalmak püspökétől valami kövér stallumot. De hát a gondolkodás szabadságát többre becsülöm, mint egy jó apátságot vagy zsiros prépostságot. Megharagítom az egész világot, de békében élek magammal és nyugodtan halok meg.

- Én megbocsátok önnek, abbé, - felelt Rockstrong ur, félig nevetve, - mert azt hiszem, hogy ön egy kissé bolond. Ön nem tesz különbséget a gazfickók és a becsületes emberek között és nem szereti jobban a polgári szabadságot, mint a zsarnoki és romlott kormányzatot. Ön egészen sajtószerű fajta holdkóros.

- Rockstrong ur, - szólt jó mesterem, - menjünk egy kancsó borra a *Kis Bacchus*-ba és poharazás közben meg fogom magyarázni, miért vagyok merőben közömbös a kormányzat formája iránt és miért nem törődöm vele, ha új gazda kezébe jut a hatalom.

- Nem bánom, - felelt Rockstrong ur. - Kíváncsi vagyok idogálni egy ilyen rosszmájú okoskodóval, mint ön.

Fürgén lent termett a létráról és mindhárman elmentünk a korcsmába.

XV.
AZ ÁLLAMCSINYEK.

Rockstrong ur, aki eszes ember volt, csöppet se neheztelt jó mesteremre őszintesége miatt. Miután a *Kis Bacchus* vendéglőse az asztalra tett egy kancsó bort, a röpiratíró felemelte poharát és felköszöntötte Coignard abbé urat, kit roppant kedélyes hangon elnevezett gazembernek, banditák barátjának, a zsarnokság támaszának és vén csirkefogónak. Jó mesterem vidám szívéllyességgel viszonzta udvariasságát, örömét fejezve ki, hogy oly ember egészségre ürítheti poharát, kinek a temperamentumát sohse bántotta a philosophia.

- Ami engem illet, - tette hozzá - érzem, hogy az elmélkedés egészen megrontotta elmémet. És, miután az embereknek nem természetük, hogy valamelyest mélyen gondolkozzanak, bevallom, hogy elmélkedésre való hajlandóságom valami furcsa és merőben kényelmetlen örület. Először is alkalmatlanná tesz minden vállalkozásra, mert az ember mindig csak rövidlátó szempontok és szűkkörű gondolatok alapján cselekszik. Ön maga is csodálkozna, Rockstrong ur, ha el tudná képzelni a lángelmék szegényes egyszerűségét, kik megmozgatták a világot. A hóditók és az államférfiak, kik megváltoztatták a föld arculatát, sohasem tűnődtek afelől, hogy mi azoknak a lényeknek a lényege, kiket oly durván ide-oda dobáltak. Bezárkóztak nagy terveik kicsinyességébe és a legbölcsebbek is egyszerre csak igen kevés tárgyat foglaltak gondolatukba. Ahogy ön engem lát, Rockstrong ur, én képtelen lennék véghezvinni India meghódítását, mint Nagy Sándor, nem tudnék megalapítani és elkormányozni valamely birodalmat, valamint általában nem telne ki tőlem az sem, hogy belevessem magamat egyikebe azoknak a nagy vállalkozásoknak, melyek csábitják az izgékony lelkek becsvágyát. Az elmélkedés már az első lépésnél megakasztana és minden mozdulatnál egész sereg okot találnék, hogy abbahagyjam.

Azután felém fordulva, jó mesterem sóhajtva mondá:

- A gondolkozás nagy fogyatkozás. Isten mentsen meg tőle, fiam, Nyársforgató, mint ahogy megóvta tőle legnagyobb szentjeit és azokat a lelkeket, melyeket különös kedveléssel az örök dicsőségnek tartogat. Azok az emberek, kik keveset vagy egyáltalában nem gondolkodnak, szerencsésen járnak dolgaikban úgy ezen, mint a más világon, míg az elmélkedőket állandóan fenyegeti úgy a világi, mint az üdvösségbeli romlás, annyi a gonosz a gondolkodásban. Reszketve vedd figyelembe fiam, hogy a Genesis Kigyója a legrégibb bölcselő és egyszersmind örökös fejedelme a philosophusoknak!

Coignard abbé ur nagyot huzott a boros pohárból és halk hangon folytatta:

- Éppen ezért, üdvösségem érdekében, legalább egy dologban soha sem használtam az értelmet. Tartózkodtam tőle, hogy eszemmel vizsgáljam a hit igazságait. Szerencsétlenségre azonban elmélkedtem az emberek cselekedetei és a városok szokásai felől, amiért is már nem vagyok reá méltó, amiként Sancho Panza, hogy elkormányozzak egy szigetet.

- Nagyon helyesen van, - jegyezte meg Rockstrong ur nevetve - mert az ön szigete banditáknak és kalózoknak lenne a fészke, hol a bűnösök ülnének törvényt az ártatlanok felett, ha ugyan véletlenül akadnának ilyenek.

- Magam is azt hiszem, Rockstrong ur, magam is azt hiszem - felelt jó mesterem. - Valószínű, hogy ha én lennék valami Barataria-sziget kormányzója, olyan erkölcsök uralkodnának ott, mint ahogy ön mondja. A kép, melyet ön festett, reáillik a világ összes birodalmaira. És érzem, hogy az enyém se lenne jobb, mint a többi. Nincsenek képzelgésem az emberek felől és hogy ne kelljen gyűlölnöm, hát megvetem őket. Gyöngéd megvetéssel vagyok az emberek iránt, Rockstrong ur. Ők azonban csöppet se hálásak érte. Nekik az kell, hogy gyűlöljék őket. Rossz néven veszik, ha az ember a legnyájásabb, a legelnézőbb, a legkönnyörületesebb, legformásabb, legemberibb érzést nyilvánítja velök szemben, amelyet kelhetnek: a megvetést.

Holott pedig a kölcsönös megvetés: ez a béke a földön és ha az emberek őszinte megvetéssel viseltetnének egymás iránt, nem bántanák többé egymást és kellemes nyugalomban élnének. A művelt társadalmak minden baja onnan származik, hogy a polgárok módfelett nagyra tartják egymást és a becsületet, mint valami szörnyeteget ültetik oda a hus és az elme nyomorúságai fölé. Ez az érzés kevélyekké és kegyetlenekké teszi őket és én gyűlölöm a büszkeséget, mely becsültetést akar magának és másoknak, mintha ugyan lenne valaki Ádám ivadéka között, aki megérdemli a becsülést. Egy állat, mely eszik, iszik, (töltsön abból a borból!) és szerelmeskedik, lehet szánalmas, talán érdekes, sőt néha kellemes is. De hogy becsülni való legyen, azt csak a legképtelenebb és legvadabb előítélet gondolhatja. Ez az előítélet a forrása mindazoknak a bajoknak, melyekkel gyötörődünk. Valami kárhozatos bálványimádás és hogy az emberek kissé kellemesebb életet élhessenek, először is reá kellene vezetni őket természetes silányságuk ismeretére. Majd csak akkor lesznek boldogok, ha, valóságos helyzetüknek megfelelő érzéssel, meg fogják vetni egymást és pedig anélkül, hogy bárki is kivenné magát ez üdvös megvetésből.

Rockstrong ur vállat vont.

- Kövér abbém, - szólt, - maga igazi disznó.

- Ön hizeleg, - felelt jó mesterem, - csak ember vagyok és magamban hordom csiráit annak a maró kevélységnek, melyet utálok és annak a nagyizolásnak, mely az emberi fajt párbajokra és háborukra ösztökéli. Vannak pillanatok, Rockstrong ur, mikor kész lennék levágnom a fejemet a véleményeimért, ami pedig nagy bolondság lenne. Mert végre is, ki bizonyítja be, hogy jobban okoskodom, mint ön, ki roppant helytelenül okoskodik? Töltsön!

Rockstrong ur előzékenyen teletöltötte jó mesterem poharát.

- Tudja, abbé, - szólt, - önnek elment az esze, de azért szeretem és szeretném, ha megmondaná, mit kárhoztat az én közszereplésemben és miért szegődik ellenem a zsarnokok, hamisítók, tolvajok és megvesztegetett birák pártjára?

- Rockstrong ur, - felelt jó mesterem, - először is engedje meg, hogy irgalmas közömbösséggel, kiterjesszem önre, barátaira és ellenségeire azt a nyájas érzelmet, mely egyedül képes véget vetni a pörlekedésnek és megadni a lecsillapodást. Engedje meg, hogy se ezeket, se azokat ne becsüljem annyira, hogy kijelöljem őket a törvények bosszúja számára és büntetést kérjek a fejökre. Az emberek, akármit tesznek is, mindig ártatlan nagy gyermekek és a szónoklást, melylyel, Cicero mintájára, az állam ellen elkövetett bűnökről beszél, átengedem a milord kancellárnak, ki önt elítéltette. Nem szeretem a catilinariákat, bárhonnan jöjjenek is. Csak sajnálom, hogy oly ember, mint ön, azzal foglalkozik, hogy megváltoztassa a kormányzás formáját. Nem tudok ennél léháb és hiúságosabb foglalatzkodást az elmének és a hivatalban levő emberek ellen való küzdelem tisztára együgyűség, ha csak nem kenyérkeresetből vagy előmenetel okából műveli az ember. Töltsön! Gondolja meg, Rockstrong ur, hogy azok a hirtelen állami változtatások, melyeket ön tervez, egyszerűen csak embercserélések és hogy az emberek, ha tömegben tekintjük őket, mind egyformák, egyaránt középszerűek úgy a rosszban, mint a jóban, vagyis ha az ember két-háromszáz minisztert, tartományi kormányzót, ügyészt és sapkás törvényszéki elnököt kicserél két-háromszáz mással, ez annyi, mint nem tenni semmit és az egész változás csak az, hogy Jánosnak és Mihálynak Péter meg Balázs kerül a helyébe. Mert ami azt illeti, hogy, mint ön reményli, ugyanekkor az emberek helyzete is megváltozzon, az teljességgel lehetetlen. Az emberek helyzete ugyanis nem a miniszterektől függ, akik semmik, hanem a földtől és ennek termékeitől, az ipartól, a kereskedelemtől, az országban felhalmozott gazdagságtól, a polgároknak a csereberélésben való ügyességétől, csupa olyan dologtól, melyek, hogy virágoznak-e vagy nem, az nem áll hatalmában se a fejedelemnek, se a korona tisztjeinek.

Rockstrong ur élénken félbeszakította jó mesterem beszédét.

- Hogy lehet nem látni, kövér papom, - kiáltott fel, - hogy az ipar és a kereskedelem állapota a kormányzattól függ és hogy jó pénzügyi helyzet csak szabad országban lehetséges?

- A szabadság - felelt Coignard abbé - a polgárok gazdagságának eredménye, ahogy is nyomban felszabadítják magukat, mihelyt elég erősek, hogy szabadok legyenek. A népek magukhoz kaparítanak minden szabadságot, melyet birtokolhatnak, azaz, jobban mondva, parancsolóan követelnek oly intézményeket, melyek elismerik és biztosítják a jogokat, melyeket gyarapodásuk folytán megszereztek.

„Minden szabadság tőlük és az ő kezdeményezéseikből ered. Ösztönszerű mozdulataik mindmegannyi tágitást visznek végbe az állami burkon, mely reájuk formálódik.¹³ Miért is el lehet mondani, hogy bármily kárhozható is a zsarnokság, csak szükségszerű zsarnokságok vannak és hogy a despota kormányzat nem más, mint szoros begöngyölgetése a még gyámolatlan és nagyon is vézna testnek. Ki nem látja, hogy a kormányzat jelenségei olyanok, mint a bőr, mely megmutatja az állat szervezetét, de amely nem egyszersmind az oka is annak. Ön a bőrt nézi, anélkül, hogy a zsigerekkel is törődne, amivel kevés jártasságot tanusít a természettudományban.

- Így hát, kövér papom, ön nem tesz különbséget a szabad állam és a zsarnoki kormányzat között és mindezt csak olybá tekintti, mint az állatnak a bőrét. Nem látja, hogy a fejedelem költekezése és a miniszterek prédálása, az adók megnövekedése folytán tönkre teheti a földművelést és kimerítheti a kereskedelmet.

- Rockstrong ur, egyszerre és egy országban mindig csak egyféle kormányzat az, amely lehetséges, épp úgy, mint ahogy valamely állat is mindig csak egy bundát viselhet. Ebből az következik, hogy a birodalmak megváltoztatásának és a törvények átalakításának munkáját át

¹³ Coignard abbé korában a franciák már szabadoknak vélték magukat. D'Alquié uram 1670-ben a következőket írta:

„Három dolog teszi boldoggá e világban az embert, ugymint az érintkezés nyájassága, a finom étel és a teljes és tökéletes szabadság. Láttuk, hogy a mi jeles országunk miként tett teljes tökéletességgel eleget a két elsőnek; immár csak annak a megbizonyítása van hátra, hogy nincs hiányában a harmadiknak se és hogy a szabadság nem kisebb mértékben van meg benne, mint a másik két üdvös tulajdonság. E dolog pedig nyilván kitűnik, ha figyelmes meggondolással tekintjük országunk nevét, alapításának körülményeit és közönséges szokásait. Mert először is világos, hogy a neve annyit jelent, mint szabadok hona, megfelelően a szándéknak, mely e királyság alapítóit vezette, akik is nemes és nagyszívű férfiak lévén és nem tűrhették a rabságot, de még a legkisebb szolgaságot sem, elhatározták, hogy lerázzák magukról a fogság minden igáját és oly szabadok lesznek, amilyen szabadok az emberek csak lehetnek. Ezért jöttek Galliába, mely olyan ország volt, hol a lakosok harciassága és a szabadság tekintetében való kényessége nem volt kisebb, mint amilyen csak lehetett. Ami a második pontot illeti, tudjuk, hogy hajlandóságaik és a szándék mellett, mely őket ez állam alapításában vezérelte, nevezetesen, hogy mindig a maguk urai akartak lenni, uralkodóiknak törvényeket szabtak, melyek (körülkorlátozva azok hatalmát) nekik maguknak megóvják kiváltságaikat, elannyira, hogy ha meg akarják őket fosztani tőlük, dühbe jönnek és fegyvert ragadnak, oly sebesen, hogy ebben semmi meg nem állíthatja őket. A harmadik pontra nézve pedig azt mondom, Franciaország annyira szereti a szabadságot, hogy nem tud megtűrni senki rabszolgát, miért is se törökök, se mórok, még kevésbé pedig keresztény népbeliak nem lehetnek megvasalva vagy megláncolva ez országban, úgy hogy ha rabszolgák érkeznek Franciaországba, mihelyt partra lépnek, már nem azok és örömprepsve kiáltják: Éljen Franciaország és nyájassága. (*Franciaország gyönyörűségei...*, írta: D'Alquié Szavin Ferenc, *Amsterdam* 1670., 12-rét. - XVI. fejezet, melynek címe: *Franciaország minden fajta embernek a szabadság országa*, 245-246. 1.)

kell engedni az időnek, mely, mint valaki megjegyezte, jól érti, hogy megadja a módját és amely fáradhatatlan és szelid lassúsággal végzi a dolgát.

- És ön, kövér papom, nem gondolja, hogy segíteni kell az aggastyánnak, ki sarlójával kezében az órákon diszeleg? Nem gondolja, hogy az oly forradalom, amilyen az angoloké, vagy a németalföldi országoké volt, mégis csak lendített valamit a népek állapotjain? Nem? Nos hát, vén bolond, megérdemelné, hogy magának is zöld kalapot nyomjanak a fejébe!

- A forradalmak, - felelt jó mesterem, - a megszerzett javak megtartására, nem pedig újak megszerzésére irányulnak. A nemzeteknek is, meg önnek is, Rockstrong ur, örült tévedésük, hogy nagy reményeket fűznek a fejedelmek bukásához. A népek, időről időre, lázadással biztosítják veszélyben forgó szabadalmaik megtartását. Új szabadalmakat ezen az uton sohasem szereznek. Azonban annál inkább kártalanítják magukat a szavakkal. Érdekes megfigyelni, Rockstrong ur, hogy az emberek könnyű szerrel öletik meg magukat oly szavakért, melyeknek nincs értelmök. Ezt már Ajax is megjegyezte. „Fiatalkoromban azt hittem, mondatja vele a költő, hogy a tett erősebb, mint a szó, de ma látom, hogy a szónak nagyobb az ereje.” Így beszélt Ajax, Oileus fia. Ihatnám, Rockstrong ur!

XVI. A TÖRTÉNELEM.

Roman ur vagy egy fél tucat könyvet tett le a bolt asztalára.

- Kérem, Blaizot ur, - szólt -, küldje haza nekem e könyveket. Köztük van *Az anya és fia*, *A francia udvar tükre* és *Richelieu végrendelete*. Nagyon lekötelez, ha hozzájuk mellékel mindazokat a történelmi munkákat, melyeket újabban kapott, nevezetesen azokat, melyek Franciaországra vonatkoznak, IV. Henrik halála óta. Ezek roppant érdekelnek.

- Igaza van, - szólt jó mesterem. - A történelmi könyvek tele vannak mindenféle semmiséggel, melyekkel jól el lehet szórakozni és biztos, hogy egész sereg mulattató mesét talál bennök az ember.

- Abbé ur, - felelt Roman ur, - amit én a történetíróknál keresek, az nem léha elszórakozás. Komoly tanulságot akarok és kétségbe vagyok esve, ha azt látom, hogy hamisságot kevertek az igazsághoz. Az emberi cselekedeteket én a népek viselkedésének szempontjából tanulmányozom és a történelemből kormányzati irányelveket állapítok meg.

- Tudom, - felelt jó mesterem. - Az ön *A monarchia* című műve sokkal ismeretesebb, sem hogy ne tudnók, hogy önnek a történelem politikai rendszer kidolgozására szolgált alapul.

- Ekként aztán, - szólt Roman ur, - elsőnek fejtettem ki a fejedelmeknek és a minisztereknek azokat a szabályokat, melyektől nem térhetnek el, ha csak veszedelembe nem akarják dönteni magukat.

- Aminek megfelelően a cimlapon látni is lehet, amint ön, Minerva képe alatt, egy serdülő királynak mutatja a tükröt, melyet mellszobrokkal és képekkel díszített szobában Clio tart elébe. Azonban engedje megmondanom, hogy ez a muzsa hazudik és a tükör, melyet a kezében tart, csal. A történelmi munkákban vajmi kevés az igazság és csak azok a tények nem vitásak, melyeket csupán egyetlen kutfőből ismerünk. A történetírók valahányszor összetalálkoznak, mindig ellentmondanak egymásnak. Sőt még különbet is művelnek! Azt látjuk, hogy Flavius Josephus, ki *Antiquitassai*-ban ugyanazokat az eseményeket tárgyalja, mint a *Zsidó háború*-ban, mindegyik művében másként tünteti fel azokat. Titus Livius csupa mesét halmoz össze, Tacitus pedig, az ön oraculum, olybá látszik előttem, mint valami zordon hazudozó, aki komoly képpel csufot üz a világból. Thukydideszt, Polybiust és Guicciardinist meglehetősen

becsülöm. Ami a mi Mézeray-nkat illeti, nem tudja, mit beszél, épp úgy, mint ahogy Villaret és Vély abbé sem. Azonban én itt a történetíróknak teszek szemrehányásokat, holott a történelmet kell okolni.

„Mi a történelem? Tanító célu mesék gyűjteménye vagy pedig valami ékesszóló vegyüléke elbeszéléseknek és szónoklatoknak, a szerint, hogy a történetíró bölcsész-e vagy szónok. Szép mutatóványokkal szolgálhat az ékesszólás köréből, de az igazságot nem való benne keresni, mert az igazság a dolgok szükségszerű kapcsolatainak a felmutatásában áll, a történetíró pedig nem tudja megállapítani e kapcsolatokat, mert nincs módjában, hogy kövesse az okok és következmények láncolatát. Vegye tekintetbe, hogy valahányszor valamely történelmi ténynek oly tényben van az oka, mely nem tartozik a történelmiek közé: a történelem nem tudja azt megpillantani. És minthogy a történelmi tények szoros összefüggésben vannak azokkal a tényekkel, melyek nem történelmiek: a történelemben a tények nem természetes kapcsolódásuk szerint következnek egymásra, hanem a retorika mesterkedései fűzik egymáshoz azokat. És figyelembe veendő még az is, hogy a megkülönböztetés oly tények között, melyek belevalók a történelembé és olyanok között, melyeknek nincs helyük benne, teljesen önkényes. Következésképpen, nem hogy tudomány lehetne a történelem, eredendő fogyatkozása folytán arra van kárhóztatva, hogy a hazugság kódében maradjon. Mindig hiányával lesz az összefüggésnek és a folytonosságnak, mely nélkül nincs igazi megismerés. Éppen ezért az évkönyvekből csöppet se lehet kiolvasni valamely nép jövőjét. Holott pedig a tudományt az jellemzi, hogy a jövőbe lát, amint ez kitetszik azokból a táblázatokból, melyekben a hold változásai, a dagály meg az apály és a napfogyatkozások előre kiszámítvák, míg a forradalmak és a háborúk kívül esnek a kiszámíthatáson.

Roman ur azzal felelt Coignard abbénak, hogy igaz ugyan, hogy ő csak zavaros, bizonytalan, tévedésekkel kevert igazságokat vár a történelemtől, de ezek is végtelenül becsesek, annál fogva, hogy az ember a tárgyuk.

- Tudom, - tette hozzá, - hogy az emberi évkönyvek mennyire tarkálnak a meséktől és hogy csonkák. De az okok és következmények szigorú összefüggésének hiányában legalább valami tervfélét látok bennök, mely hol eltűnik, hol újra felbukkan, hasonlatosan azoknak a templomoknak a romjaihoz, melyeket félig eltemetett a homok. Már ezt magát is megbecsülhetetlenül értékesnek tartom. De meg aztán azzal biztatom magamat, hogy a történelem a jövőben, az anyag bősége és a tárgyalás módszeressége folytán odajut, hogy a pontosság tekintetében versenyezni fog a természettudományokkal.

- Ami ezt illeti, - szolt jó mesterem, - csöppet se számítson reá. A magam részéről inkább azt hiszem, hogy az emlékiratok, levelezések és levéltári okiratok növekedő bősége csak még jobban megnehezíti majd a jövő történetírók dolgát. Elward ur, ki az angol forradalom tanulmányozásának szentelte életét, azt mondja, hogy egy emberélet még a felére se volna elegendő annak az elolvasására, amit e zavarok alatt összeírtak. Eszembe jut egy mese, melyet Blanchet abbé urtól hallottam e tárgyban és amelyet elmondok, úgy, ahogy emlékszem reá, bár sajnálom, hogy nem magától Blanchet abbé urtól hallja, mert ő nagyon elmésen tud elbeszélni.

Ime tehát a példázat:

„Mikor az ifjú Zemire herceg atyja halála után elfoglalta Perzsia trónját, összehívatta országának összes akademikuskait és miután egybegyültek, így szolt hozzájuk:

„- Tanítómesterem, Zeb doktor, arra oktatót, hogy az uralkodók kevesebbet tévednének, ha ismernék a múlt példáit. Ezért tehát tanulmányozni kívánom a népek évkönyveit. Ezennel megparancsolom, hogy állítsátok össze a világ történelmét és semmit se mellőzzetek, hogy teljes legyen.

„A tudósok megígérték, hogy eleget tesznek a fejedelem kívánságának és mihelyt elvonultak, nyomban hozzáláttak a munkához. Husz év múlva megjelentek a király előtt, tizenkét tevével, melyek mindegyike ötszáz kötetet hordott a hátán. Az akadémia titkára, miután térdet hajtott a trón lépcsője előtt, így szólt:

„- Felség, országod akadémikusainak van szerencsájük lábad elé tenniök a világtörténelmet, melyet Felséged kívánságának megfelelően állítottak össze. A mű hatezer kötetből áll és magában foglalja mindazt, amit a népek szokásaira és a birodalmak viszonyaira nézve összegyűjtenünk sikerült. Felvettük beléje a régi krónikákat is, melyek szerencsésen reánk maradtak és elláttuk azokat bőséges földrajzi, kortani és diplomatikai jegyzetekkel. A bevezető fejtegetések maguk egy teverakományt tesznek ki és a pótlások is annyira rugnak, hogy alig fértek reá egy tevére.

„A király így felelt:

„- Uraim, köszönöm a fáradozást, melyet szivesek voltak magukra vállalni. Azonban nagyon el vagyok foglalva az uralkodás gondjaival. Meg aztán, amíg önök dolgoztak, én öregebb lettem. Elérkeztem, ahogy a perzsa költő mondja, az életut közepére és még ha napjaim beteltével halnék is meg, józan számítás szerint nem remélhetem, hogy elegendő időm lesz elolvasni egy ily hosszú történelmet. Ezt el fogom helyeztetni az ország levéltárában, önök pedig sziveskedjenek csinálni belőle egy kivonatot, mely arányosabban alkalmazkodik az emberi élet rövideiségéhez.

„Perzsia akadémikusai újból husz évig dolgoztak, aztán elhoztak a királynak ezerötszáz kötetet, mely három tevére volt felrakva.

„- Felség, - szólt az akadémia titkára reszketőre vált hangon - ime, új munkánk. Nem hagyunk ki belőle semmi lényegest.

„- Az lehet, - felelt a király - de én nem fogom elolvasni. Öreg vagyok; hosszadalmas várakozások már nem felelnek meg koromnak. Rövidítsenek még jobban és ne késlekedjenek vele.

„Az akadémikusok annyira nem késlekedtek, hogy már tíz év múlva visszajöttek, nyomukban egy fiatal elefánttal, melynek ötszáz kötet volt a hátára rakva.

„- Büszkén mondhatom, hogy tömören csináltuk - szólt az akadémia titkára.

„- Nem eléggé, - felelt a király. - Életem végéhez értem. Rövidíteni, rövidíteni, ha azt akarja, hogy mielőtt meghalok, megismerkedjem az emberek történetével.

„Öt év múlva az akadémia titkára újra megjelent a palota előtt. Mankóra támaszkodva kötőféken egy kis szamarat vezetett, melynek egy vastag könyv volt a hátára kötve.

„- Siessen, - szólt egy tiszt az akadémia titkárának - a király haldoklik.

„Csakugyan, a király halálos ágyán feküdt. Majdnem kialudt pillantással nézett az akadémikusra és a vastag könyvre és sóhajtva így szólt:

„- Meghalok tehát anélkül, hogy megtudtam volna az emberek történetét!

„- Felség, - felelt a tudós, ki majdnem épp úgy a halálán volt már, mint ő - elmondom három szóban: *Születtek, szenvedtek, meghaltak.*

„Ekként tanulta meg végül is Perzsia királya a világtörténetet.”

XVII.
NICODÉME UR.

Jó mesterem éppen a létra tetején ült a *Szent Katalin képé*-hez címzett könyvesboltban és nagy gyönyörűséggel olvasta Cassiodorust, mikor egy mord képű és szigorú nézésű kis öreg lépett be a boltba. Egyenesen Blaizot urnak tartott, aki barátságosan nyújtotta előre a nyakát a számoló asztal mögül.

- Uram, - szólt a kis öreg - ön esküdt könyvkereskedő és fel kell tennem, hogy tisztességes ember. Holott pedig a kirakatában ott látható *Ronsard művei*-nek egy kötete, melynek kitért címrája meztelen nőt ábrázol. Ez olyan látvány, melylyel nem lehet szembe nézni.

- Bocsánat, uram, - felelt szeliden Blaizot ur. - Az a címkép Gautier Leonard műve, ki a maga korában elég ügyes rézmetsző hírében állott.

- Semmi közöm hozzá, - felelt az öreg - hogy a rézmetsző ügyes ember volt. Én csak azt nézem, hogy meztelenségeket ábrázolt. Annak a nőnek összes ruházata csak a haja és fájdalom megfélemlítéssel látom, hogy egy idős és meggondolt ember, mint ön, kiteszi a fiatal emberek pillantásának, kik a Saint-Jacques-utcában járnak. Tűzbe kellene dobni, az öreg Garasse példájára, ki vagyonát arra fordította, hogy amennyire csak lehetett, összevásárolta és elégette azokat a könyveket, melyek ellenkeztek a jó erkölcsökkel és a Jézus-társasággal. Azt legalább is megtehetné, hogy az ilyen képet eldugná boltjának legtitkosabb zugába, ahol, félek, sok olyan könyv van, mely szövege vagy a képei révén kicsapongásra csábítja a lelkeket.

Blaizot ur elpirulva azt felelte, hogy az ily gyanu méltatlanság vele szemben és nagyon sajnálja, mert hogy egy tisztességes urtól kell hallania.

- Meg kell mondanom önnek, - szólt az öreg, - hogy ki vagyok. Ön Nicodème urat látja maga előtt, a szeméremegyesület elnökét. A cél, melyet kitűztem magamnak, az, hogy az illendőség tekintetében kipótoljam, ami a rendőrkapitány ur rendeletéből hiányzik. Tizenkét parlamenti tanácsossal és a főbb paróchiák kétszáz sekrestyésével azon iparkodom, hogy eltüntessem a meztelenségeket, melyek a nyilvános helyeken, úgy mint tereken, körutakon, utcákon, sikátorokon, rakpartokon, átjáró helyeken és kertekben láthatók. És nem elégedve meg vele, hogy a nyílt utcákon biztosítsam az illendőséget, uralomra akarom azt juttatni a szalonokban, benyílókban és hálószobákban is, ahonnan vajmi gyakran száműzve van. Tudja meg, uram, hogy az egyesület, melyet alapítottam, gondoskodik fiatal házasoknak való kelengyékről is, hosszú és bő ingekről, melyek egy kis nyílással vannak ellátva, hogy az ifjú házastársak kellő szeméremmel telessenek eleget Isten parancsának, mely a sokasodásra és szaporodásra vonatkozik. És hogy, ha szabad így mondanom, a kellemest egyesítsük a szigorúsággal, e nyílásokat csinos himzés veszi körül. Hízlelek magamnak, hogy ekképen olyan testi ruhákat sikerült előállítanom, melyek lehetővé teszik, hogy minden fiatal pár egy-egy új Sára és új Tóbiás legyen és a házasság szentsége megtisztuljon azoktól a tisztatlanságoktól, melyek, sajnos, hozzá tapadnak.

Jó mesterem, ki, orrát Cassiodorusba dugva, hallgatta e beszédet, a világ legkomolyabb hangján leszólt a létra tetejéről, hogy az ötletet szépnek és dicséretesnek tartja, de tud valamit, ami még jobb lenne.

- Én azt tanácsolnám, - mondá, - hogy az ifjú házasokat, mielőtt egyesülnek, tetőtől talpig be kellene dörzsölni valami jó fekete festékkel, ami, minthogy olyanná tenné a bőrt, mint a csizmaszár, nagy mértékben apasztaná a test gyönyörűségeit és bűnös fehérletét és kellemetlenül hátráltatná a csókokat és incselkedéseket, melyeket a paplan alatt a szerelmesek művelni szoktak.

E szavak hallatára Nicodéme ur felnézett, a létra tetején megpillantotta jó mesteremet és látta az arcából, hogy gunyolódik.

- Abbé ur, - felelt elszomorodott megbotránykozással, - megbocsátanék önnek, ha csak engem nevetne ki. De ön ugyanakkor a szemérmet és a jó erkölcsöket is gunyolja, amit nagyon rosszul tesz. A csufolódók ellenére is az egyesület, melyet alapítottam, már nagy és hasznos munkát végzett. Csak nevéssen! Mi hatszáz szőlő- meg fügefalevelet helyeztünk el a király kertjeiben látható szobrokon.

- Ez nagyszerű, - felelt jó mesterem, megigazitva a szemüvegét, - és ha így folytatják, csakhamar az összes szobrok fel lesznek levelezve. Azonban (mert a tárgyak csak annyiban jelentenek számunkra valamit, hogy milyen gondolatokat keltenek) amikor szőlő- és fügefalevelet tűz a szobrokra, ön az illetlenség jellegét átviszi a levelekre, annyira, hogy senki se pillanthat meg ezután már a mezőn se szőlőtőt vagy fügefát, anélkül, hogy telistele ne látná illetlenséggel, már pedig, uram, nagy bűn ártatlan cserjéket ekképpen a szemérmetlenség hírébe keverni. És engedje megjegyeznem még azt is, hogy veszedelmes dolog, ha az ember, mint ön, tulságos sokat foglalkozik azzal, ami a hust felzavarja és nyugtalankodásba ejtheti, arról nem is szólva, hogy ha ez vagy az az ábrázolás megbotrányoztathatja a lelkeket, mindegyikünknek, aki valóságban hordja magában, amit az ábrázolás feltüntet, önmaga felett meg kell már botrányoznia, hacsak nem eunuch, amire pedig még gondolni is rémes.

- Uram, - felelt kissé felhevülve az öreg Nicodéme, - látom, hogy ön kéjenc és kicsapongó ember.

- Uram, felelt jó mesterem, - én keresztény vagyok. És hogy kicsapongásban éljek, az eszembe se juthat, mert elég fáradságomba kerül, amíg a mindennapra való kenyeret, bort és dohányt meg tudom szerezni. Ahogy engem itt lát, nem ismerek, uram, más orgiát, mint az elmélkedés hallgatag orgiáit és az egyetlen lakoma, melyhez leülök, a muzsák lakomája. Azonban, minthogy józanul gondolkodom, azt tartom, hogy helytelen dolog a szemérmesség tekintetében tultenni a katolikus vallás tanításán, mely sok szabadságot enged e tárgyban és készségesen figyelembe veszi a népek szokásait és előítéleteit. Önt, uram, úgy nézem, hogy, megkapta a kálvinizmus és hajlik a képrombolók eretnoksége felé. Mert végre is, nem lehet tudni, az ön felháborodása nem fog-e odáig menni, hogy az emberiség gyűlöletében tűzbe veti Isten és a szentek képeit is, melyek emberi formákat tüntetnek fel? E szavaknak, hogy szemérem, szégyenkezés, illendőség, melyek önnek folyton az ajkán vannak, valójában nincs semmi szabatos és állandó jelentésük. Kellő mértékkel és igazság szerint csak a szokás és az érzés tudja megállapítani értelmüket. E lenge dolgokban csak a költőket, a művészeket és a szép asszonyokat ismerem el bírának. Micsoda furcsa ötlet egy sereg prókátorra bízni a kellem és a gyönyör felett való ítélkezést!

- De uram, - felelt az öreg Nicodéme, - mi nem a Gráciáknak és a Mosolyoknak üzenünk hadat, annál kevésbbé Isten és a szentek képeinek és ön rosszhiszeműen csak belénk akar kötni. Mi tisztességes emberek vagyunk, kik el akarjuk távolítani fiaink szeme elől a tisztességtelen látnivalókat és minden ember tudja, hogy mi tisztességes és mi nem az. Vagy talán azt kívánja abbé ur, hogy utcáinkon gyermekeink ki legyenek téve mindenféle kísértésnek?

- Oh! uram, - felelt jó mesterem, - meg kell kísértetnünk. Az embernek és a kereszténynek ez a sorsa a földön. És a legfélelmesebb kísértés nem kívülről jön, hanem belülről. Ön nem fáradna annyit, hogy leakasztasson a kirakatokból néhány, holmi meztelen nőket ábrázoló rajzot, ha, mint én, ön is elmélkedett volna a pusztai Atyák élettörténetén. Meglátta volna, hogy a remeték, távol minden faragott vagy festett képtől, felsebesítve a szőrövtől, megkinoztatva a vezekléstől, kimerülve a bőjtöléstől és töviságyon gyötrődve: a szörnyű magányosságban is csontjuk velejéig érezték a testi vágy ösztökéléseit. Kopár cellájukban ezerszerre kéjesebb képeket láttak, mint amely önt Blaizot ur kirakatában sérti. Az ördög (a féktelenkedők

ugy mondják: a Természet) jobban ért a sikamlós jelenetek festéséhez, mint akár maga Giulio Romano. A testtartás, elevenség és színezés tekintetében tulatesz Olaszország és Flandria összes mesterein. Sajnos, ön mitsem tehet ez izzó festmények ellen. Azok, melyeken megbotránykozik, vajmi csekélységek hozzájuk képest és okosan tenné, ha a rendőrkapitány urra hagyná, hogy a polgárok érdeke szerint örökjön a közszemérem felett. Mert igazán, csodálom az ön ártatlanságát; vajmi kevésbé van fogalma róla, hogy mi az ember, mi a társadalom és micsoda forrásban van a hus egy nagy városban. Oh! az ártatlan őszszakálluak, kik Babylon tisztátalanságainak közepette, hol mindenfelől meglebben a függöny, hogy látni engedje a prostitúció szemét és karjait, hol az utcákon a szorosan összegyömöszölt testek dörzsölik és hevitik egymást, panaszra szaladnak és lármát csapnak néhány hitvány kép miatt, mely a könyvtárak kirakataiban függ és egész a parlamentig mennek siránkozásaikkal, ha a bálban valami leány megmutatja a legényeknek a combját, ami pedig éppen a legminden-napibb dolog előttük.

Igy beszélt jó mesterem, felegyenesedve a létrán. Nicodéme ur azonban befogta a fülét, hogy ne hallja és cinizmussal vádolta.

- Egek! - nyögte, - van-e valami utálatosabb, mint egy meztelen nő és mily gyalázat, amint ez az abbé hiszi, belenyugodni az erkölcstelenségbe, mely a bukásba viszi az országot, mert a népek csak a tiszta erkölcs alapján állhatnak meg.

- Az igaz, - felelt jó mesterem, - hogy a népek csak akkor erősek, ha egyszersmind erkölcsösek is, de ez az elvek, érzések és szenvedélyek nagy egészére és a törvényekkel szemben való bizonyos önmehtagadó engedelmességre vonatkozik, nem pedig oly csekélységek, melyek önt foglalkoztatják. És gondolja meg azt is, hogy a szemérem, ha nem mint kellem mutatkozik, egyszerűen csak együgyűség és az ön felháborodásainak komor sejtelmetlensége nevetséges látvány, sőt egy kissé illetlen is.

Nicodéme ur azonban ekkor már messze járt.

XVIII. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

Coignard abbé, ki megérdemelte volna, hogy a hálás köztársaság a prytaneumban táplálja, azzal kereste kenyerét, hogy a Saint-Innocent sirkert mellett egy kis viskóban leveleket irt a szolgálóknak. Véletlenül egy portugál hölgy is felkereste, ki kis négerével átutazóban volt Franciaországon. A hölgy egy levélért, melyet férjének íratott, három garast, egy másikért pedig, mely szeretőjének szólt, egy hat frankos tallért adott neki. János-nap óta ez volt az első tallér, mely jó mesterem birtokába jutott. Minthogy uri természet és bőkezű ember volt, nyomban elvitt az *Arany almá*-ba, mely a Grève-rakparton, a városháza közelében áll és ahol a bor nincs megkeresztelve, a hurkák pedig kitünőek. Ezért is a kövér kereskedők, kik ott a piacon összevásárolják az almát, áldomásra dél felé szintén oda szoktak járni. Tavasz volt és jól esett beszívni a napos levegőt. Jó mesterem a folyóparton szolgáltattott ki bennünket és miközben ettünk, felhallatszott hozzánk a víz csobogása, ahogy a csónakosok evezőcsapásaitól nekilocsant a töltésnek. A derűs és tiszta levegő finom hullámai körülfolytak bennünket és a mosolygó ég alatt örültünk az életnek. Ahogy falatoztuk a rántott halat, a tér felől lódobogás és emberek kiabálása ütötte meg a fülünket és arra felé fordítottuk tekintetünket.

Kitalálva, hogy mit nézünk, egy kis feketeruhás öreg, ki a szomszéd asztalnál ül, előzékeny mosolygással átszólt hozzánk:

- Semmi, uraim, csak egy szolgáló, kit akasztani visznek, mert ellopott néhány csipkedarabot az urnójától.

Ahogy ezt mondta, csakugyan megpillantottunk, lovas zsandárok között, egy meglehetősen csinos leányt, ki szemét kimeresztve és hátra kötött kezei miatt mellkasát előrefeszítve ült egy kordé hátulján. Csak egy pillanatig tartott, de én mindig magam előtt fogom látni e halovány arcot és ezt a nézést, mely már nem látott semmit.

- Ugy van, uraim, - folytatta a kis feketeruhás öreg, - ez Josse tanácsosné asszonyomnak a szolgálója, ki, hogy Ramponneunál, még inkább pávázhasson a szeretőjével, urnőjétől elcsent egy alençoni csipke-fejkötőt és kereket oldott vele. A Pont-au-Change egy szállásadó asszonyánál csipték el és azon nyomban bevallotta a bűnét. Ezért nem is alkalmazták nála a kinvallatást, csak mindössze egy vagy két óráig. Én tudom, uraim, mert a parlamentnek éppen abban a tanácsában vagyok teremőr, mely ítelt a dolgában.

A kis öreg neki látott egy hurkának, melynek nem jó, ha nagyon ki hagyják hűlni, aztán így folytatta:

- E pillanatban már bizonyosan ott áll a lépcsőn és öt perc múlva, vagy valamivel később vagy hamarabb kiadja szajha-lelkét. Vannak ilyen elitéltek, kikkel a hóhérnak nincs semmi baja. Mihelyt nyakukon a köté, szép nyugodtan meghalnak. De vannak másfélék is, kikről igazán el lehet mondani, hogy úgy élnek, mint az akasztott ember és akik veszettül rángatóznak. A legmegátalkodottabb volt egy pap, kit tavaly végeztek ki, mert sorsjegyeket hamisított a király aláírásával. Több, mint husz percen át úgy ficánkolt, mint a potyka, mikor kirántják a vízből.

„He, he! - tette hozzá vigyorogva a kis fekete ember, - az abbé ur szerény ember volt és csöppet se vágyakozott reá, hogy felmagasztalják. Láttam, mikor leszedték a kordéról. Ugy sirt és annyira rugdalózott, hogy a hóhér reászólt: „Ugyan abbé ur, ne gyerekeskedjék!” A legszebb volt, hogy mert egy másik latorral együtt vitték, a hóhér először gyóntatónak nézte és a tiszt csak a legnagyobb ügygyel-bajjal tudta meggyőzni. Ugy-e mulatságos?

- Nem, uram, - felelt jó mesterem, visszahullatva tányérjára egy kis halat, melyet néhány perc óta ajkaihoz emelve tartott, - nem, ez csöppet se mulatságos és a gondolat, hogy az a szép leány e pillanatban adja ki a lelkét, elveszi a kedvemet, hogy rántott halat egyem és nézzem a kék eget, mely az imént még úgy mosolygott reám.

- Oh! abbé ur, - szólt a kis teremőr, - ha ön ennyire érzékeny, hát még hogy elájult volna, ha azt látta volna, amit az apám a tulajdon szemével látott gyermekkorában, Dijonban, mely a szülővárosa volt. Hallott valaha Gillett Helenáról?

- Nem - felelt jó mesterem.

- Akkor hát elmondom a történetét, ahogy apámtól egész seregszer hallottam.

Felhajtott egy pohár bort, az abrosz sarkával megtörölte a száját és a következőkép beszélt.

XIX.

A TEREMŐR ELBESZÉLÉSE.

1624. október hónapján, a bourg-en-bressei királyi várnagy leányán, Gillet Helenán, ki akkor huszonkét éves volt és kis öccseivel együtt az apai házban élt, oly szembeötlő jelei látszottak a terhességnek, hogy az egész város csak erről beszélt és a bourgi kisasszonyok beszüntették a vele való közlekedést. Megfigyelték aztán, hogy a csipői ismét lelapultak és erről olyanokat rebesgettek, hogy a rendőrkapitány megparancsolta a bábáknak, vizsgálják meg. A bábák megállapították, hogy teherben volt és még nincs két hete se, hogy lebetegedett. Erre Gillet Helenát börtönbe csukták és bírói szék elé idézték. Mindjárt vallott.

- Néhány hónap előtt, - mondta, - egy szomszédközségbeli fiatalember, aki nagybátyámnál lakott, jött hozzánk, hogy a fiukat írni és olvasni tanítsa. Csak egyszer volt velem. Egy szolgáló segítette hozzá, aki bezárt vele egy szobába. Ott aztán erőszakot követett el rajtam.

A kérdésre, hogy miért nem kiáltott segítségért, azt felelte, hogy a meglepetéstől elállt a szava. A bírák faggatására hozzátette, hogy az erőszak következtében teherbe esett és idő előtt szülte meg a magzatot. Ő maga nemcsak hogy elő nem segítette az elvetélést, de - mondotta - észre se vette volna, ha egy szolgáló fel nem világosítja, hogy mi történt vele.

A bírakat e válasz nem elégítette ki, de nem tudták, miként cáfoljanak rá, mikor egy váratlan tanuságtétel kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott a vád kezébe. Egy katona, ahogy Gillet Péter királyi várnagy, a vádlott apjának kertje alatt sétált, a fal tövében az árok alatt meglátott egy hollót, amint csőrével valami ruhát vagdosott. Odament, hogy megnézzze, mi az és egy kis gyermeknek a holttestére bukkant. Rögtön jelentést tett a bíróságnak. A gyermek ingbe volt becsavarva, melynek a vállán a G. H. betűk voltak kivarrrva. Megállapították, hogy a gyermek érett magzat volt és Gillet Helenát, reábizonyulván a gyermekölés, annak rendje és módja szerint halálra ítélték. A tisztas állás miatt, melyet apja viselt, rá is kiterjesztették a kedvezményt, melyet a nemesek élveznek és az ítélet lefejezésre szült.

Minthogy felebbezett a dijoni parlamenthez, két írásnak az őrsege alatt elvitték Burgundia fővárosába és a törvényszéki palota börtönébe helyezték el. Anyja, ki elkísérte, a Bernardita-apácák zárdájában vonta meg magát. A parlamenti urak május 12-én, a pünkösöd előtti utolsó ülésben tárgyalták az ügyet. Jacob tanácsos referálása alapján a bírák megerősítették a bourgi törvényszék ítéletét, azzal a hozzáadással, hogy az elítélt kötéllal a nyakán vitessék a vesztőhelyre. A lakosság körében akadtak, kik szóvá tették, hogy ez a megbecstelenítő hozzátevés különös és szokatlan módon sulyosbitja egy nemes származású elítélt büntetését és általában gáncsolták ezt a rendellenes szigorúságot. De hát az ítélet ellen nem volt felebbezés és úgy volt, hogy rögtön végre kell hajtani.

Csakugyan, még aznap, negyedfél órával az ítélethirdetés után, harangzugás között és nagy menettel, melynek élén úgy harsogtak a trombiták, hogy a város jóra való népe mind hallotta a házakban és térdreborulva imádkozott a halálra szánt lelkéért, Gillet Helenát kivitték a vesztőhelyre. Elöl ment a király ügyészének helyettese, lóháton követve a törvényszolgáktól. Azután jött kordén az elítélt, nyakán a kötéllal, ahogy a parlament határozata megszabta. Két jezsuita atya és két kapucinus barát volt vele, akik a keresztfeszített Jézust mutatták fel előtte. Mellette jött a hóhér a pallossal és a hóhérné, ki ollót tartott a kezében. A kordét egy szakasz íjász vette körül, hátul pedig a kíváncsiak tolongtak, mindenféle kis mesterember, pékek, mészárosok, kőművesek, akik nagy zajgást vittek végbe.

A menet a Vérhegy-téren állott meg, melyet nem azért, mert ott végzik ki a bűnösöket, hanem a vérhegyi apátok emlékére neveznek így, kiknek valamikor ott diszlett a székházuk. A vesztőtőke a kölépcsőn állt, mely egy alacsony kápolnába vezet, ahol az apácák imádkozni szoktak a kivégzettek lelkéért.

Gillet Helena a négy papi személylyel meg a hóhérral és ennek feleségével, a hóhérnéval felhaladt a lépcsőn. A hóhérné leoldta a kötelet, mely az elítélt nyaka körül volt, féllábas ollójával lenyisszentette a haját és bekötötte a szemét, a papok pedig hangosan mondták az imádságot. A hóhér azonban kezdett sáppadozni és remegni. Grandjean Simonnak hívták, vékonydongájú ember volt és olyannyira félénk és szelid természetű, mint amilyen vadnak látszott a felesége. Reggel a börtönben megáldozott, de mégis nyugtalanul érezte magát és mersz nélkül, hogy ezt a fiatal leányt megölje. Odafordult a néphez:

- Bocsássatok meg, - szólt - ha rosszul teszem, amit meg kell tennem. Három hónap óta bánt a hideglelés.

Aztán ingadozva, kezeit tördelve és szemét az égre emelve térdre borult Gillet Helena előtt és kétszer bocsánatot esedezett tőle. Kérte a papokat, hogy áldják meg és, miután a hóhérné odaillesztette a bűnöst a tőkére, felemelte a pallost.

A jezsuiták és a kapucinusok *Jézus Mária*-t kiáltottak és a tömegből nagy sóhajtás fakadt fel. A csapás, melynek át kellett volna szelnie a nyakat, széles sebet vágott a bal vállon és a szerencsétlen elítélt jobboldalt esett.

Grandjean Simon a tömeg felé fordult és így szólt:

- Öljetek meg!

Sivítások hallatszottak és néhány kő is repült a vérpadra, mialatt a hóhérné visszaigazította az elítéltet a tőkére.

A férj újra felfogta a pallost. Lesujtott másodszor is és mélyen a nyakába vágott a szegény leánynak, ki reáesett a pallosra, melyet a hóhér kihullatott a kezéből.

A tömeg rettenetes kiabálásban tört ki és olyan közápor hullott a vérpadra, hogy Grandjean Simon, a két jezsuita meg a két kapucinus gyorsan leugrottak. Sikerült bejutniuk a kápolnába, melynek magukra zárták az ajtaját. A hóhérné, ki egyedül maradt fenn az elítélttel, kapkodva kereste a pallost és mert nem találta, fogta a kötelet, melyet Gillet Helena a vesztőhelyre jövet viselt, a nyaka köré hurkolta és a mellére tiporva, ekként próbálta megfojtani. A vérrel borított Helena két kezével belekapaszkodott a kötélbe és így védekezett, mire az asszony, a kötélnél fogva fejfelé levonszolta az emelvénnyel a lépcső kövére és ott az ollóval esett neki a nyakának.

Igy nyiszálta, mikor a mészárosok és a kőművesek, félrelökve a zsandárokat meg az ijászokat, ellepték a vérpadot és a kápolna lépcsőit, egy tucat izmos kar felkapta Gillet Helenát és ájultan bevitték Jacquin mester sebészborbély boltjába.

A néptömeg nekirontott a kápolna ajtajának és már-már betörték, mikor a két kapucinus barát és a két jezsuita atya halászápadtan megjelent a küszöbön. Magasra emelt kezükben tartva a keresztet nagy nehezen utat nyitottak maguknak a lázongó tömegben.

A hóhért és a feleségét agyonkövezték és kalapácsütésekkel halálra verték és holttestüket végigvonszolták az utcákon. Ezenközben Gillet Helena magához tért a borbélynál és inni kért. Azután, mialatt Jacquin mester kötözgette, így szólt:

- Nem bántanak többet?

Kitünt, hogy két kardvágást kapott, hat olyan sebet, amit az olló vágott rajta, mely összeszabdalta az ajkát meg a mellét, azután mély seb volt a derekán is, a pallostól, melyen a hóhérné, mikor fojtogatta, vonszolta, valamint egész teste csupa zuzódás volt a kövektől, melyeket a tömeg a vérpadra hajigált.

Mindazonáltal összes sebeiből kigyógyult. Egy törvényszolga felügyelete alatt ott feküdt Jacquin mesternél és folyton kérdezgette:

- Ezzel még nincs vége? Mégis meg fognak ölni?

A sebész meg néhány könnyőreletes lélek, akik körülötte voltak, igyekeztek megnyugtatni. Azonban egyedül csak a király kegyelmezhetett meg életének. Févrel ügyvéd hát megszerkesztett egy kérvényt, melyet Dijon több előkelő polgára is aláírt és amelyet elvittek ő felségéhez. Az udvarnál akkoriban fényes ünnepélyek járták, annak az öröme, hogy franciaországi Henrietta-Mária férjhez ment az angol királyhoz. E házasság kedvéért Igazságos Lajos megadta a kért kegyelmet. Teljes bocsánatot engedélyezett a szegény leánynak, mert, mint

ahogy a kegyelmi irás mondja, olyan szenvedéseken ment át, melyek felérnek az ítélet végrehajtásával, sőt még felül is mulják azt.

Gillet Helena visszaadta az életnek, egy bressei kolostorba vonult, hol a legpéldásabb ájtatosságban élt egész haláláig.

Ez - fejezte be a kis teremőr - Gillet Helena igaz története, melyet Dijonban mindenki ismer. Nem érdekes, abbé ur?

XX.
AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.
(Folytatás.)

- Sajnos! - szólt jó mesterem - ez a kirándulás sehogy se sikerült. Egész bensőm kavargatott attól a rettenetes jelenettől, melyet ön oly hidegvérrel mesélt el, mint ennek a szolgálóleánynak a képétől, kit akasztani visznek, mikor jobbat is tehetnének vele.

- De, uram, - felelt a teremőr - hiszen mondtam, hogy ez a leány meglopta az urnőjét. Vagy ön nem akarja, hogy felkössék a latrokat?

- Az igaz, - mondá jó mesterem - hogy ez a szokás és minthogy a megszokásnak ellenállhatatlan az ereje, rendes körülmények között nem is veszem figyelembe. Ugyanigy Seneca is, a bölcsész, aki pedig hajlott a szelidségre, nagyban irta a választékos értekezéseket, mialatt Rómában, közvetlen közelében mindenféle apró vétségért keresztre feszítették a rabszolgákat, amint ez kitetszik Mithridates rabszolga példájából, ki általszegezett kezekkel halt meg, csak azért, mert tiszteletlenül szólt gazdájának, a gyalázatos Trimalcion-nak isten voltáról. Elmenk úgy van alkotva, hogy semmi se zavarja vagy sérti, ami rendes és megszokott. A használat, ha szabad így mondanom, elkoptatja úgy a megbotránkozásunkat, mint a csodálkozásunkat. Bevallom, minden reggel úgy ébredek, hogy eszembe se jut reagondolni azokra a szerencsétlenekre, kiket az nap felakasztanak vagy kerékbe törnek. De amikor szemtől szembe kerülök a kivégzés gondolatával, elborul a szívem és ahogy láttam ezt a szép leányt, kit a halálba visznek, úgy összeszorult a torkom, hogy ez a kis hal se fér át rajta.

- Szép leány! Hát az is valami? - szólt a teremőr. - Nincs Párisban utca, amelyben minden éjjel tucatszám nem fabrikálnák őket. De meg aztán miért lopta meg urnőjét, Josse tanácsosnét?

- Én, uram, nem tudom, hogy miért - felelt ünnepélyesen jó mesterem; - ön se tudja és akik elítélték, a bírók se tudják, mert az okok, melyekből tetteink erednek, homályosak és a rugók, melyek cselekvésre bírnak bennünket, mélységesen rejtve maradnak. Az embert szabadnak tartom cselekedeteiben, mert vallásom így tanítja; de eltekintve az Egyház tanításától, mely biztos igaz, oly kevés okot látok az ember szabad voltában való hiedelemre, hogy megremegek, ha az igazságszolgáltatás döntésére gondolok, ahogy büntet oly cselekedeteket, melyek elve, rendje és oklángolata egyaránt kisiklik előlünk, melyekben az akaratnak gyakran csak vajmi kis szerepe van és amelyeket az emberek néha öntudat nélkül visznek végbe. Ha el is kell fogadnunk, hogy felelősek vagyunk tetteinkért, mert hiszen szent vallásunk ügymenete az emberi szabadság és az isteni kegyelem rejtelmes összeegyeztetésén alapul, ebből a homályos és vékonyka szabadságból mégis helytelen levezetni mindazokat a fenytételeket, kínzásokat és halálbüntetéseket, melyeket törvénykönyveink úgy pazarolnak.

- Sajnálattal látom, uram, - szólt a kis fekete ember, - hogy ön a gazfickók pártján van.

- Sajnos! uram, - felelt jó mesterem, - hozzá tartoznak a szenvedő emberiséghez és, mint mi, ők is tagjai Jézus Krisztusnak, aki két lator között halt meg. Ugy tűnik fel előttem, hogy vannak törvényeinkben oly kegyetlenségek, melyek a jövőben nyilván szembeszökők lesznek és amelyeken dédunokáink meg fognak botránkozni.

- Nem értem önt, uram, - szólt a kis öreg és lenyelt egy korty bort, - az összes gót barbárságokat kiirtották törvényeinkből és a jogszokásokból és az igazságszolgáltatás ma a legnagyobb mértékben eleget tesz az udvariasság és az emberiesség követelményeinek. A büntetés pontosan hozzá van mérve a bűnhöz, amikor is a tolvajokat fakasztják, a gyilkosokat kerékbe törlik, a felségsértőket négyfelé szakítják, az atheistákat, a boszorkányokat és a sodomitákat megégetik, a hamispénzverőket forró vízbe dobják, amivel a büntető igazságszolgáltatás roppant mérsékletről és oly szelidségről tesz tanuságot, hogy különb már nem is lehet.

- Uram, a bírák mindenkor kiméleteseknek, méltányosaknak és szelideknek tartották magukat. Szent Lajos korában, sőt Nagy Károlyéban is csodálattal voltak a maguk kegyessége iránt, mely előttünk merő durvaságnak tűnik fel. Ugy sejtem, fiaink viszont bennünket is durváknak fognak tartani és találnak még újabb kiküszöbölni valót azokból a kinsásokból és ítéletekből, melyeket mi alkalmazunk.

- Látszik a beszédéből, uram, hogy ön nem hivatalbeli. A kinvallatásra szükség van, hogy kihuzzon az ember oly vallomásokat, melyeket szépszerével nem lehet megkapni. Ami pedig a büntetéseket illeti, ezek nem terjednek túl azon, ami a polgárok életének és vagyonának biztosítására szükséges.

- Ön tehát elismeri, uram, hogy az igazságszolgáltatásnak nem az igazság, hanem a hasznosság a célja és hogy egyedül csak a népek érdekei és előítéletei után indul. Roppant igaz és a vétségeket nem is a hozzájuk kapcsolódott gonoszság, hanem a kár arányában büntetik, melyet a társadalomnak okoznak vagy amelynek okozását hiszik róluk. Így van, hogy a hamispénzverőket forró vízzel telt üstbe dobják, bár tallérokot csinálni valójában nem nagy rosszaság. De hát érzékeny kárt okoz különösen a bankároknak, meg aztán a közönségnek is. Ezt a károsítást bosszulják meg irgalmatlan kegyetlenséggel. A tolvajokat felakasztják, nem annyira az elvetemültség miatt, ami egy darab kenyér vagy holmi ruha ellopásában van és ami vajmi csekély, hanem a természetes ragaszkodás miatt, melylyel az emberek jószágaik iránt viseltetnek. Az emberi igazságszolgáltatást vissza kell vezetni igazi alapelvére, mely a polgárok anyagi érdeke és le kell róla hántani azt a fellengős filosofiát, melybe pompázó és hiu képmutatással beburkolódik.

- Uram, - felelt a kis teremőr, - nem értem önt. Én azt hiszem, az igazságszolgáltatás annál helyesebb, minél hasznosabb és már e hasznosság is, mely miatt lenézi, elegendő volna, hogy fenségesnek és szentnek tartsa.

- Nem értette meg, amit mondtam, - szólt jó mesterem.

- Uram, - szólt ismét a kis teremőr, - úgy látom, ön nem iszik. Pedig a színéről ítélve jó bor lehet. Nem kóstolhatnám meg?

Csakugyan, jó mesteremmel, először az életben, megesett, hogy bort hagyott a palack fenekén. Beöntötte a kis teremőr poharába.

- Egészségére, abbé ur! - köszöntötte reá a kis teremőr. - A bora jó, de az okoskodása nem ér semmit. Az igazságszolgáltatás, ismétlem, annál jobb, minél hasznosabb és már e hasznosság miatt is, melyről azt mondja, hogy az igazságszolgáltatásnak eredete és alapelve, fenségesnek és szentnek kellene tartani. De meg aztán azt is el kell ismerni, hogy az igazságszolgáltatásnak az igazság a lényege, amint ezt már a neve is mondja.

- Uram, - szólt jó mesterem, - ha azt mondják, hogy a szépség szép, az igazság igaz és az igazságszolgáltatás igazságot szolgáltat, nem mondtunk semmit. Az önök Ulpianusa, aki szabatosan beszél, azt hirdeti, hogy az igazságszolgáltatás szilárd és állandó akarása annak, hogy mindenki megkapja, ami az övé és hogy a törvények igazságosak, ha ezt az akarást szentesítik. A baj csak az, hogy igazában az embereknek nincs semmijük és így hát a törvények csak öröklött vagy friss orozmányaik gyümölcseit biztosíthatják nekik. Olyan ez, mint mikor a gyermekek összeállnak golyózni és ha a vesztesek vissza akarják venni az elnyert golyókat, azt mondják nekik: „Ez nem volt a játékban”. A bírák egész éleseszűsége arra korlátozódik, hogy azokat a bitorlásokat, melyek nincsenek benne a játékban, megkülönböztessék azoktól, melyek a játszma megkezdésekor benne voltak a megegyezésben és ez a megkülönböztetés épp oly kényes, mint amily gyermekes. Mindenekfölött pedig önkényes. Az a leány, ki e pillanatban egy darab kenderkötélen lóg, azt mondja ön, ellopott Josse tanácsosnétól egy csipke fejkötőt. De mire alapítja, hogy ez a fejkötő Josse tanácsosné asszonyom tulajdona volt? Ön azt feleli, hogy a saját garasain vette, vagy a menyasszonyi ládjában találta, vagy pedig valamely udvarlótól kapta, ami mind egyaránt helyes módja annak, hogy az embernek csipkéi legyenek. Azonban bárhogyan szerezte is, én csak azt látom, hogy akként volt nála, mint a sorsnak valami olyan adománya, melyet az ember esetleg megkap, esetleg elveszít és amelyre nincs semmiféle természetes jogcím. Mindazonáltal elfogadom, hogy a csipke az övé volt, hiven annak a tulajdonosdi játéknak a szabályaihoz, melyet a felnőttek játszanak, mint ahogy a gyermekek malmoznak. Ragaszkodott a cifrasághoz és bizonyos, hogy nem kevesebb joggal, mint ahogy mások teszik. Rendben van. Az igazságszolgáltatás abban állhatott volna, hogy visszaadják neki és nem kellett volna oly sokra tartani, hogy rongyos két darab alençonni csipkéért elpusztítanak egy emberi teremést.

- Uram, - szólt a kis teremőr, - ön az igazságszolgáltatásnak csak az egyik oldalát nézi. Az még nem elég, hogy a csipkék visszaadásával igazságot szolgáltatassanak Josse tanácsosnénak. Igazságot kellett szolgáltatni a szolgálónak is, azzal, hogy kötelet kap a nyakára. Mert az igazságszolgáltatás feladata, hogy mindenkinek megadja a magáét. Ez az, amiért oly fenséges.

- Ha így van, - felelt jó mesterem, - akkor az igazságszolgáltatás még gonoszabb, mint ahogy gondoltam. Az az elv, hogy büntetéssel tartozik a bűnösnek, roppantul vérszomjas. Gót barbárság.

- Uram, - válaszolt a kis teremőr, - ön rosszul ismeri az igazságszolgáltatást. Harag nélkül sujt és nincs benne semmi gyűlölet e leány iránt, kit akasztófára küldött.

- Helyes! - szólt jó mesterem. - De jobb szeretném, ha a bírák bevallanák, hogy a bűnösöket tisztára szükségből büntetik és csak azért, hogy nyomatékos példákat szolgáltatassanak. Ebben az esetben csak a szükségesre szorítkoznának. De ha azt hiszik, hogy amikor büntetnek, tulajdonképpen járandóságot fizetnek ki a bűnösnek, ez a figyelem vajmi messze ragadhatja őket és éppen a becsületesség miatt válnak irgalmatlanokká, mert nem szabad, hogy meg ne adjuk az embereknek, amiről tudjuk, hogy jár nekik. Olyan elv ez, uram, amely megborzaszt. Volt egy ügyes philosophus, Menardus a neve, ki a végsőig kifejtette a tételt és aki azt mondja, hogy egy gonosztevőt meg nem büntetni annyit tesz, mint igazságtalanságot követni el vele szemben és megfosztani a jogtól, hogy levezekelje a bűnét. Szerinte az athéni bírák, mikor mérget itattak Sokrates-szel, nagy mértékben elősegítették e bölcs lelkének megtisztulását. Rémes elmetévangések ezek és kívánom, hogy a büntető igazságszolgáltatás ne igyekezzék ily magasra emelkedni. Az egyszerű boszuállás gondolata, mely a gonosztevők megbüntetéséhez leggyakrabban fűződik hozzá, noha magában véve alantas és rossz dolog, következményeiben kevésbé rettenetes, mint a hóhérkodó bölcsészeknek e dühöngő fenköltisége. Séezen ismertem egy vigkedélyű jóra való polgárt, ki minden este térdeire ültette kis gyermekeit és mesélt nekik. Példás életet folytatott, eljárta a templomba és hajszálig menő becsületességet

tanusított a gabonával való kereskedésben, melyet hatvan vagy még több év óta üzött. Történt, hogy a szolgálója ellopott tőle néhány spanyol meg birodalmi és egyéb szép aranypénzt, melyet gondosan egy fióknak a mélyén őrzött egy tasakban. Ahogy a kárt észrevette, szaladt a bírósághoz, mire a szolgát befogták, kivallatták, elítélték és kivégezték. Az ember, ki tudta, hogy mit mond a törvény, követelte, hogy adják ki neki a tolvaj leány bőrét, melyből aztán lábravalót csináltatott magának. És gyakran lehetett hallani, amint reáveregetve a czombjára, azt kiáltotta: „Oh! a ringyó! A ringyó!” A leány elvett tőle néhány aranypénzt, ő viszont elvette a bőrét: de legalább philosophia nélkül, bárdolatlan együgyűségben boszulta meg magát. Eszébe se jutott, hogy mikor jókedvűen reácsapkod emberbőrből szabott nadrágjára, tulajdonképpen valami fenséges kötelességet teljesít. Ki kellene mondani, hogy amikor egy-egy latrot felakasztanak, eszélyességből és azért teszik, hogy a példa elijessze a többi, nem pedig, mint ahogy az előbb idéztem, abból a célból, hogy mindenki megkapja, ami az övé. Mert igazában tulajdona nincs senkinek, legfeljebb csak a pusztá élete. Aki azt mondja, hogy a megvezeklés tartozóan kijár a vétkeseknek, vérengző mysticismusba téved, mely rosszabb, mint a meztelen erőszak és az egyszerű felháborodás. Ami a tolvajok megbüntetését illeti, az erre való jog az erőből fakad, nem pedig a philosophiából. A philosophia, ellenkezőleg, azt tanítja, hogy minden, ami birtokunkban van, erőszaknak vagy ravaszságnak a szerzeménye. És láthatja is, hogy ha a fosztogató hatalmas, a bírák rendjén valónak tartják, hogy megfosszon bennünket javainktól. Ezért engedik meg, hogy a király elvegye az ezüstnemünket háborut folytatni, amiként ez Nagy Lajos uralkodása alatt történt, mikor oly gondosan koboztak, hogy még az ágyterítők rojtjait is elvitték, hogy kiszedjék a selyem közé sodort aranszálakat. Ez az uralkodó egyaránt reátette kezét a magánosok vagyonára és a templomok kincseire és emlékszem, husz év előtt, mikor egy izben a picardiai Notre-Dame-de-Liesse-templomban ájtatoskodtam, egy öreg sekrestyés nagy siránkozással panaszkodott, hogy a megboldogult király elvitette és beolvasztatta a templom összes kincseit és nem hagyta meg még azt a zománcos arany emlőt se, melyet a pfalzi hercegnő valamikor nagy pompával tett ott le, hálából, hogy csodálatos módon kigyógyult a rákból. A bíróság tevékenyen támogatta az uralkodót ez összehordásban és szigorúan megbüntette azokat, akik eldugtak valamit a király emberei elől. Következésképp tehát nem volt azon a véleményen, hogy e javak annyira hozzátartoznak a birtokosaikhoz, hogy nem vonhatók el tőlük.

- Uram, - szólt a kis teremőr, - a biztosok a király nevében jártak el, ki, tulajdonosa lévén az ország összes javainak, tetszése szerint használhatja fel azokat háboruzásra vagy építkezésre vagy akármi másra.

- Ez igaz, - felelt jó mesterem, - és benne van a játék szabályaiban. A bírák úgy ülnek neki, mint a ludas dominónak: megnézik, mi van felírva a táblára. A fejedelem jogai, melyeknek a svájci testőrök meg mindenféle fajtájú katonák adnak nyomatékot, fel vannak oda írva. A szegény akasztott leánynak azonban nem voltak svájci gárdistái, kik beiratták volna a játék szabályai közé, hogy joga van viselni Josse tanácsosné csipkeit. Teljesen igaz.

- Uram, - felelt a kis teremőr, - reményem, nem akarja összehasonlítani Nagy Lajost, ki azért vette el az alattvalók ezüstjét, hogy fizesse a katonákat, ezzel a teremtéssel, ki cifrázkodás végett lopta el a fejkötőt.

- Uram, - válaszolt jó mesterem, - háborut folytatni kevésbé ártatlan dolog, mint csipkés fejkötőben menni Ramponneau tánctermebe. De hát az igazságszolgáltatás mindenkinek kijuttatja a magáét, ahogy azt a társasjáték követeli, mely a legáldatlanabb, a legképtelenebb és a legkevésbé mulatságos az összes játékok között. És szerencsétlenségre, az összes polgárok kénytelenek részt venni benne.

- Ez elengedhetetlenül szükséges, - szólt a kis teremőr.

- Éppen azért, - felelt jó mesterem, - a törvények tehát hasznosak. De éppenséggel nem igazságosak és nem is lehetnek azok, mert a bíró biztosítja ugyan a polgároknak javaik birtoklását, anélkül azonban, hogy különbséget tenne az igaz és a hamis jószág között. E megkülönböztetés nincs benne a játékszabályokban, hanem csak az isteni igazságszolgáltatás könyvében, melyben senki se olvashat. Ismeri az angyal és a remete történetét? Egy angyal, emberi képben és zárándok ruhában leszállt a földre. Ahogy Egyiptomban vándorolt, egy este bekopogtatott egy jámbor remetéhez, aki, mert utas embernek nézte, megvacsoráztatta és egy aranyserlegbe öntött bort neki. Azután belefektette az ágyába, ő maga pedig egy kevés kukoricaszárra a földre feküdt. Mialatt aludt, égi vendége felkelt, fogta a serleget, melyből ivott, bedugta a köpönyegébe és elszökött. Ekként cselekedett, de nem azért, hogy kárt okozzon a jó remetének, hanem ellenkezőleg, mert a javát akarta a házigazdának, ki oly könyörületesen fogadta. Tudta ugyanis, hogy e serleg még veszét okozta volna a szent embernek, ki reáadta a szívét, holott Isten azt akarja, hogy csak őt szeressék és nem türi, hogy egy szerzetes világi jószágokon csüggjön. Az angyal, ki osztályos volt az isteni bölcsességben, különbséget tett az ál-javak és az igazi javak között. A bírák nem ismernek ily megkülönböztetést. Ki tudja, Josse tanácsosné asszonyom nem veszi-e majd el a lelkét azokkal a csipkedarabokkal, melyeket szolgálója elvett tőle, a bírák pedig visszaadták neki?

- Addig is, - szolt a kis teremőr, kezeit dörzsölve, - egy ringyóval kevesebb van a földön.

Leverte a morzsákat, melyek a ruháján voltak, köszönt és vidáman távozott.

XXI. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. (Folytatás.)

Jó mesterem felém fordult és így folytatta:

- Az angyal és a remete történetét csak azért mondtam el, hogy megmutassam a mélységet, mely a világi dolgokat elválasztja az égiektől. Az emberi igazságszolgáltatás csak a világiakban foglalatoskodik és ezeknek itt lent van a helyük, hol a nagy irányelveknek nincs kelendőségük. A legnagyobb sérelem, amit a mi urunk Jézus Krisztus ellen elkövethettek, az, hogy a képét odaakasztják azokba a törvényszéki termekbe, melyekben a bírák felmentik a farizeusokat, kik őt keresztre feszítették és elítélik Magdolnát, kit isten kezeivel felemelt. Mit keres ő, az Igaz, ez emberek között, kik, még ha akarnának, se lehetnének igazak, mert szomorú kötelességük arra kényszeríteni őket, hogy embertársaik cselekedeteit nem magukban és lényegük szerint, hanem a társadalmi érdek szempontjából nézzék, vagyis megfelelően az önzés, kapzsiság, tévedés és visszaélés ama halmazának, mely a városokat élteni és melynek ők vak őrizői? Mikor a vétket mérlegelik, megsulyosbitják annak a félelemnek vagy haragnak a nyomatékával, melyet a gyáva közönségben felkelt. És mindez írásban van a könyvükben, akként, hogy a régi szöveg és a holt betű szolgál nekik ész, szív és eleven lélek gyanánt. És mindezek a rendelkezések, melyek egynémelyike még Byzancz és Theodora gyalázatos korába nyúl vissza, csak abban az egyben egyeznek meg, hogy mindent, az erényt úgy, mint a bűnt, meg kell tartani egy világból, mely nem akar változni. A vétek magában véve oly keveset nyom, a külső körülmények pedig oly sokat számitanak a törvény szemében, hogy ugyanegy cselekedet, mely bizonyos viszonyok között helyes, mások között megbocsáthatatlanná válik, amint ez kitetszik, ha nézzük a pofont, mely, ha egyik ember odakeni a másiknak az arcára, polgárembernél csak a lobbanékony vérmérséklet kitörése, katonánál azonban oly bűnnek veszik, hogy halál jár érte. Ez a barbárság, mely még mindig fennáll, gyalázattal borít bennünket a jövő századok előtt. Mi nem ügyelünk reá, de eljön a nap, mikor azt fogják kérdezni, miféle vademberek lehettünk, hogy a legnagyobb büntetéssel sujtottuk a vér nemes

fellángolását, mely egy olyan fiatalember szívéből csapott ki, kit a törvények elköteleztek a háboru veszedelmeinek és a kaszárnnyabeli undorodásoknak? És világos, hogy ha volna igazság, nem lenne két törvénykönyvünk, egy katonai és egy polgári. Ezek a katonai biráskodások, melyeknek nap nap után láthatók az eredményei, borzalmasan kegyetlenek és az emberek, ha valaha sikerül polgáriasodniuk, el sem akarják majd hinni, hogy egykor, teljes békeidőben, voltak haditörvényszékek, melyek halállal bosszulták meg a káplárok és őrmesterek fenségén esett sérelmet. Nem fogják elhinni, hogy háboruban elkövetett szökés címén agyonlőttek egy csomó szerencsétlent, oly viszonyok között, mikor Franciaország kormánya nem ismerte el, hogy hadviselő felek állanak szemben egymással. És csodálatraméltó, hogy az ily rémségek keresztény népeknél történnek, melyek tisztelik Szent Sebestyént, a fellázadt katonát és a thébai legionnak azokat a vértanúit, kiknek egyedül csak az a dicsőségük, hogy kihívták maguk ellen a haditörvényszékek szigorát, mert nem akartak harcolni a galliai parasztok ellen. Azonban hagyjuk ezt, ne beszéljünk e kardcsörtetők igazságszolgáltatásáról, kik majdan, mint ahogy Isten fia megmondta, kard által fognak elveszni, hanem térjünk vissza a polgári tisztviselőkhöz.

„A bírák nem vizsgálják a veséket és nem olvasnak a szivekben, éppen ezért a legigazabb igazságszolgáltatásuk is durva és felszínes. Azonban még annak is nagy hijja van, hogy megmaradnának az egyenlőségnek annál a kemény pergamentjénél, melyre törvénykönyveink reáírvák. A bírák emberek, vagyis gyöngék és megronthatók, szelidek az erősekhez és kérelhetetlenek a kicsinyekkel szemben. Döntéseikkel szentesítik a legkegyetlenebb társadalmi méltatlanságokat és e részrehajlásban nehéz megkülönböztetni azt, ami személyes hitványságukból ered, attól, amit foglalkozásbeli kötelességük ró reájuk, amely is valójában nem más, mint támogatni az államot úgy abban, ami rossz, mint abban, ami jó benne, örködni a közérkölcsök fentartásán, akár helyesek azok, akár kárhozthatni valók és biztosítani a polgárok jogai mellett a fejedelem zsarnoki önkényét, nem is szólva azokról a nevetséges és kegyetlen előítéletekről, melyek sérthetetlen menhelyet találnak a liliumok árnyékában.

„A leghozzáférhetősebb bíró is, éppen mert becsületes, ki van téve, hogy ugyanoly vérlázító és talán még embertelenebb döntésekkel ítéljen, mint amilyenek a megvesztegetett bírótól származnak és a magam részéről nem tudom, kitől félnék jobban, az olyan bírótól-e, kiben a törvény szövege helyettesíti a lelket, vagy pedig az olyantól, ki maradék érzéseit e szövegek csürés-csavarására fordítja. Ez utóbbi érdekei vagy szenvedélyei szerint bánik el velem, amaz hidegen feláldoz az irott betűnek.

„Figyelembe kell még venni aztán azt is, hogy a bíró, mesterségénél fogva, védelmezője, nem az előítéleteknek, melyek többé-kevésbbé mindnyájunkon uralkodnak, hanem a régi előítéleteknek, melyek a törvényekben fennmaradnak akkor is, mikor lelkünkben és erkölcsünkben már régen kivesztek. És nincs ember, ki, ha csak egy csepp is elfogulatlan és gondolkodó természetű, ne érezné, mennyi gótikus maradvány van a törvényben, míg ellenben a bírónak nincs joga, hogy ezt észrevegye.

„Azonban úgy beszélek a törvényekről, mintha, jóllehet barbárok és durvák, legalább világosak és szabatosak volnának. Pedig ettől vajmi messze vannak. Egy boszorkánymester varázskönyve egészen könnyen érthetőnek tűnik fel ahhoz képest, hogy mi van a törvénykönyvek és jogszabályok egynémely fejezetében. Az értelmezés e nehézségei nagyban hozzájárultak, hogy a biráskodásban fokozatokat állapítottak meg, amikor is azt hiszik, hogy amit a tartományi bíró nem értett meg, azt a parlamenti urak majd világosságra derítik. Már pedig ezzel nagyon sokat várnak, öt vörös taláros és szegletes sapkás is alá van vetve a tévedhetésnek és ezért helyesebb, ha elismerjük, hogy a legfelsőbb bíróság csak azért ítél megfelelőbbézhathatlenül, mert mire az ügy idekerült, a többi bíróságot már sorba mind kimerítették. A fejedelem szintén ezen a véleményen van, mert ő még a parlamenteken felül is tart ítélőszéket.

XXII.
AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.
(Folytatás és vége.)

Jó mesterem szomoruan nézte a víz folyását, mintegy jelképét ennek a világnak, melyben minden elmulik és semmi se változik.

Kis ideig elmerengett, aztán halkabbra fogott hangon így folytatta:

- Látod, fiam, már az maga, hogy szükségképen a bírának kell ítéletet mondaniok, oly zavarba ejt, melytől nem tudok szabadulni. Mert világos, hogy érdekükben áll bünsőnek nyilvánítani, akit gyanuba vettek. A testületi szellem, mely náluk oly erősen ki van fejlődve, erre ösztökéli őket és látjuk is, hogy egész eljárásukban a védelmet úgy kezelik, mint valami alkalmatlankodást és csak akkor engedik szóhoz jutni, mikor a vád már felöltötte fegyverzetét, rendbe hozta az arcvonásait, szóval mikor mindenféle mesterkedéssel már úgy lép fel, mint valami szép Minerva. A bírák foglalkozásuk természeténél fogva hajlandók, hogy minden vádlottban bűnöst lássanak és ebbeli buzgalmuk egynémely európai nép előtt oly borzalmasnak tűnt fel, hogy a nagy ügyekben egy tucat, a sorstól kijelölt polgárt adnak melléjük. Ez azt mutatja, hogy a véletlen, a maga vakságában, jobban biztosítja a vádlottak életét és szabadságát, mint amennyire az a bírák felvilágosodott lelkiismeretétől telik. Igaz, hogy e polgár-bírák, kiket sorshuzással válogatnak össze, távol maradnak az ügytől, melynek csak külső felvonulását látják. És az is igaz, hogy nem ismervén a törvényeket, nem azok alkalmazására, hanem csak arra vannak rendelve, hogy egyetlen szóval döntsenek: helyén való-e, hogy alkalmazzák azokat. Mondják, hogy ebből néha képtelen eredmények sülnek ki, de a népek, melyek ezt az ítélési módot rendszeresítették, úgy ragaszkodnak hozzá, mint valami nagyon becses biztosítékhoz. El is hiszem. És megértem, hogy az ember belenyugszik az ekképen hozott döntésekbe, melyek lehetnek buták vagy kegyetlenek, de amelyek képtelensége és barbársága legalább, hogy úgy mondjam, senkinek se róható a terhére. A méltatlanság elviselhetőnek tűnik fel, ha eléggé zagyva, hogy akaratlannak látszassék.

„Ez az iménti kis teremőr, ki oly nagy véleménynyel van az igazságszolgáltatásról, azzal gyanúsított, hogy a tolvajok és a gyilkosok pártján vagyok. Holott pedig ellenkezőleg: annyira helytelenitem a lopást és a gyilkolást, hogy még a törvényektől szabályozott másolatát se szenvedhetem és sajnálattal látom, hogy a bírák nem tudnak jobbat a latrok és az emberölők megfenyítésére, mint utánózni őket. Mert igazában, fiam, Nyársforgató, mi más a birság és a halálbüntetés, mint a fenséges pontossággal örökkésített lopás és gyilkosság? És nem látod-e, hogy igazságszolgáltatásunk, minden nagyralátása mellett, arra a szégyenletes dologra irányul, hogy a rosszat egy másik rosszal, a bajt egy másik bajjal bosszulja meg és az egyensúly meg az arányosság kedvéért megkettőztesse a vétségeket és a bűnöket? Mindebben lehet valami becsületességet és önzetlenséget tanusítani. Példaképen lehet hivatkozni egy L'Hospital-ra vagy egy Jeffryes-re és a magam részéről is tudok egy köztisztviselőt, ki meglehetősen tisztességes ember. De hát az volt a célom, hogy visszaszállva az alapelvekre, feltárjam az igazi természetét egy oly intézménynek, melyet a bírák gögje és a népek rémüldözése a kölcsönzött fenség fényével ruházott fel. Meg akartam mutatni eredendő szegényességüket ezeknek a codexeknek, melyeket magasztosaknak akarnak feltüntetni és amelyek valójában nem mások, mint egy csomó toldás-foldás bizarr gyűjteményei.

„Hiába! a törvények az ember művei; ez pedig alantas és silány származás. Legtöbbjüket az alkalom szülte. A tudatlanság, a babona, a fejedelem gögje, a törvényhozó érdeke, a szeszély, a kedvtelés - ime a forrása azoknak a nagy jog-táraknak, melyek tiszteletreméltókká válnak, mikor már kezdenek megérthetetlenekké lenni. A homályosság, melybe beburkolvák és melyet a magyarázók még sűrűbbé tesznek, az ókori jóságok fenségét ruházza rájuk. Folyton hallom és nap-nap után olvasom az ujságokban, hogy mostanában a pillanatnyi helyzetből

fakadt és alkalmi törvényeket csinálunk. A rövidlátók beszéde ez, kik nem látják, hogy időtlen idők óta így történik és hogy a törvények mindenkor valami véletlenből eredtek. A homályosság és az ellentmondások miatt is panaszkodnak, melyekbe mai törvényhozóink léptenyomon beleesnek. És nem veszik észre, hogy elődeik ugyanily ködösek és zavarosak voltak.

„Végeredményben, fiam, Nyársforgató, a törvények nem annyira önmaguknál fogva, mint inkább a szerint jók vagy rosszak, ahogy alkalmazásra kerülnek. Ez vagy az a vajmi méltánytalan rendelkezés mi bajt se okoz, ha a bíró nem érvényesíti. A szokásoknak nagyobb az erejük, mint a törvényeknek. A kiméletes viselkedés, az emberek megszeliidülése: ez az egyetlen észszerű gyógyszer, amivel a törvényes barbárság orvosolható. Mert a törvényeket törvényekkel javítani: az nagyon hosszú és bizonytalan út. Csak évszázadok rombolják le a századok művét. Nem igen van reá reménység, hogy valamely szép napon egy francia Numa a compiegnei erdőben vagy Fontainebleau sziklái között összetalálkozzon egy második Egeria nymphával, ki bölcs törvényeket mond neki.

Jó mesterem tekintetét hosszan nyugtatta a halmokon, melyek a láthatáron kékeltek. Arc kifejezése komoly és szomorú volt. Azután, szeliden vállamra téve kezét, oly mély zengésű hangon szólt hozzám, hogy egész lelkemet átjárta. Ezeket mondta:

- Fiam, Nyársforgató, láthatod, a gondolatra, hogy miként kell megváltoztatni, amit kárhóztosnak tartok, egyszerre ingadozó lettem és megakadtam, dadogok és bután nézek. Ne gondold, hogy ez az elme félénksége; gondolatom merészsége semmitől se riad vissza. De védj jól az eszedbe, fiam, amit mondok. Az értelem felfedezései meddő igazságok. Csak a szív tudja megtermékenyíteni álmait. Életet önt mindenbe, amit szeret. A jó magvait az érzés veti el a világban. Az észnek nincs ilyen érdeme. És bevallom neked, hogy eleddig nagyon is az észhez tartottam magamat a törvények és a szokások bírálatában. Éppen ezért e bírálat gyümölcstelen marad és elszárad, mint a fa, melyet megaszalt az áprilisi fagy. Hogy az embereket szolgáljuk, el kell vetnünk magunktól, mint alkalmatlan podgyászt, minden értelmet és a lelkesedés szárnyain kell felemelkednünk. Aki okoskodik, soha sem fog felrepülni.

EPIKUR KERTJE

Cecropius suaves expirans hortulus auras
Florentis viridi Sophiae complectitur umbra.

Ciris.

Cecrops szellője, isteni követ,
Ősi kertnek balzsamos lehe,
A latin költőt te megihletted,
Miért hogy hozzánk nem szállasz le!

- - -

Derült nyugodtan látná szemünk
Távolból a tévelygők hadát,
Vágy, szerelem egyforma tüzét
És az oltár hasztalan füstgomolyát.

(F. Plassis: Az agyagmécses.)

Και χαλεπωτάτων δέ χαιρῶν κατασχόντων τηνικαῦτα τήν Ἑλλάδα, αὐτοῖσι καταβιῶναι, δις ἡ καὶ τρις ἐπὶ τοὺς περὶ τήν Ἰωνίαν τόπους διαδραμόντα πρὸς τοὺς φιλοῦς, οἱ καὶ πανταχόθεν πρὸς αὐτόν ἀφικνοῦντο, καὶ σονεβίουσιν αὐτῷ ἐν τῷ κήπῳ καθάφησι καὶ Ἀπολλόδαωρος ὃν καὶ ὀγδοήκοντα μνῶν πριασθαι.

Diogenis Laerti de Vitis philosophorum lib. X. cap. 1.

Vett egy szép kertet, melyet maga művelt. Ott tartott iskolát, csendes és kellemes életet élve tanítványaival, kiket sétálgatva és dolgoztatva oktatott... Nyájas és szives volt mindenkihez... Azt tartotta, hogy semmi sem nemesebb foglalatosság, mint a bölcsészetben serénykedni.

(Fénelon: Az ókor legnevezetesebb bölcselei, rövid életrajzokban az ifjúság használatára.)

Nehéz elképzelnünk egy régi letűntkorbeli ember belsejét, ki szilárdan hitte, hogy a föld a világ közepe és az összes csillagok a körül forognak. Lábai alatt ott érezte az elkárhozottak nyüzsgését a lángokban és talán látta és orrlukaival szagolta is a pokol kénes füstjét, ahogy az valamely sziklahasadékból előgomolygott. Ha feltekintett, szemébe tűnt a tizenkét sphaera, az elemeké, mely magában foglalja a levegőt és a tüzet, azután a Hold, a Mercur, a Venus sphaerája, melyet Dante az 1300-ik év nagypéntekjén végigjárt, továbbá a Napé, a Marsé, a Jupiteré és a Saturnusé, azután az elronthatatlan égbolt, melyről a csillagok úgy függenek alá, mint a lámpák. Gondolatban tovább folytatva e szemlélődést, a lélek szemével mindezeneken túl megpillantotta a kilencedik mennyországot, melybe egyes szentek felszárnnyaltak, a *primum mobile*-t vagyis a kristály-eget és végül az Empyreumot, az üdvözültek lakóhelyét, melybe halála után két fehér ruhás angyal (ezt szentül remélte) mint egy kis gyermeket viszi fel a kereszttvízzel tisztára mosott és a halotti szentségek olajától beillatosított lelkét. Ebben a korban Istennek nem voltak más gyermekei, mint csak az emberek és az egész teremtés, gyermekes és egyben költői módon, olybá tűnt fel, mint valami roppant katedrális. Ekképen nézve, a világegyetem oly egyszerű volt, hogy bizonyos nagy, gépekkel bélelt és ábrákkal telefestett óraművek egész teljességében leábrázolhatták, úgy az alakját, mint a mozgását.

Ma már befellegzett a tizenkét mennyországnak és a bolygóknak, melyek jegyében boldognak vagy boldogtalannak, joviálisnak vagy saturnusinak született az ember. Az égbolt szilárd iverete széthasadt. Tekintetünk és gondolatunk belefuródik az ég végtelen mélységeibe. A bolygókon túl már nem a választottak és az angyalok Empyreumát pillantjuk meg, hanem a tovagördülő napok százait, körülvéve világtalan mellékbolygóiktól, melyek számunkra láthatatlanok. A világok e végtelenségében a mi napunk csak egy gáz-buborék, a föld pedig sárcsöpp. Képzeletünk meghökken és elámul, ha azt halljuk, hogy a fénysugár, mely a sarkcsillagról jön, félszázad óta utazik, amíg hozzánk ér, holott pedig ez a szép csillag tőzsomszédunk és a Sirius meg az Arcturus mellett a mi napunk legközelebbi nővére. Vannak csillagok, melyeket még látunk a teleszkóp látóterében és amelyek talán már háromezer év óta kialudtak.

A világok, minthogy születnek, meg is halnak. Szünetlenül születnek és halnak és a folyton befejezetlen teremtés szakadatlan átalakulásokban üzi önmagát. A csillagok kialusznak és nem tudjuk megmondani, hogy a világosság e leányai, mikor így meghalnak, nem kezdenek-e mint bolygók termékeny életet és hogy maguk a bolygók, mikor széthasadnak, nem változnak-e vissza csillagokká? Csak azt tudjuk, hogy az égi téreken épp úgy nincs nyugalom, mint a földön és a világok végtelenjén a munka és az erőfeszítés törvénye uralkodik.

Vannak csillagok, melyek szemünk láttára aludtak ki és vannak, melyek pislognak, mint a gyertyaszál haldokló lángja. Az égbolt, melyet elronthatatlannak tartottak, nem ismer más örökkévalót, mint a dolgok örökkévaló elomlását.

Hogy a szerves élet el van terjedve az egész mindenségben, ezt bajos kétségbe vonni, ha ugyan a szerves élet nem csak esetleges járulék, szerencsétlen véletlen, mely sajnálatos módon azon a sárcsöppön következett be, ahol vagyunk.

Inkább el fogjuk azonban hinni, hogy az élet fellépett naprendszerünk mindegyik bolygóján, mely testvére a földnek és, mint ez, leánya a napnak és hogy a körülmények, melyek között előállott, meglehetősen hasonlóak azokhoz, melyek között nálunk, az állati és a növényi formákban nyilvánul. Az égből egy meteorkő hullott alá, mely carbont tartalmazott magában. Hogy szebb meggyőződésre birjanak bennünket, ahhoz az kellene, hogy az angyalok, kik a paradicsomból hoztak virágokat Szent Dorottyának, újra leszálljanak égi füzereikkel. Mars minden valószínűség szerint lakható oly fajoknak, melyek hasonlóak a földön levő állatokhoz és növényekhez. És mert lakható, valószínű, hogy lakott is. Legyünk meggyőződve, hogy e pillanatban ott is össze-vissza öldöklük egymást.

A spectral-analysis megállapította, hogy a csillagok mind egyforma összetételűek. Ezért kell feltennünk, hogy az okok, melyek életet fakasztottak a mi ködfoltunkból, ugyanezt művelik az összes többiekben is. Amikor azt mondjuk: az élet, - ez alatt a szerves anyag munkálkodását értjük, oly körülmények között, amilyenek között a földön látjuk megnyilvánulni. Azonban lehet, hogy másféle környezetekben, nagyon magas vagy nagyon alacsony hőmérsékletnél is keletkezik élet, és pedig oly formákban, melyekről sejtelmünk sincs. Sőt még az is lehet, hogy valami aetheri alakban, közvetlen közelünkben, a mi légkörünkben is előáll és ilyenformán angyalok vesznek körül bennünket, kiket sohasem fogunk megismerni, mert a megismerés valami összeköttetést tételez fel, már pedig mi nem léphetünk összeköttetésbe velök.

Az is lehet, hogy mindez a millió nap, meg azok a milliárdnyiak, melyeket nem látunk, összevéve csak egy csepp vért vagy nyirkot tesznek ki egy állat testében, valamely megtapinthatatlan rovarban, mely oly világhoz tartozik, hogy fel se foghatjuk a nagyságát, holott pedig maga ez a világ is, egy másikhoz arányítva, mindössze csak annyi, mint a porszem. Az se képtelen feltevés, hogy egy atomban a gondolkodás és az értelem századévei telnek és mulnak el előttünk egy perc alatt. A dolgok magukban véve se nem nagyok, se nem kicsinyek és ha azt találjuk, hogy a világegyetem rengeteg nagy, ez merőben emberi fogalom. Ha, az arányok megmaradása mellett, hirtelen mogyorónyira kisebbedne, észre se vennők a változást. A sarkcsillagnak, mely velünk együtt be lenne zárva a mogyoróba, mint eddig, továbbra is ötven évre lenne szüksége, hogy fényét hozzánk röpitse. És a földet, mely kisebb lenne egy atomnál, ugyanoly mennyiségű könny és vér öntözné, mint amennyi most áztatja. A csodálatraméltó nem az, hogy a csillagok mezeje oly rengeteg nagy, hanem, hogy az ember meg tudta mérni.

* * *

A kereszténység azzal, hogy bünné tette, sokat tett a szerelem érdekében. Az asszonyt kizárta a papi hivatásból. Fél tőle. Ezzel bizonyítja, hogy mennyire veszedelmesnek tartja. Ismétli a *Prédikátor* szavait: „Az asszony karjai olyanok, mint a vadász hálója, *laqueus venatorum*”. Int bennünket, hogy ne helyezzük beléje reménységünket. „Ne támaszkodj a nádszálra, melyet a szél ide-oda ingat és ne építsd reá bizodalmaidat, mert minden hus olyan, mint a fűszál és elmulik a dicsősége, mint a mező virágainak.” Retteg annak a csselfogásaitól, ki vesztét okozta az emberi nemnek. „Minden álnokság kicsi az asszonyéhoz képest. *Brevis omnis malitia super malitiam mulieris.*” De éppen a rettegéssel, melyet vele szemben tanusít, hatalmassá és félelmetessé teszi.

Hogy megértsük ez elvek teljes jelentőségét, ismeretségben kellett légyen lennünk a mystikusokkal. Gyermekkorunknak vallásos légkörben kellett volt eltelnie. Az kell, hogy az ember végigment légyen a vallási gyakorlatokra való visszavonulásokon, résztvett a vallási szertartásokban. Az kell, hogy tizenhét éves korában olvasta légyen azokat a kis ájtatos könyveket, melyek a naiv lelkek előtt feltárják a természetfeletti világot. Ismernie kellett Borgia Szent Ferenc történetét, ahogy ott áll Izabella királyné nyitott koporsója előtt vagy az apácafejedeleminő Vermont asszonyét, ahogy a siron tulról megjelent az apácáknak. Ez a fejedelemasszony a szentség illatában halt meg és az apácák, kik vele munkálkodtak angyali tevékenységében, azt hívén, hogy az égben van, fohászkodással emlékeztek meg róla könyörgéseikben. Egy napon azonban megjelent előttük, sápadtan és lángoktól nyaldosott ruhában. „Imádkozzatok értem - mondá. - Amikor még életben voltam, egyizben, mikor imára kulcsoltam kezeimet, eszembe ötlött, hogy szép a formájuk. Most a purgatorium gyötrelmeiben bűnhődöm e rossz gondolatért. Ismerjétek meg, leányaim, Isten imádandó jóságát és könyörögjétek értem.” A gyermeki theologia e vékonyka műveiben ezer ilyen történet olvasható, mely sokkal nagyobb értéket tulajdonít a tisztaságnak, semhogy ne tenné ugyanakkor végtelen becsessé a testi gyönyörűséget.

Szépségük miatt az Egyház Aspasiát, Laist és Cleopatrát megtette megannyi démonná, a pokol hölgyeivé. Micsoda dicsőség! Még egy szentnek is hizelegne. A legszerényebb és legszigorubb nő is, aki egy férfinak se akarja elvenni a nyugalmát, szeretné, ha módjában lenne, hogy valamennyinek elvegye. Gőgje hozzásimul az elővigyázati intézkedésekhez, melyeket az Egyház vele szemben alkalmaz. Mikor a szegény szent Antal azt kiáltja neki: „Takarodj, szörnyeteg!” - ez az irtózás hizeleg neki. El van ragadtatva, hogy veszedelmesebb, semmint gyanította.

De hát ne legyetek elbizakodva, nővéreim; nem tökéletesen és felfegyverkezve léptetek e világba. Eredetileg egészen szegényen kezdtétek. A mammuth és a barlangi medve korabeli ősanányitoknak nem volt oly hatalmuk a barlanglakó vadászok felett, mint nektek mi felettünk. Akkor hasznosak, szükségesek voltatok, de nem legyőzhetetlenek. Az igazat megvallva: e régi időkben és sokáig még azután is hiányzott belőletek a báj. Hasonlítotatok a férfiakhoz, a férfiak pedig az állatokhoz hasonlítottak. Hogy az a rettenetes csodamű legyen belőletek, ami ma vagytok, hogy közömbös és parancsoló okai legyetek áldozatoknak és bűnöknek, ahhoz két dolog kellett: a civilizáció, mely fátylakkal szerelt fel benneteket és a vallás, mely aggályokkal látott el bennünket. Ettől fogva aztán nagyszerűen van. Az emberek álmodnak rólatok és elkárhoznak értetek. Vágyat és félelmet keltetek; a szerelem örülete bejutott a világba. Az ösztön, mely ájtatosságra visz benneteket, nagyon jó uton jár. Igazatok van, hogy szeretitek a kereszténységet. Megtízszerezte a hatalmatokat. Ismeritek Szent Jeromost? Rómában és Ázsiában úgy megijedt tőletek, hogy a kopár sivatagba menekült előletek. És még ott is, ahol nyers gyökerekkel táplálkozott és a nap úgy megpörkölte, hogy egyéb se volt, mint csontokhoz száradt fekete bőr, megint csak reátok talált. Magánya tele volt képeitekkel, melyek még szebbek voltak, mint ti magatok.

Az aszkétáktól jól kitapasztalt igazság, hogy az álmok, melyeket sugalmaztok, még csábítóbbak, ha ugyan ez lehetséges, mint a valóságok, melyeket felajánlhattok. Jeromos egyforma borzalommal taszította el magától úgy az emléketeket, mint valóságos megjelenéseket. Azonban hiába adta neki magát a böjtölésnek és az imádkozásnak; megtöltöttétek látomásokkal az életét, melyből számüzött benneteket. Ime a nő hatalma egy szent felett. Kétlem, hogy ugyanilyen nagy-e a Moulin-Rouge egy valamely törzsvendége felett is? Vigyázzatok, nehogy a vallás elmulásával egy kissé a hatalmatok is elmuljon és azzal, hogy már nem tartoztok a bűnök közé, ti is veszítsetek valamit.

Őszintén szólva, nem hiszem, hogy a racionalizmus előnyös volna számotokra. A ti helyetekben csöppet se szeretném a physiologusokat, akik indiszkrétnek, nagyon is megmagyaráznak benneteket, betegséget mondanak, mikor mi azt gondoljuk, hogy inspiráltak vagytok és a reflex-mozgások tulsúlyának nevezik a fenséges képességet, ahogy szeretni és szenvedni tudtok. Az Arany-legendában nem ezen a hangon beszélnek rólatok: ott fehér galamb, a tisztaság lilioma, a szerelem rózsája a nevetek. Ez kellemesebb, mintha hysterikusnak, hallucinálónak, kataleptikusnak nevezik az embert, ahogy azóta történik veletek, mióta a tudomány diadalmaskodott.

Végül pedig, ha nektek lennék, ellenszenvesnek találnám mindazokat az emancipálókat, kik egyenlővé akarnak tenni benneteket a férfiakkal. A hanyatlás felé taszigálnak benneteket. Szép szerencse számotokra, hogy felérjete egy ügyvéddel vagy gyógyszerésszel! Vigyázzatok: néhány foszlányt máris letéptetek rejteltetekből és varázsotokból. Minden még nincs elveszve: még tart, hogy verekednek, tönkremennek, öngyilkosságot követnek el miattatok; de a fiatal emberek, kik a villamoskocsiban ülnek, hagyják, hogy künnt álljatok a kalauz mellett. A régi kultuszokkal a ti kultusztok is meghal.

* * *

A játékosok úgy játszanak, mint ahogy a szerelmesek szeretnek, az iszákosok isznak, szükségképpen, vakon, valamely ellenállhatatlan erő uralma alatt. Vannak emberek, kik ugyanugy a játékra születtek, mint mások a szerelemre. Ki eszelte ki a két játékdühtől megszállt matróz történetét? Hajótörést szenvedtek és borzalmas hányattatás után csak úgy menekültek meg a haláltól, hogy felkaptak egy cethal hátára. Mihelyt ott ültek, kihúzták zsebükből a kockákat meg a hozzávaló serleget és elkezdtek játszani. Ime egy mese, mely igazabb az igazságnál. Minden játékos egy-egy ilyen matróz. És bizonyos, hogy van a játékban valami, ami rettenetesen megrázza a merészek összes idegszárait. Megkísérteni a sorsot: ez nem közepes gyönyörűség! Nem mámortalan élvezet hónapokat, éveket, egy egész élet félelmét és reményét élni át egyetlen pillanatban. Még nem voltam tíz éves, mikor Grépinet ur, ki tanárom volt, az iskolában felolvasta előttünk *Az ember és a nemtő* című mesét. Mindazonáltal jobban emlékszem reá, semmint ha tegnap lett volna. Egy nemtő egy gombolyag pamutot adott egy gyermeknek és így szólt hozzá: „Ez a szál a napok fonala. Ha azt akarod, hogy muljon az idő, gombolyítsd le a szálát: napjaid aszerint fognak gyorsan vagy lassan lemulni, hogy gyorsan vagy hosszasan gombolyítod-e le a fonalat. Amíg nem nyulsz hozzá, életednek folyton ugyanabban az órájában maradsz.” A gyermek fogta a gombolyagot. Először azért gombolyította a szálát, hogy férfi legyen, azután, hogy elvehesse jegyesét, kit szeretett, aztán, hogy lássa felnőni gyermekeit, hogy állásokba, nyereséghez, tisztségekhez jusson, hogy tulesse a gondokon, elkerüljön kellemetlenségeket, a korral bekövetkező betegségeket, végül pedig, hajh! hogy véget érjen a terhes öregség. Négy hónapot és hat napot élt a nemtő megjelenése óta.

Nos, mi más a játék, mint egyetlen másodperc alatt bonyolítani le oly változásokat, aminőket a sors rendszerint csak számos óra, sőt számos esztendő alatt hoz meg, egyetlen pillanatba süríteni a más emberek lassu életében szanaszét elhintett izgalmakat? Mi más a játék, mint annak a titka, hogy az ember néhány perc alatt éljen le egy egész életet, szóval, mi más, mint a nemtő gombolyagja? A játék szemtől-szembe való kihívása a sorsnak. Jákob birkózása az angyallal, Faust doktor szerződése az ördöggel. A játékban pénzről van szó, - pénzről, vagyis a közvetlen, végtelen lehetőségről. A kártya, melyet osztanak, a golyó, mely körbe szalad, talán parkokat és kerteket, mezőket és rengeteg erdőt, csucsos tornyaikkal az égbe nyúló kastélyokat ad a játékosnak. Ugy van, a körben futó kis golyó sok-sok hektárnyi termőföldet és palacserepes tetőket foglal magában, melyek faragványos kéményei a Loire-ban tükröződnek; műkincseket foglal magában, az izlés remekműveit, mesés ékszereket, a világon a legszebb testeket, lelkeket, még olyanokat is, melyeket senki se vélt eladóknak, az összes kitüntetések, az összes megtiszteltetések, a föld minden kellemességét és minden hatalmát. Sőt még több van benne; magában foglalja az álmot. És azt kívánjuk, hogy ne játszanak? Ha a játék nem adna mást, mint csak végtelen reményeket, ha zöld szemének csak a mosolyát lehetne látni: az emberek kevésbé dühösen szeretnék. De gyémánt karjai vannak, rettenetes, ha akarja, a nyomort és a szégyent adja; ez teszi, hogy imádják.

A veszedelem vonzóereje ott van minden nagy szenvedély alapján. Nincs gyönyörűség szédülés nélkül. A félelemmel vegyült élvezet részegít. És mi van rettenetesebb, mint a játék? Ad, vesz; törvényei nem a mi eszünk törvényei. Néma, vak és siket. Mindent tehet. Isten.

Isten. Vannak ájtatosai és szentjei, kik önmagáért szeretik, nem pedig azért, amit ígér és akik imádják, mikor sujtja őket. Ha kegyetlenül kifosztja őket, maguknak tulajdonítják a hibát és nem neki.

„Rosszul játszottam” - mondják.

Önmagukat vádolják és nem vétkeznek istenkáromlással.

* * *

Az emberi faj nem képes véghetetlen haladásra. Hogy kifejlődjön, ahhoz a földnek bizonyos fizikai és kémiai viszonyok között kellett lennie, melyek nem állandók. Volt idő, mikor a föld nem felelt meg az embernek: tulságosan meleg és tulságosan nedves volt. Lesz idő, mikor majd nem fog megfelelni neki: tulságosan hideg és tulságosan száraz lesz. Mire a nap kialszik, aminek pedig be kell következnie, az emberek már régen eltűntek. Az utolsó emberek épp oly gyámoltalanok és értelmetlenek lesznek, mint amilyenek az elsők voltak. El fogják felejteni az összes mesterségeket és az összes tudományokat. Nyomorultan fognak elnyulni barlangjaikban, a jégfolyók mellett, melyek átlátszó tömbjeiket ott fogják görgetni a városok elomlott romjain, ahol most az emberek gondolkodnak, szeretnek, szenvednek, remélnek. Az összes szilfákat, az összes hársokat megölte volt a hideg és a fenyők egyedül magukban fognak uralkodni a jeges földön. E végső és, még csak nem is tudtukkal, kétségbeesett emberek mitsem fognak tudni rólunk, se elménkről, se szívünkről és mégis a mi szülöttjeink, vérünkől való véreink lesznek. Valami kis gyenge maradványa a királyi értelemnek, mely majd ott lappang megvastagodott koponyáikban, egy időre még biztosítani fogja nekik az uralmat a barlangjaik körül megsokasodott medvék felett. Népek és törzsek el fognak tűnni a hó és a jég alatt, együtt a régi világ városaival, utjaival, kertjeivel. Alig néhány család marad. Nők, gyermekek, aggastyánok össze-vissza gémberedve, barlangjaik hasadékaán át szomoru felvonulásban fognak fejük fölé emelkedni látni egy borongó napot, melyen, mint a kialvó üszkőn, rőt sávok pislognak, mialatt a fekete égbolton káprázatos csillag-özön egész nap tündöklök a jeges levegőben. Ime, ezt fogják látni; de elbutultságukban még azt se fogják tudni, hogy látnak valamit. Egy nap aztán aki utolsónak maradt közöttünk, gyűlölet és szerelem nélkül bele fogja lehelni az ellenséges égbe az utolsó emberi sóhajtást. És a föld tovább fog forogni, magával hordva a néma ürben az emberiség hamvait, Homér költeményeit és ölébe temetve a görög szobrok felséges töredékeit. És e gömbről, hol a lélek oly sokat mert, semmiféle gondolat se szárnyal fel többé a végtelenbe, legalább semmiféle emberi gondolat. Mert ki mondhatja meg, nem fog-e akkor öntudatra ébredni egy más gondolat és a sir, melyben aludni fogunk, nem lesz-e bölcsője egy új léleknek? Hogy mely léleknek, - nem tudom. Talán a rovar lelkének.

Az ember mellett és az ember ellenére a rovarok, például a méhek és a hangyák, már is csodadolgokat vittek végbe. Igaz, hogy a méheknek és a hangyáknak, épp úgy, mint nekünk, fény és meleg kell. De vannak kevésbbé fázékony gerinctelenek is. Ki tudja, milyen jövő vár munkájukra és türelmükre?

Ki tudja, hogy a föld nem lesz-e még jó nekik, mikor nekünk már megszűnt az lenni? Ki tudja, hogy valamikor nem ébrednek-e majd öntudatra maguk és a világ felől? Ki tudja, hogy egyszer majd ők is nem fogják-e dicsérni az Urat?

* * *

Muhlfeld Luciánnak.

Azt, ami már nincs, nem tudjuk szabatosan elképzelni. Amit mi korhüségnek nevezünk: tisztára ábrándozás. Ha az ember látja, hogy egy festőnek a legnagyobb nehézségekkel kell küzdenie, ha valamelyest megközelítő valószínűséggel akar leábrázolni egy Lajos Fülöp-korabeli jelenetet: kizártnak tartja, hogy valaha is sikerüljön akár csak a legcsekélyebb fogalmat szereznünk valami oly eseményről, mely Szent Lajos vagy Augustus korában történt. Ugyancsak kár a fáradságért, melyet régi fegyverek és ócska ládák lemásolására fordítunk. Az egykori művészek nem vesződtek ezzel a hiábavaló fontoskodással. Ők a legenda vagy a történelem hőseit a saját kortársaik öltönyével és alakjával ruházták fel. Ily módon azután természetes képet adtak a maguk lelkéről és a maguk századáról. Művész tehet-e ennél helyesebbet? Mindegyik alakjuk egy-egy közülök való személy volt. Ez alakok, telve életük és gondolatuk elevenségével, mindenkorra megkapók maradnak. Átértett érzések és valóságos

indulatok tanubizonyságát viszik a jövőbe. Az archeologikus festők csak muzeumaink gazdagságáról tesznek bizonyosságot.

Ha élvezni akarják az igaz művészetet és mély és átfogó benyomással akarnak eltelni egy festmény előtt, nézzék meg Ghirlandajo freskóját a firenzei Santa-Maria-Novella-ban: *A Szent Szűz születését*. A festő bemutatja a lebetegedett asszony szobáját. Anna, ahogy félig fel-emelkedve az ágyban fekszik, se nem szép, se nem fiatal; de az ember rögtön látja, hogy jó háziasszony. Ágya fejénél szép rendben ott áll egy üveg befőtt és két gránátalma. Egy szolgáló, ki az ágy és a fal között áll, tálcán egy kancsót tart elébe. A gyermeket az imént fürdették meg és a vörösréz-medence még ott van a szoba közepén. A kis Mária egy szép dada emlőjén szívja a tejet. Ez a dada valami ismerős hölgy, fiatal anya, ki kedvesen odaadja emlőjét barátnője gyermekének, hogy e gyermek és az övé, miután egy forrásból szívták az életet, ugyanegy izzótörzset meg magukban és vérük mivoltánál fogva testvérileg szeressék egymást. Mellette, dus öltözetben és olyan halántékfonatokkal, aminőket Emilia Pia hordott, áll egy hozzá hasonló fiatal asszony vagy inkább leány, talán a huga, ki bájos mozdulattal, melyen megismerszik az anyaság ébredező ösztöne, nyújtja karjait a kis gyermek felé. Két nemes látogató hölgy, firenzei divat szerint öltözve, éppen belép a szobába. Egy szolgáló kíséri őket, ki görögdinnyével és szőlővel rakott tálat emel a fején és e virágzó szépségű alak, ókori ruhájában, lebegő övvel a dereka körül úgy tűnik fel e házas és ájtatos jelenetben, mint valami nem tudom micsoda pogány álom. Nos hát, e langyos levegőjű szobában, e szelid női arcokon látom az egész szép firenzei életet és az első renaissance virágzását. Az aranyműves fia, a kezdeti órák mestere, festményében, mely tiszta, mint egy nyári nap hajnala, felfedte az egész titkát annak a derűs kornak, melyben szerencséje volt élnie és amelynek oly nagy volt a varázsa, hogy maguk a kortársak is így kiáltottak fel: „Jóságos istenek! Be áldott idő!”

A művésznek szeretnie kell az életet és szépnek kell feltüntetnie. Másképp kételkednénk benne, hogy így van.

* * *

A tudatlanság szükséges feltétele, nem mondom, hogy a boldogságnak, de magának a létezésnek. Ha mindent tudnánk, nem viselnék el az életet egy óráig se. Az érzések, melyek kellemessé vagy legalább tűrhetővé teszik a létet, hazugságból születnek és képzelgésekkel táplálkoznak.

Ha valaki, mint Isten, birtokában volna az igazságnak, az egyedüli igazságnak és kihullatná a kezéből, a világ rögtön megsemmisülne és a mindenség szétfoslana, mint az árnyék. Az isteni igazság, akár a végítélet, porrá zuzná.

* * *

Az igazi féltékenységet minden keseríti, minden nyugtalanítja. A nő egyszerűen már azzal is elárulja, hogy él és hogy lélegzik. Aggasztják a belső életnek azok a hullámváltozásai, a testnek és léleknek azok a különböző gerjedelmek, melyek e nőt tőle különálló, független, ösztönös, kétséges és néha érthetetlen teremtéssé teszik. Gyötri, hogy az önmagától virágzik, mint valami szép növény, anélkül, hogy bármely szerelmi erőhatalom visszatárhatalmá és elgyűjthetné mindazt az illatot, amit az izgalmas pillanatban, mely az ifjúság és az élet, a világba áraszt. Alapjában nem vet a szemére semmit, csak azt, hogy *van*. Ez az, amit nem bír nyugodtan elviselni. E nő *van*, él, szép, álmodozik. Mennyi ok a halálos nyugtalanságra! Ő az egész testet akarja. Többet és jobbat akar, mint amennyit a természet megengedett; mindent akar.

A nőnek nincs ilyen képzelme. A legtöbbször az, amit féltékenységnak néznek nála, tulajdonképpen vetélkedés. De ami az érzések e kinszenvedését, a rettenetes látomások e boszorkány-nyomását, ez együgyű és siralmas dühöngést, e fizikai megmérgezettséget illeti, azt vagy egyáltalán nem vagy csak kevésbé ismeri. Érzése e részben kevésbé szabatos, mint a miénk. A képzelet egy fajtája még a szerelem, sőt az érzéki szerelem dolgaiban sincs nagyon

kifejlődve benne, már mint a plasztikus képzelet, a formák szabatos érzéke. Benyomásait valami nagy hozzávetőlegesség burkolja körül és minden energiája a küzdelemre feszül. Ha féltékeny, az erőszakból és ravaszságból vegyített oly makacssággal harcol, amilyenre férfi nem képes. Ugyanaz a szurkálás, mely nekünk összetépi a belsőnket, őt a kitartásra ösztökéli. Trónvesztetten: a koronáért és az uralomért küzd.

Ezért aztán a féltékenység, mely a férfinál gyöngeség, a nőnél erő, mely a hadakozásra serkenti. Kevesebb undort, viszont annál több merészséget ad neki.

Nézzük például Racine Hermione-ját. Féltékenysége nem sötét gomolyokban tör ki belőle; kevés benne a képzelet; gyötrelmeiből nem alkot kegyetlen képekkel telt költeményt. Nem álmodik és mi a féltékenység álmom nélkül? Mi a féltékenység a megszálltság és valami dühöngő monomania nélkül? Hermione nem féltékeny. Csak azon igyekszik, hogy megakadályozzon egy házasságot. Ezt minden áron meg akarja akadályozni és vissza akar szerezni egy férfit, - ez az egész.

És mikor ez a férfi meghal miatta, általa, - csodálkozik. Mindenekfelett: meg van hökkenve. Egy házasság füstbe ment. Az ő helyében egy férfi azt kiáltotta volna: „Annál jobb! E nő, kit szerettem, nem lesz senkié.”

* * *

Az ugynevezett „nagy világ” léha és hiuságos, ahogy csak parancsolják. Mindazonáltal nem rossz iskola a politikusnak és kár, hogy parlamentjeink oly kevéssé veszik igénybe. A „nagy világ”-ot a nő teszi. Uralkodik benne: ott minden csak általa és érte történik. Már pedig a férfinak a nő a nagy nevelő mestere; elbájoló erényekre tanítja: udvariasságra, diszkrécióra és beléje oltja azt a büszkeséget, mely fél alkalmatlankodni. Felfedi némelyeknek a tetszés művészetét és mindenkinek a nemtetszés elkerülésének hasznos művészetét. Meg lehet tőle tanulni, hogy a társadalom bonyodalmasabb és kényesebb szervezetű, semmint a politikai kávéházakban rendszerint elképzelik. Végül pedig mellette reájön az ember, hogy az érzelmek álmai és a hit rezdülései legyőzhetetlenek és hogy az embereket nem az ész kormányozza.

* * *

A komikum, ha emberi, hamarosan fájdalmasává válik. Don Quichotte kit nem könnyeztet meg néha? A magam részéről nagyon szeretek néhány derűs és mosolygós kétségbeeséssel telt könyvet, amilyen például a hasonlíthatatlan *Don Quichotte* vagy *Candida*, melyek valójában a türelemnek és a könyörületnek a kézikönyvei, a jóindulat bibliái.

* * *

A művészetnek nem az igazság a tárgya. Az igazságot a tudománytól kell kérni, mert annak a tárgya, nem pedig az irodalomtól, melynek nincs és nem lehet más tárgya, mint a szép.

A görög regény Chloeja sohasem volt igazi pásztorleány és Daphnis se volt soha igazi kecskepásztor és mégis, még mindig tetszenek. A finomelméjű görög, ki történetüket reánk hagyta, csöppet se törődött karámokkal és kosokkal. Csak költészetre és szerelemre gondolt. És mert a városlakók mulattatására érzéki és kecses szerelmet akart bemutatni, e szerelmet mezei környezetbe helyezte, hova olvasói nem jártak, mert azok öreg bizánciak voltak, kik rémes mozaikok között palotáik termeiben vagy pedig a pénztár-asztal mögött vénültek meg, melyre tömérdek pénzt halmoztak fel. Hogy e komor aggastyánokat felderítse, bemutatott két szép gyermeket. És nehogy Daphnis-át meg Chloe-ját összetéve vesszék azokkal az ifju gézengúzokkal és a büntől kikezdett kis leányokkal, kik a nagy városok járdáin hemzsegnek, volt reá gondja, hogy megmondja: „Akikről beszélek, Lesbosban éltek egykor és történetük megfestve látható egy ligetben, mely a nympháknak van szentelve.” Élt az okos elővigyázatossággal, melyet soha nem mulasztanak el a jámbor asszonyok se, amikor, ha valami mesét akarnak

elmondani, azzal kezdik, hogy „Amikor még Berta font”, vagy „Amikor még az állatok beszéltek”.

Annak, ki valami szép történetet akar elbeszélni, kissé ki kell lépnie a tapasztalásból és a megszokottból.

* * *

Mi a végtelent kapcsoljuk bele a szerelembe. Ez nem a nők hibája.

* * *

Nem gondolom, hogy ezerkétszáz ember, ki összegyűl, hogy meghallgasson egy szindarabot, oly zsinat lenne, melyet az örök bölcsesség sugalmaz; de, úgy vélem, a közönség rendszerint a szív oly naivságát és az elme oly őszinteségét hozza magával a színházba, mely némi értéket ad az érzésnek, melyet nyilvánít. Sok olyan ember, aki képtelen megjegyezni magának, hogy mit olvasott, meglehetősen pontosan be tud számolni arról, amit előadva látott. Ha az ember könyvet olvas, úgy olvassa, ahogy akarja, azt olvassa ki belőle vagy inkább azt olvassa bele, amit akar. A könyv mindent a képzeletre hagy. Éppen ezért a durva és közönséges elmék legnagyobbbrészt csak halvány és hideg élvezetet merítenek belőle. Ezzel szemben a színház mindent láttat és felment az elképzelés kötelessége alól. Ez az oka, hogy a legnagyobb tömegeket elégíti ki. De egyszersmind ez az oka annak is, hogy az álmodozó és elmélkedő lelkeknek csak mérsékeltén tetszik. Ezek csak azért a továbbbrezgésért szeretik a gondolatokat, melyeket bennök megindítanak és azért a dallamos visszhangért, melyet bennök keltenek. A színházban semmi dolguk és a nézés passzív élvezeténél jobb szeretik az olvasás aktív örömét. Mi egy könyv? Egymásra való következése apró jeleknek. Semmi több. Az olvasónak magának kell előhívni a formákat, színeket és érzéseket, melyeknek e jelek megfelelnek. Tőle függ, hogy e könyv fakó legyen vagy ragyogó, izzó vagy jéghideg. Ha jobban tetszik, azt mondanám, hogy a könyv minden szava egy-egy rejtelmes ujj, mely úgy érinti agyvelőnk egy-egy idegszálát, mint valami hárfa hurját és hangot ébreszt zengő lelkünkben. A művész ujját hiába vezeti a hivatottság és a tudás. A hang, melyet kicsendít, a mi belső hurjaink mineműségétől függ. A színházban nem egészen van így. A kis fekete jeleket ott eleven képek helyettesítik. Az apró nyomdai betűket, melyek annyi kitalálni valót hagynak, férfiak és nők váltották fel, kikben nincs semmi homályos és rejtelmes. Minden pontosan meg van állapítva. Ebből az következik, hogy a nézők benyomásai oly kevésbé különbözök, amennyire ez, tekintve az emberi érzések fatális szétágazását, lehetséges. Éppen ezért minden színelőadásnál, melyet irodalmi vagy politikai viták nem zavarnak, valóságos együttérzés keletkezik az összes nézők között. Egyébiránt, ha tekintetbe vesszük, hogy a színművészet az, mely valamennyi között a legkevésbé van távol az élettől, beláthatjuk, hogy ez a legkönnyebben érthető és átérezhető, következésképpen ez az, mely felől a közönség leginkább jut egyetértésre és a legkevésbé esik tévedésbe.

* * *

Megengedem, hogy a halál teljesen megsemmisít bennünket. Ez nagyon lehetséges. Ebben az esetben nincs miért félni tőle:

Ha vagyok, nincs itt; eljött, én már mentem.

De ha, ámbár lecsap reánk, engedi, hogy mégis legyünk, meg lehetünk győződve róla, hogy a siron tul pont ugyanolyanoknak fogjuk látni egymást, amilyenek a földön voltunk. Bizonyos, hogy nagyon el leszünk szontyolodva tőle. Ez előre elrontja a paradicsom és a pokol ízét.

Elveszi minden reménységünket, mert amit legjobban óhajtunk, az az, hogy mások legyünk, mint amilyenek vagyunk. De ebből nem eszünk.

* * *

Van egy kis német könyv, melynek címe *Jegyzetek az élet könyvéhez*. A szerző neve Amyntor Gerhard és meglehetősen igaz, következésképpen meglehetősen szomorú könyv, melyben ott olvasható a közönséges asszonyi sors leírása. „A családanya a mindennapi gondok között veszíti el üdeségét és aszalódik meg a csontja velejéig. Az örökösen visszatérő kérdés: „Mit főzzünk ma?“, a padlóseprés szüntelen szüksége, a ruhaporolás és kefézés, a törölgetés, - ez az a vízcsepp, melynek állandó hullása lassan, de biztosan megőrli a lelket épp úgy, mint a testet. Valami alantas mágia folytán a konyhai takaréktűzhely előtt megy végbe, hogy a kis, kristálykacagású, rózsás és fehér teremtes fekete és elgyötört mumiává alakul át. A kormos oltáron, hol a leveses fazék duruzsol, jut feláldoztatásra ifjuság, szabadság, szépség, öröm.” Körülbelül így írja Amyntor Gerhard.

És csakugyan, az asszonyok roppant többségének ez a sorsa. A lét szigorú hozzájuk, épp úgy, mint a férfiakhoz. És ha ma az ember keresi okát, hogy miért ilyen, reájön, hogy nem is lehet másként az oly bolygón, hol az élethez elengedhetetlenül szükséges dolgok gyérek, nehezen termelhetők vagy csak szorgos iparkodással állíthatók elő. Az ily mélyen gyökeredző okok, melyek a föld alakjával, alkatával, növény- és állatvilágával függenek össze, sajnos, tartósak és szükségképeniek. A munka, bármily méltányossággal osszák is meg, mindig a nagyobbik részére fog sulyosodni a férfiaknak és a nőknek és csak keveseknek lesz reá pihenésük, hogy esztétikai viszonyok között fejlesszék szépségüket és értelmüket. Mindebben a természet a hibás. Azonban mi lesz a szerelemmel? Az lesz, ami lehet. Főellensége az éhség. És kétségteljes tény, hogy a nők enni akarnak. Valószínű, hogy mint a XIX-ik században, a XX-ikben is gondoskodni fognak a konyháról, ha csak a szocializmus újra vissza nem hozza azt az időt, mikor a vadászok azon melegében falták fel zsákmányukat és amikor Venus az erdőben egyesítette a szerelmeseket. Akkor a nő szabad volt. Mondok valamit: Ha én teremtettem volna a férfit és a nőt, nagyon más típus szerint formáltam volna őket, semmint amely érvényesült és amely a felsőbbrendű emlősök típusa. A férfiakat és a nőket én nem a nagy majmok hasonlóságára alkottam volna, amiként történt, hanem a rovarok képére, amelyek, miután hernyók voltak, pillangókká alakulnak és életük végén nincs más dolguk, mint hogy szeressenek és szépek legyenek. Az ifjúságot az emberi élet végére tettem volna. Vannak rovarok, melyeknek végső átalakulásuk után szárnyuk van, gyomruk pedig nincs. Csak azért születnek újra a megtisztult formában, hogy egy óráig szeressenek és aztán meghaljanak.

Ha isten vagy inkább: demiurgos volnék, - mert az alexandriai philosophia azt tanítja, hogy az ilyen apró ügyek a demiurgosnak vagy egyszerűen valamelyik műszaki démonnak a munkakörébe tartoznak - szóval ha demiurgos vagy démon volnék, ezeket a rovarokat vettem volna mintának az emberhez. Ugy intézkedtem volna, hogy az ember először, lárvakorában végezze el azokat az undorító műveleteket, melyekkel táplálkozik. Ebben a korszakban az embernek nem lett volna neve és az éhség nem silányította volna el a szerelmet. Azután azt tettem volna, hogy egy végső átalakulás után a férfi és a nő, kibontva ragyogó szárnyait, harmatból és vágyból éljen és csókban haljon meg. Ilyesformán a szerelmet halandó létük kárpótlásaként és megkoronázása gyanánt adtam volna nekik. És ez jobb lett volna. De hát nem én teremtettem a világot és a demiurgos, ki ezt a munkát elvégezte, nem kérte ki a tanácsaimat. Köztünk mondván, egyáltalában kételkedem benne, hogy tanácskozott a philosophusokkal és az okos emberekkel.

* * *

Nagy tévedés azt hinni, hogy a tudományos igazságok lényegesen különböznek a közönséges igazságoktól. Csak a meghatározottság és a szabotosszág tekintetében különböznek tőlük. Gyakorlati szempontból ez jelentékeny különbség. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a tudós megfigyelése megáll a látszatnál és a jelenségnél; sohasem hatolhat be magába a substantiába

és mit se tudhat meg a dolgok igazi mibenlétéről. A mikroszkóppal felfegyverzett szem is csak emberi szem. Többet lát, mint más szem, de nem lát - másként. A tudós megszorítja az embernek a természettel való érintkezésbe lépését, de mit sem változtathat ez érintkezés természetének lényegén. Látja, miként lépnek fel bizonyos jelenségek, melyeket mi nem tudunk meglátni, de épp oly kevésbé tudja kikutatni, mint mi, hogy miért lépnek fel.

Aki erkölccsant akar levezetni a tudományból, kegyetlen csalódásoknak megy elébe. Háromszáz év előtt még azt hitték, hogy a föld a teremtés központja. Ma tudjuk, hogy csak egy megsűrűsödött csepp a napból. Tudjuk, hogy a legtávolabbi csillagoknak is milyen gázok lángolnak a felszínén. Tudjuk, hogy a világegyetem, melyben mi csak mint kóbor porszem szerepelünk, folytonos munkában alkot és rombol; tudjuk, hogy szünet nélkül születnek és halnak meg csillagok. Azonban mindezek a nagyszerű felfedezések mit változtattak erkölcsi világunkon? Az anyák jobban vagy kevésbé szeretik-e következtükben kis gyermekeiket? Nagyobb vagy kisebb mértékben lettünk-e fogékonyak a nők szépsége iránt? A szív másként dobog-e hősök keblében? Nem és nem. Hogy a föld nagy-e vagy kicsi, nem érinti az embert. Mindenesetre elég nagy, tekintve, hogy szenvednek és tekintve, hogy szeretnek rajta. A szenvedés és a szerelem: ime kimeríthetetlen szépségének ikerforrása. A szenvedés! Mily félreismert isteni valami! Neki köszönhetjük mindazt, ami jó bennünk, mindazt, ami az életnek értéket ad. Neki köszönhetjük a részvétet, a bátorságot, neki köszönhetünk minden erényt. A föld csak egy homokszem a világok végtelen sivatagában. De ha csak a földön szenvednek, akkor a föld nagyobb, mint a világ összes többi része. Sőt! A föld az egész világ; a többi az mind semmi. Mert másutt nincs se erény, se lángelme. Mi más a lángelme, mint a szenvedés lebüvölésének művészete? Egyedül ez az érzés az, melyen az erkölcs természetesen megtámaszkodhat. Tudom, hogy voltak igen nagy elmék, kik más reményeket tápláltak. Renan szívesen elálmodozott a tudományon alapuló erkölcs ábrándján. Majdnem határtalan bizalommal volt a tudomány iránt. Azt hitte, hogy, mert átfurja a hegyeket, meg fogja változtatni a világot. Nem hiszem, mint ő hitte, hogy istenné tehet bennünket. És az igazat megvallva, nem is vágyom reá. Nem érzem magamat reátermettnek, hogy isten legyek, habár csak még oly csipetnyi is. Szeretem a gyöngeségemet. Ragaszkodom tökéletlenségemhez, mint annak a létokához, hogy vagyok.

* * *

Van Béraud-nak egy kis vászna, mely különösen leköti érdeklődésemet. A *Graffard-terem* a neve és egy gyűlést ábrázol, hol a pipák és lámpák mellett az agyvelőket is lehet látni füstölögni. A jelenet kétségkívül a komikumba hajlik. De mily mély és igaz ez a komikum! Mennyire melancholikus! Van ezen a csodálatos képen egy alak, aki egymaga jobban megérteti velem a szocialista munkást, mint husz kötet történelmi és elméleti fejtegetés, az a kis kopasz, csupa koponya és keskenyvállu ember, ki a nyaka körül csavart kendőbe süppedve az emelvényen ül. Bizonyosan valami műipari munkás és az eszmék embere, beteges és ösztönök nélkül való, a proletariátus aszkétája, a műhely szentje, szüzies és fanatikus, mint amilyenek az Egyház szentjei voltak, az első időkben. Kétségtelenül apostol és csak reá kell nézni, hogy érezze az ember: új vallás született meg a nép között.

Egy angol geologus, ki a leggazdagabb és a legfogékonyabb elmék közé tartozik: Sir Charles Lyell, vagy negyven év előtt felállította azt az elméletet, melyet az aktuális okok elméletének neveznek. Kimutatta, hogy a változásokat, melyek az idők folyamán a föld felszínén bekövetkeztek, nem, mint hitték, hirtelen cataclysmák idézték elő, hanem észrevehetetlen és lassu okok, melyek még ma sem szüntenek meg munkálkodni. Fejtegetéseit követve látjuk, hogy ezek a nagy változások, melyek nyomai csodálkozást keltenek, csak az idők megkurtítása folytán tűnnek fel oly retteneteseznek és valójában nagyon simán történtek meg. A tengerek

tombolás nélkül változtatták medrüket és a jégfolyók ugyanígy szálltak le a síkságokra, melyek azelőtt fanagyságu páfrányokkal voltak borítva.

Hasonló átalakulások folynak le előttünk is, anélkül, hogy csak észre is vennők. Szóval ott, ahol Cuvier borzalmas felfordulásokat látott, Lyell a természeti erők kegyelmes lassuságát mutatja meg. Belátható, hogy az aktuális okok ez elmélete mennyire jótékony hatása lenne, ha a physikai világból át lehetne vinni az erkölcsi világba és ebből vonni le a viselkedés szabályait. A conservativ és a forradalmi szellem oly területre lelnének benne, amelyen békét köthetnének egymással.

Abban a meggyőződésben, hogy, bár állandóan munkálnak, mégis érezhetetlenek maradnak, a conservativ párti nem ellenezné többé a szükséges változásokat, mert félne, hogy ezzel csak felgyüleszti a romboló erőket és éppen azon a ponton, ahova az akadályt állította. Viszont a forradalmár lemondana róla, hogy oktanul ösztökélje az energiákat, mert tudná, hogy ugyis folytonosan munkában vannak. Minél többet gondolok reá, annál inkább megerősödik bennem a meggyőződés, hogy ha az aktuális okok erkölcsrendi elmélete bejuthatna az emberiség öntudatába, a föld összes népeiből a bölcsek köztársaságát alkotná meg. A nehézség csak az elmélet bevitele és pedig el kell ismerni, hogy nagy nehézség.

* * *

Olvastam egy könyvet, melyben egy bölcsész költő úgy festi az embereket, hogy nem éreznek se örömet, se fájdalmat, se pedig kíváncsiságot. Végére jutva ez új Utópiának, amikor, visszaérkezve a földre, küzdő, szerető, szenvedő embereket látunk magunk körül: mennyire megszeretjük őket és mennyire jól esik velük szeretni! Mennyire érzi az ember, hogy csak ez az igazi öröm! Ugy van ez benne a szenvedésben, mint a balzsam a nemes fa sebében. Akik megölik a szenvedélyt, mindent megöltek vele, örömet és fájdalmat, szenvedést és gyönyörűséget, jót, rosszat, szépséget, szóval mindent és legfőként az erényt. Bölcs emberek és mégsem érnek semmit, mert az ember csak az erőfeszítés folytán ér valamit. Mi haszna, hogy hosszú az életük, ha nem töltik be, ha nem élnek?

Ez a könyv sokban hozzájárul, hogy a megfontolás révén megszerettesse velem az ember állapotát, amely pedig keserves, hogy megbékítsen ezzel a fájdalmas étellel és visszatérítsen embertársaim becsüléséhez és a nagy emberi rokonszenvhöz. Ebben a könyvben az a kitűnő, hogy megbarátkoztat a valósággal és óvatossá tesz a chimaerákkal és a képzelgésekkel szemben. Olyan teremtetéseket mutatva, kik mentesek a bajoktól, megérteti velünk, hogy a szomorú boldogok nem érnek fel velünk és hogy nagy ostobaság lenne, ha - feltéve, hogy ez lehetséges volna - a magunk állapotát elcserélnők az övékkel.

Micsoda nyomoruságos boldogság az! Ezeknek az embereknek, nem lévén szenvedélyeik, nincsen művészetük. És hogy is lennének költőik? Nem tudnák élvezni se az epikus muzsát, kit a gyűlölet és a szerelem indulatai sugalmaznak, se a komikus muzsát, ki ütemesen neveti az emberek fogatkozásait és furcsaságait. A szerencsétlenek nem tudják többé elképzelni a Didokat és Phaedrákat és már nem látják azokat az isteni árnyakat, melyek meg-megborzongva járnak az örökzöld myrtusok alatt.

Vakok és siketek annak a költészetnek a csodáival szemben, mely megisteníti az emberek földjét. Nincs Virgiliusuk és azt mondják róluk, hogy boldogok, mert vannak felhuzó gépeik. Holott pedig egyetlen szép verssor több jót tesz a világgal, mint a fémipar összes remekművei.

Engesztelhetetlenül kegyetlen haladás! E mérnök-népnek nincsenek többé szenvedélyei, nincs se költészete, se szerelme. Mert hát hogy is szerethetnének, mikor boldogok? A szerelem csak a fájdalomban virágzik. Mik a szerelmesek vallomásai, ha nem a kétségbeesés felsikoltásai?

„Mily tehetetlen volna egy Isten a helyemben! - kiált fel szerelmének rajongásában egy angol költő hőse. - Egy Isten nem szenvedhetne, nem halhatna meg érted, szerelmesem!”

Bocsássunk meg a fájdalomnak és jegyezzük meg, hogy lehetetlen nagyobb boldogságot képzelni, mint amekkora a miénk ez emberi életben, mely oly édes és oly keserű, oly rossz és oly jó, egyszerre ideális is meg reális is és amely magában foglal minden dolgot és összebékít minden ellentétet. Ez a mi kertünk, melyben buzgón kapálgassunk.

* * *

A vallások ereje és áldása, hogy kitanítják az embert létének jogcime és végső céljai felől. Ha az ember eltaszította magától az erkölcsi theologia dogmáit, mint ahogy a tudomány és az értelmi szabadság e mai korszakában majdnem mindnyájan megcselekedtük, semmiféle módja se maradt reá, hogy megtudja, miért van a világon és mi dolga rajta?

A sors rejtélye mindenfelől körülvesz bennünket hatalmas titkaival és igazán nem gondolhatunk semmire, hogy megdöbbenve ne érezzük az élet tragikus abszurditását. Ebben az a felől, hogy miért vagyunk, való abszolút tudatlanságban gyökeredzik szomorúságunk és undorunk. A testi és a lelki szenvedés, a lélek és az érzékek nyomorúságai, a gonoszok boldogsága, az igaz ember megaláztatása, mindez még tűrhető lenne, ha felfoghatnánk a tervét és célját, ha valamely gondviselést pillantanánk meg benne. A hívő örvendezik fekélyeinek; előnyösnek tudja az igazságtalanságokat és erőszakosságokat, melyeket ellenségei művelnek vele; még hibái és bűnei se veszik el a reménységét. De egy oly világban, melyben a hit minden világossága kialudt, a baj és a fájdalom még a jelentését is elveszti és nem látszik másnak, mint gyűlöletes tréfálkozásnak és gyászos bolondozásnak.

* * *

Mindig van egy pillanat, melyben a kíváncsiság vétekké válik és az ördög mindig a tudósok oldalára szegődött.

* * *

Vagy tiz év előtt Saint-Lô-ban egy barátomnál, ki ebben a kis hepe-hupás városban lakik, találkoztam egy tanult és ékesszóló pappal, kivel szívesen elbeszélgettem.

Lassankint megnyertem bizalmát és nagy kérdésekről oly beszélgetéseket folytattunk, melyekben tanúságot tett ugy elméjének átható finomságáról, mint lelkének isteni gyermekdedségéről. Bölcs volt és szent volt. Nagy casuista és nagy theologus, ki oly erővel és oly vonzón beszélt, hogy semmiben se telt nagyobb örömöm e kis városban, mint abban, hogy őt hallgassam. Mindazonáltal több napon át nem mertem reátekinteni. Termetére, alakjára, külsejére olyan volt, mint valami szörnyszülött. Képzeljenek egy sánta és féloldalas törpét, ki folyton rángatódzik és úgy ugrál a reverendájában, mint valami zsákban. A homlokába lógó szőke hajtincsek, melyek fiatal voltáról tanuskodtak, még ijesztőbbé tették. Végre azonban, összeszedve bátorságomat, hogy arcába nézzek, rutsága valami nagy vonzásfélét gyakorolt reám. Néztem és elmélkedtem rajta. Mialatt seraphi mosolyra nyilott ajkai látni engedték három fog fekete maradványát és szemei, melyek az égre irányultak, kiveresedett szemhéjak között forogtak, én csodáltam és nemhogy sajnálkoztam volna rajta, de irigyeltem ezt az embert, kit testének teljes eléktelenedése oly nagyszerűen megoltalmazott a hus nyugtalanságaitól, az érzékek gyöngeségeitől és a kísértésektől, melyeket az éjszaka magával hoz a sötétség szárnyain. Boldognak mondtam magamban az emberek között. Egy napon aztán, mikor a napsütésben lefelé jöttünk a dombokról, miközben a kegyelemről vitatkoztunk, ez a pap hirtelen megállt, kezét reánehezítette a karomra és oly remegő hangon, mely még most is fülemben van, így szólt:

- Állítom és tudom: a szüzesség oly erény, melyet csak Isten különös segítségével lehet megőrizni.

E kijelentés feltárta előttem a hus vétkezésének megmérhetetlen mélységét. Melyik igaz ember nem jut kísértetbe, ha még ez is, kinek, úgy látszott, csak a szenvedésre és az utálkoztatásra van teste, szintén érzi a vágy tüszurásait?

* * *

A nagyon ájtatos vagy nagyon művészi természetek valami keresett érzékiséget vegyítenek a vallásba vagy a művészetbe. Már pedig senki se lehet érzéki egy kis fetisizmus nélkül. A költő fetisizmusa a szavakkal és a hangokkal szemben nyilvánul. Csodás képességeket tulajdonít bizonyos szótag-összeállításoknak és hajlandó, hogy, mint a vakbuzgók, higgyen némely formula csodatékonyágában.

A verselésben több a liturgia, semmint hiszik. És egy költőnek, ki a verselés szabályai között öszült meg, verset írni annyi, mint szent szertartásokat végezni. Ez a lelki állapot lényegesen konzervatív természetű és nem kell csodálkozni a türelmetlenségen, mely természet szerint következik belőle.

Sőt még mosolyogni is alig van joga az embernek, ha látja, hogy azok, kik, joggal vagy jogtalanul, azt állítják, hogy a legtöbbet ujitottak, a legindulatosabban és a legnagyobb ellenszenvvel utasítják vissza az ujitásokat. Ez a fordulat rendszerint beáll az emberi elmében és a reformáció története tragikus példákkal szolgál róla. Estienne Henry, kinek szöknie kellett, hogy megmeneküljön a máglyától, nem tette-e meg, hogy rejtékhelyéről feljelentette a hóhérnak tulajdon barátait, kik nem úgy gondolkodtak, mint ő? Aztán ott volt Calvin és tudvalevő, hogy a forradalmárok nem kis mértékben türelmetlenek. Ismertem egy öreg köztársasági szenátort, ki fiatal korában valahány titkos társaság volt, mindegyikkel konspirált X. Károly ellen, a juliusi kormány alatt hatvanszor szított zendülést, már mint öreg ember összeesküvéseket szőtt a császárság megbuktatására és nagyban kivette a részét három forradalomból. Csendes aggastyán volt, ki nyájas mosolygással hallgatta a szenátus vitáit. Ugy látszott, hogy már semmi se tudja kizavarni nyugalmaiból, melyet oly sok fáradság árán vásárolt meg. Csupa béke és megelégedés töltötte el. Egyszer azonban mégis nagy felháborodásban láttam. A régóta kialudtnak hitt tűz megint ott lángolt szemében. A palota ablakán át megpillantott egy diák-felvonulást, mely a Luxembourg-kertben kanyargott. Ez ártatlan csendháborítás felbőszítette.

- Ilyen rendetlenség nyilvános sétatéren! - kiáltott fel dühtől és irtózatból rekedt hangon.

És rendőröket szólított.

Derék ember volt; de, miután zendüléseket vezetett, félt az árnyékuktól is. Akik forradalmakat támasztottak, nem szeretik, hogy utánuk is legyenek forradalmak. Hasonlóképp az öreg költők, kik valamely változtatást vittek végbe a költészettanban, nem akarják, hogy bárki is változtasson még valamit. Ez emberi vonás bennök. Ha csak nem nagy bölcs az ember, kinos látnia, hogy az élet utána is csak megy tovább, ő maga pedig alámerül a dolgok elomlásában. Költő, szenator vagy csizmadia, az ember nehezen törődik bele, hogy nem ő a világ végcélja és a mindenség legfőbb oka.

* * *

El lehet mondani, hogy a költők legtöbbször nem ismerik a tudományos törvényeket, melyeknek engedelmeskednek, mikor nagyszerű verseket írnak. A prosodia tekintetében, és joggal, a legnaivabb empirismushoz tartják magukat. Nagy értelmetlenség lenne ezért gáncsolni őket. A művészetben, épp úgy, mint a szerelemben, elég az ösztön és a tudománynak

csak alkalmatlan a világossága. Bár a szépség összefüggésben van a geometriával: finom formáit egyedül csak az érzéssel lehet megragadni.

Boldogok a költők: erejük jelentékeny része tudatlanságukban gyökeredzik. Csak nem való, hogy nagyon is élénken vitatkozzanak művészetük törvényei felől: ártatlanságukkal elveszítik kellemüket is és mint a szárazra vont halak, hiába csapkodnak az elmélet rideg levegőjében.

* * *

A görög philosophia „Ismerd meg tenmagadat”-ja nagy együgyűség. Soha se fogjuk megismerni se magunkat, se másokat. Szó sincs róla! Megteremteni a világot, az kevésbbé lehetetlen, mint megismerni. Hegelnek volt erről valami sejtése. Az lehet, hogy az értelem majd valamikor módot ad egy mindenségnek az előállítására; de hogy ezt a mostanit felfogjuk, arra soha! Éppen ezért ugyancsak áldatlan visszaélés az értelemmel azon fáradozni, hogy keressük az igazságot. És még kevésbbé használható fel az értelem arra, hogy vele az igazság szerint ítéljük meg az embereket és műveiket. Csak azokra a malmozásnál és sakkozásnál is bonyodalmasabb játékokra használható fel, melyeket metaphysikának, ethikának, aesthetikának neveznek. A legtöbbet azonban akkor ér és a legkellemesebben akkor szórakoztat, ha arra fordítjuk, hogy itt-ott megragadjuk és élvezzük a dolgok egynémely furcsaságát vagy megvilágosodását, óvakodva azonban, nehogy a rendszerbefoglalás hajlamával vagy az ítélkezés mániájával megrontsuk ezt az ártatlan örömet.

* * *

Azt mondják, hogy az elmélkedésben való kedvtelés az oka minden bajunknak. Hogy ezt a hajlandóságot ily vészesnek tartsuk, ahhoz roppant tulzottan kell felfognunk a nagyságát és a hatalmát. Valójában az értelem sokkal kevésbbé zsarnokoskodik az ösztönökön és a természetes érzéseken, semmint hiszik, még azoknál az embereknél is, kikben az értelem a legerősebb és akik önzők, fősvények és érzékiek, mint a többi emberek. Nincs physiologus, ki szívének dobogását és lélegzésének rhythmusát alárendeli az okoskodásnak. Azok a műveletek, melyeket az ember philosophiai módszerességgel végez, a legtudósabb civilizációban is gyér számuk és kevésbé jelentősek azokhoz képest, melyeket maga az ösztön és a természetes érzék végez el és oly kevésbé szegülünk ellen a reflexmozgásoknak, hogy nem merem azt mondani: az emberi társadalomban van egy értelmi állapot, mely ellentétes a természeti állapottal.

Jól megfontolva: a metaphysikus nem különbözik annyira a többi embertől, mint ahogy hiszik és mint ahogy ő is kívánja, hogy higgyék. Mi az, hogy gondolkodni? És hogyan gondolkodik az ember? Szavakkal gondolkodunk és már ez maga is érzéki dolog és visszavezet a természethez. Ne felejtjük el, a metaphysikusnak, hogy megalkossa a világ rendszerét, nincs más a rendelkezésére, mint a majmok és a kutyák tökéletesbbedett ugatása. Az, amit mélységes speculációnak és transcendens módszernek nevez, nem más, mint összefüzése és pedig önkényes rendben való összefüzése a hangfestéseknek, melyek az őserdőkben az éhséget, a félelmet, a szerelmet kiáltották és amelyekhez lassankint oly jelentések kapcsolódtak, aminőket elvontaknak tartanak, holott csak elmosódottak.

Nem kell tőle tartani, hogy a kis elhalkult és meggyengült kiáltásoknak az a sorozata, mely a philosophia könyveiben található, oly sokra tanítson a világegyetem felől, hogy már ne is élhessünk benne. Az éjszakában, mely mindnyájunkat körülvesz, a tudós beleütközik a falba, míg a tudatlan nyugodtan a szoba közepén marad.

* * *

Nem tudom, hogy ez a világ a legrosszabb-e az összes lehető világok között. Azt hiszem, hizelgés lenne valami megkülönböztető kiválóságot tulajdonítani neki, ha mindjárt a rossz-ság tekintetében is. Amit a többi világról el tudunk képzelni, az vajmi kevés és a csillagászati physika nem nagyon oktat ki bennünket még a hozzánk legszomszédosabb bolygók felszínének életkörülményei felől sem. Csak azt tudják, hogy a Vénus meg a Mars nagyon hasonlít a földhöz. E hasonlóság feljogosít a hiedelemre, hogy a rossz ott épp úgy uralkodik, mint itt és hogy a föld csak egy tartomány a baj rengeteg birodalmában. Semmi okunk sincs feltenni, hogy jobb az élet a világ-óriásokon, a Jupiteren, a Saturnuson, az Uranuson és a Neptunon, melyek hallgatag siklanak az ürben, hol a napnak már kezd kimerülni a melege és a fénye. Ki tudja, miféle lények vannak ezeken a sűrű és száguldó fellegektől körülburkolt gömbökön? Nem védekezhetünk ellene, hogy analogia útján azt gondoljuk: a mi egész naprendszerünk valami gyeheña-féle, melyben az állat azért születik, hogy szenvedjen és meghaljon. És miféle illúzió alapján képzelhetnők, hogy az állócsillagok boldogabb bolygókat világitanak meg? Az állócsillagok nagyon is hasonlítanak a mi napunkhoz. A tudomány részeire bontotta a halvány fénysugarat, melyet évek és évszázadok alatt tudnak csak hozzánk röpiteni; világosságuk elemzése megismertette velünk, hogy az anyagok, melyek felszínükön égnek, ugyanazok, mint amelyek annak a csillagnak a sphaerájában izzanak, mely, amióta emberek vannak, fényével és melegével táplálja ezek nyomoruságait, örületeit és fájdalmait. Már maga ez a megegyezés is elegendő volna, hogy elvegye a kedvemet a mindenségtől.

A világegyetem chemiai összetételének egységes volta eléggé megsejteti velem szigorú egyhangúságát azoknak a lelki és testi állapotoknak, melyek felfoghatatlan kiterjedésében előállanak és okkal tartok tőle, hogy az összes gondolkodó lények a Sirius világában meg az Altair rendszerében is ugyanoly nyomoruságosak, mint amilyeneknek itt ismerjük őket, a földön. - Azonban - hangzik reá a felelet - mindez még nem a mindenség. - Magam is sejtek ilyesvalamit és érzem, hogy e roppantságok mind semmik és végül is, ha van még valami, ez a valami nem az, mint amit látunk. Érzem, hogy valami fantazmagóriában botorkálunk és hogy a világegyetemről való felfogásunk tisztára az életnek nevezett rossz álom boszorkánynyomásának következménye. És ez a legrosszabb. Mert világos, hogy nem tudhatunk semmit, hogy minden megcsal bennünket és hogy a természet kegyetlen játékot üz tudatlanságunkkal és ostoba voltunkkal.

* * *

Hervieu Pálnak.

Meg vagyok győződve, hogy az emberiségnek minden korban azonos mennyiségű örültség és butaság áll rendelkezésére. Tőke ez, melynek egy vagy más módon gyümölcsöznie kell. A kérdés csak az, vajjon nem az időktől megszentelt esztelenségek jelentik-e a legokosabb befektetést, amire az ember a maga butaságát reáfordíthatja? Nem hogy örülnék, ha valamely, régi tévedés elmulását látom, inkább az új tévedésre gondolok, mely annak helyébe következik és aggódva kérdelem magamtól, hogy ez nem lesz-e kényelmetlenebb vagy veszedelmesebb, mint amilyen amaz volt? Mindent megfontolva: a régi előítéletek kevésbé vészesek, mint az újak; az idők folyamán és a használatban való kopástól lecsiszolódtak és majdnem ártalmatlanokká váltak.

* * *

Akik értik és szeretik a cselekvést, a legjobban kiszámított tervekben is részt hagynak a sorsnak, mert tudják, hogy minden nagy vállalkozás bizonytalan. A háború és a játék reáoktat a valószínűségi számításokra, melyek számba vétetik az esetlegeket, anélkül azonban, hogy valamennyit számításba vehetnék.

* * *

Ha az ember azt mondja, hogy az élet jó vagy hogy az élet rossz, olyasmit mond, aminek nincs értelme. Azt kell mondani, hogy egyszerre jó is meg rossz is, mert belőle és egyedül csak belőle meritjük a jónak is meg a rossznak is a fogalmát. Az igazság az, hogy az élet gyönyörűsége, borzalmas, elbájoló, rémes, édes, keserű és hogy az élet minden. Olyasformán van vele a dolog, mint a derék Florián bohócával: az egyik pirosnak látja, a másik kéknek és mindketten olyannak látják, amilyen, mert piros is meg kék is meg mindenféle színű is. Ime, az alap, melyen mindnyájan megegyezhetünk és amely összebékítheti a philosophusokat, kik folyton marakodnak egymással. De hát olyan a természetünk, hogy a többieket kényszeríteni akarjuk: úgy érezzenek és úgy gondolkodjanak, mint mi és nem engedjük meg szomszédunknak, hogy jókedvű legyen, mikor mi szomorúak vagyunk.

* * *

A rossz szükséges. Ha nem volna, a jó sem lenne. A jónak kizárólag a rossz a titka. Mi lenne a bátorság veszély nélkül és a részvét a fájdalom nélkül?

Mi sors válna az önmegtagadásra és az áldozatkésztségre az egyetemes boldogságban? El lehet-e képzelni az erényt a bűn nélkül, a szerelmet a gyűlölet nélkül, a szépséget a rutság nélkül? A rossznak és a szenvedésnek köszönhetjük, hogy a föld lakható és hogy az élet megéri a leélést. Éppen ezért nem szabad nagyon panaszkodni az ördög miatt. Az ördög nagy művész és nagy tudós; a világnak legalább is a fele az ő műve. És ez a felerész oly jól van beékelve a másikba, hogy lehetetlen bontani rajta, anélkül, hogy ez a másik résznek is ne járna érzékeny megkárosításával. Minden véteknek, melyet kiirtanak, megfelel valamely erény, mely vele együtt vész el. Egyszer egy falusi vásáron abban az élvezetben részesültem, hogy bábszínházi előadásban láthattam Szent Antal élettörténetét. Olyan látvány volt ez, mely philosophia tekintetében magasan felülmúlja Shakespeare tragédiáit és d'Ennery ur drámáit. Oh! mennyire együttesen méltányolja itt az ember Isten kegyelmét és az ördögét!

A szinpad borzalmas sivatagot ábrázol, mely azonban csakhamar megnépesedik angyalokkal és démonokkal. A cselekvény, ahogy tovahalad, a végzetszerűség irtózatossá válik benyomásával tölti el a szíveket, úgy a démonok és az angyalok szimmetrikusan váltakozó közbelépése folytán, mint a szereplők mozgása miatt, ahogy egy láthatatlan kéz célnaszálon rángatja őket. És mikor, miután elvégezte imáját, a nagy Szent Antal, még mindig térdeplő helyzetben, felemeli homlokát, mely a köre való sok leborulástól kérge, mint a teve térde, és könnytől égő szemével megpillantja maga előtt Sába királynőjét, ki széttárt karokkal mosolyog reá arany ruhájában, a néző megremeg, reszket, hogy a szent elbukik a kísértésben és szorongva követi zavarának és megpróbáltatásának látványát.

Valamennyien magunkra ismerünk benne és, amikor diadalmaskodott, vele együtt érezzük a diadalt. Az egész emberiség diadalát, melyet örökös harcában kiküzd. Szent Antal csak azért nagy szent, mert ellentállt Sába királynőjének. Már pedig el kell ismerni, hogy mikor reá küldte ezt a szép hölgyet, ki gyöngygyel himzett szoknyája alatt rejtegeti hasított patája lábát, az ördög nagyon szükséges dolgot cselekedett a remete szentségének érdekében.

Eképpen a bábjáték megerősített a meggyőződésben, hogy a rossz elengedhetetlen kelléke a jónak és az ördög szükséges a világ erkölcsi szépségéhez.

* * *

Láttam tudósokat, kikben gyermeki egyszerűség lakozott és nap-nap után lát az ember tudatlanokat, kik a világ tengelyének képzelik magukat. Mert hát mindegyikünk önmagában látja a mindenség közepét. Általános illúzió ez, mely alól az utcaseprő se kivétel. A szeme miatt van így, melynek tekintete, ahogy gömbölyűre formálja felette az égboltot, őt magát szépen a középre teszi az ég és a föld közé. Az olyan embernél, ki sokat elmélkedett, valamelyest talán

megingott e tévhit. Az alázatosság, mely ritka a tanultaknál, még inkább ritka a tanulatlanoknál.

* * *

Valamely a világról alkotott philosophiai elmélet úgy hasonlít a világhoz, mint ahogy hasonlít a földhöz egy gömb, melyre csak a szélességi és hosszúsági köröket rajzolják reá. A metaphysikában az a bámulatos, hogy mindazt, amije van, elveszi a világtól, de viszont hozzáadja mindazt, ami hiányzott belőle. Kétségkívül nagyszerű iparkodás és még szebb, hasonlíthatatlanul különb játék, mint a domino vagy a sakk, de, mindent összevéve, ugyanolyan természetű. Az elgondolt világ egyszerűen geometriai vonalakat jelent, melyek elrendezése szórakoztat. A philosophiai rendszer, aminő például Kanté vagy Hegelé, nem különbözik lényegesen azoktól a *sikerült* patience-játszmáktól, melyekkel a nők elhessegetik az unalmat.

* * *

Hogy el lehet bájolni bennünket, mondtam magamban e könyv olvasása közben, nem a formákkal és a színekkel, mint ahogy kegyes - és éppen ezért ritka - pillanataiban a természet teszi, hanem kis fekete jelekkel is, melyek a beszéd-től kölcsönözvék! E jelek isteni képeket ébresztenek bennünk. Ez az egész csoda! Egy szép verssor olyan mint a vonó, mely a bennünk zengő hurokat érinti. A költő nem az ő, hanem a mi gondolatainkat zenélteti bennünk. Ha egy nőről beszél, kit szeret, a mi szerelmünk és a mi fájdalomunk az, amit lelkünkben gyönyörűségesen újra ébreszt. A költő olyan lény, aki életre kelt. Ha megértjük, mi is ugyanúgy költők vagyunk, mint ő. Amíg vagyunk, mindnyájunkban él költőink egy-egy példánya, kit senki se ismer és aki összes társaival együtt örökre elmúlik, ha már majd nem érzünk semmit. Azt hiszik, szeretnők annyira lyrikusainkat, ha másról beszélnének, nem pedig csak magukról? Mily szerencsés félreértés! A legjobb költők tisztára egoisták. Csak magukra gondolnak. Csak magukat verselik meg és mi viszont mégis csak önmagunkat találjuk verseikben. A költők segítségünkre vannak, hogy szeressünk: csak erre szolgálnak. És ez elég szép hivatás elbájoló hiuságuknak. Éppen ezért strófáikkal úgy vagyunk, mint a nőkkel: semmi se hiuságosabb, mint magasztalni őket: az a legszebb, akit legjobban szeretünk. Megszavaztatni a közönséget, hogy az, akit választottunk, valamennyi felett áll: ez inkább kóborló lovaghoz illik, semmint okos emberhez.

* * *

Nem tudom, hogy, mint a theologia tanítja, az élet megpróbáltatás-e? Mindenesetre nem olyan megpróbáltatás, melynek önszántunkból vetettük alá magunkat. A feltételek nincsenek eléggé világosan megállapítva. És aztán nincs benne egyenlőség. Miféle megpróbáltatás az élet azoknak a gyermekeknek, kik alighogy megszülettek, nyomban meghalnak, továbbá a hülyéknek és az örülteknek? Minderre már hallottunk feleletet. Mert mindig van felelet az ellenvetések-re, de a felelet aligha lehet nagyon találó, mert hogy olyan sokszor újra és újra kell kezdeni. Az élet nem úgy fest, mint valami vizsga-terem. Inkább nagy fazekas-műhelyhez hasonlít, hol ismeretlen célra mindenféle edényeket gyártanak, melyek egy részét, mert már a formában összetörtek, még mielőtt használatba kerültek volna, félredobják, mint megannyi silány cserepet. A többiek pedig csupa képtelen és undorító célra szolgálnak. E fazekak mi vagyunk.

* * *

Véber Péternek.

Keriothi Judás sorsa mélységes álmélkodással tölt el bennünket. Mert végre is ez az ember azért jött, hogy beteljesítse a próféták jövendölését; annak, hogy Isten fiát eladják harminc garasért, meg kellett történnie. És az áruló csókja, épp úgy, mint a lándzsa és az imádatos szögek, hozzátartozik a passio kellékeihez. Judás nélkül a mysterium nem teljesedett volna be és az emberi faj nem lett volna megváltva. És mégis, a theologusok között az a nézet ural-

codik, hogy Judás elkárhozott. E meggyőződést Krisztusnak arra a nyilatkozatára alapítják, hogy: „Jobb lett volna neki nem születni”. A gondolat, hogy Judás a világ üdvösségén munkálkodva elvesztette lelkét, sok gyötrődést okozott némely mysticismusra hajló kereszténynek, többek között Oegger abbénak is, a párisi székesegyház első vikáriusának. Ez a pap, kinek lelke tele volt részvétellel, nem bírta elviselni a gondolatot, hogy Judás örökké tartó kínokat szenved a pokolban. Folyton erre gondolt és a szüntelen elmélkedés csak még jobban növelte tanácsstalanságát.

Addig töprengett, mignem úgy tűnt fel neki, hogy az isteni könyörületesség hajlik e boldogtalan lélek felé és hogy a keriothi embernek, az Evangélium homályos ígéje és az Egyház hagyománya ellenére is meg kell váltatnia. Kétségei elviselhetetlenné váltak; bizonyosat akart tudni. Egy éjszaka ahogy nem tudott aludni, felkelt és a sekrestyén át belépett a néptelen templomba, hol sűrű sötétség ölében pislogtak az örök lámpák. A főoltár elé borulva így imádkozott:

„Istenem, irgalom és szeretet Istene, ha igaz, hogy befogadtad dicsőségedbe legszerencsétlenebb tanítványodat, ha igaz, hogy, amint reményilem és hinni szeretném, Iscarioth Judás ott ül a jobboldon, parancsold meg neki, hogy szálljon le hozzám és tegyen tanúságot könyörületességed e nagy művéről.

„És te, kit tizenennyolc évszázad óta átkoznak és kinek én hódolok, mert látszatra egymagadnak vetted a poklot, hogy nekünk hagyd az eget, árulók és becsstelenek bűnbakja: Judás, jöjj, tedd fejemre kezedet, hogy felavass az irgalmasság és a szeretet papságára!”

Ahogy ezt elimádkozta, a térdelő pap úgy érezte, mintha két kéz nehezedne a fejére, hasonlatosan a püspök két kezéhez, amikor felszentelte. Másnap aztán bejelentette elhívását az érseknek. - „Papja vagyok - így szólt - az irgalmasságnak, Judás rendje szerint, *secundum ordinem Judas*.”

És e naptól fogva Oegger ur a világot járta, a megváltott Judás nevében hirdetve a végtelen könyörület evangéliumát. Apostoloskodása a nyomorban és az örültségben ért véget. Swedenborgiánus lett és Münchenben halt meg. Ő volt az utolsó és a legszelidebb kainita.

* * *

Aristide ur, ki nagy vadász, megmentett egy fészekalja veresbegy-fiókot, mely ott kelt ki ablaka alatt egy rózsabokorban. Egy macska settenkedett a bokor körül. Cselekvés szempontjából jó, ha az ember hisz a végokokban és azt tartja, a macskák azért vannak a világon, hogy pusztítsák az egereket vagy pedig hogy golyót kapjanak az oldalukba. Aristide ur fogta revolverét és lelőtte a macskát. Az első pillanatban jól esik, hogy a vörösbegy-ivadékok meg vannak mentve, ellenségük meg elvette a büntetését. Azonban az ilyen revolver-lövessel is úgy van az ember, mint minden emberi cselekedettel: mihelyt nagyon közelről nézi, nem látja az igazságos voltát. Mert, ha meggondolja az ember, a macska, ugyanoly vadász léte, mint amilyen Aristide ur, épp úgy hihetett a végokokban, mint ő, amely esetben is mi kétsége se volt a felől, hogy a vörösbegy-fiókok az ő számára keltek ki a tojásból. Ez nagyon természetes illúzió és a revolver-lövés már csak kissé későn oktatta ki, hogy tévedett a kis madarak végoka felől, melyek a rózsabokorban csicseregtek. Melyik teremtés nem gondolja, hogy ő a világegyetem végcélja és melyik nem cselekszik úgy, mintha az lenne? Az életnek egyenesen ez a feltétele. Mindegyikünk azt gondolja, hogy a világnak ő a betetőzése. És amikor így többes számban szólok, az állatokat is belefoglalom a beszédbe. Nincs állat, mely ne magát érezné a végcélnek, mely felé a természet irányul. Szomszédaink aztán, mint Aristide ur a revolverrel, előbb vagy utóbb felvilágosítanak bennünket a tévedésről; szomszédaink, mondom, vagy pedig egyszerűen egy kutya, ló, egy microba, egy homokszem.

* * *

Minden, ami csak a fordulat ujságával és bizonyos művészeti különösséggel tűnik ki, hamarosan elöregszik. A művészeti divat épp úgy mulik, mint minden más divat. Vannak mesterkelt frázisok, melyek ugyanugy vadonat újak akarnak lenni, mint a szoknyák, melyek a nagy szabócégektől kerülnek ki; csak egy szezonon át tartanak. Rómában a művészet hanyatlása idejében a császárnék szobrain a haj a legújabb divat szerint volt fésülve. E hajviseletek csakhamar nevetségessé váltak; nem maradhattak meg és a szobrokat márványból való parókákkal látták el. Ajánlatos volna, hogy a felfésült stylust minden évben újra átfésüljük. Ott tartunk ugyanis, hogy manapság, mikor nagyon gyorsan élünk, az irodalmi iskolák csak pár évig, sőt néha csak pár hónapig állanak fenn. Ismerek fiatalembereket, kiknek írásmódja két-három nemzedék előtről való és már ókorinak tűnik fel. Ez bizonyára az ipar és gépek ama nagyszerű haladásának a műve, mely magával ragadja az ámuló világot. A Goncourt-ok és a vasutak idejében még elég sokáig el lehetett élni az artisztikus írásmóddal. De a telephon óta az irodalom, mely az életviszonyoktól függ, elcsüggesztő gyorsasággal váltogatja a formuláit. Azt mondjuk tehát, amit Ludovic Halévy, hogy az egyszerű forma az egyetlen, mely békében halad át, nem a századokon, amivel nagyon sokat mondanánk, de az éveken.

Az egyetlen bökkenő csak annak a meghatározása, hogy melyik az egyszerű forma és el kell ismerni, hogy ez súlyos bökkenő.

A természetben, legalább amennyiben megismerhetjük és ahol az életre alkalmasnak mutatkozik, semmi se egyszerű és a művészet nem törekedhet több egyszerűségre, mint amennyi a természeté. Mindazonáltal eléggé megértjük egymást, ha azt mondjuk, hogy ez a stylus egyszerű, amaz nem az.

Azt mondom tehát, hogy ha nincs is valójában egyszerű stylus, vannak stylusok, melyek egyszerűnek tűnnek fel és éppen ezek azok, melyek, úgy látszik, birtokában maradnak az ifjuságnak és a tartósságnak. Immár csak azt kell kideríteni, hogy honnan tesznek szert erre a szerencsés látszatra? És bizonyára nem fogjuk azt mondani, hogy annak köszönhetik, mert kevesebb bennük a különfajta elem, mint a többiben, hanem igenis annak, hogy olyan egészlet alkotnak, melyben az összes részek annyira összeolvadtak, hogy már meg sem különböztethetők. A jó stylus olyan, mint ez a napsugár, mely, miközben irok, beragyog az ablakomon és amely tiszta világosságát a benne levő hét szín belső egyesülésének köszönheti. Az egyszerű stylus hasonlít a fehér fényhez. Bonyolult összetételű, de nem látszik meg rajta. Ez csak kép és tudjuk, mily keveset érnek a képek, ha nem költőnek a tollából erednek. De hát meg akartam értetni, hogy a nyelvben a szép és kíváncsú egyszerűség csak látszat és hogy egyedül csak a beszéd részeinek helyes rendjéből és feltétlen összearányításából áll elő.

* * *

Minthogy a szépséget nem tudom tértől és időtől függetlenül felfogni: a szellemi alkotásokban csak attól a pillanattól fogva kezdek gyönyörködni, amikor kapcsolatokat fedeztem fel köztük meg az élet között és ez az érintkezés az, ami a legjobban vonz. A hissarliki durva cserépedények még jobban megszerettették velem az *Ilias*-t és a *Divina Commedia*-t jobban élvezem, amióta ismerem a XIII-ik századbeli firenzei életet. A művészen az embert és csak az embert keresem. A legszebb költemény is mi más, mint valami reliquia? Mély igazság van Goethe szavában: „Csak az alkalmi művek élnek sokáig”. De hát, jól megfontolva, csakis alkalmi művek vannak, mert mind függésben vannak a helytől és a pillanattól, ahol és amelyben megszülettek. Nem lehet őket se megérteni, se értelmes módon szeretni, ha az ember nem ismeri származásuk helyét, idejét és körülményeit.

Csak az elbizakodott együgyűség hiheti, hogy oly művet hozott létre, mely önmagából is megél. A legkülönbnek is csak az élettől való érintkezései adnak értéket. Minél jobban látom ez érintkezéseket, annál inkább érdeklődöm a mű iránt.

* * *

El lehet, sőt el is kell mondani mindent, ha az ember mindent el tud mondani. Oly érdekes lenne hallani egy feltétlenül őszinte vallomást! És amióta emberek élnek a világon, még soha se lehetett ilyet hallani. Senki se mondott el mindent, még a tüzes Szent Ágoston se, aki sokkal inkább azon iparkodott, hogy lecáfolja a manicheusokat, semmint hogy meztelenre vetkeztesse a lelkét, se pedig a szegény nagy Rousseau, kit az örület arra vitt, hogy elrágalmazza magát.

* * *

A nappal és az éjjel titkos behatásai, az ezerféle gyötrellem, melyet a természet áraszt: ime a váltságdíj, melyet az érzéki teremtetések fizetnek, kik a formákban és a színekben keresik a gyönyörűséget.

* * *

A türelmetlenség otthon van minden korban. Nincs vallás, melynek ne lettek volna meg a fanatikusai. Mindnyájan hajlunk a bálványozásra. Abban, akit szeretünk, minden kitűnőnek tűnik fel előttünk és rossz néven vesszük, ha figyelmeztetnek bennünket bálványaink fogyatkozásaira. Az emberek csak nagyon nehezen teszik meg, hogy egy kis kritikával legyenek hiedelmeik forrása és hitük eredete iránt. Igaz is, hogy ha az ember nagyon nézné az alapokat, sohasem lenne hívő.

* * *

Sok ember van ma, aki meg van győződve, hogy eljutottunk a civilizáció végső betetőzéséhez és hogy utánuk már elvész a világ. Milleniumosok, mint amilyenek az őskereszténység szentjei voltak; de rationalista milleniumosok, a kor izlése szerint. Egyébiránt talán valami vigasztalás is azt mondani, hogy a világ nem él túl bennünket.

A magam részéről semmiféle hanyatlási jelet se látok az emberiségen. Hiába hallom, hogy dekadenciáról beszélnek. Nem hiszek benne. Sőt még azt se hiszem, hogy eljutottunk a civilizáció legmagasabb pontjára. Abban a véleményben vagyok, hogy az emberiség evolúciója nagyon lassan halad és hogy a különbségek, melyek a viszonyokban egyik századról a másikra előállanak, ha jól megismerjük azokat, kisebbek, semmint általában hiszik. De szembetűnek. A számtalan hasonlatosságot pedig, melylyel apáinkkal egyezünk, nem vesszük észre. A világnak lassu a folyása. Az ember utánzó tehetség. A kitalálás nem kenyere. Mint a physikában, a pszichológiában is uralkodik a nehézkedés törvénye, mely a régi talajhoz köt bennünket. Gautier Theophil, ki a maga módjára ugyan és némi törökös izzel a bölcsességben, de mégis philosophus volt, nem minden melancholia nélkül jegyezte meg, hogy az emberek még csak egy nyolcadik főbünt se tudtak kitalálni. Ma reggel, ahogy mentem az utcán, kőműveseket láttam, kik egy épülőfélben levő házban dolgoztak és úgy szedegették a téglákat, mint valamikor a thébai és ninivei rabszolgák. Új párt láttam, ahogy a templomból jövet a korcsmába tartottak, nyomukban a lakodalmas néppel és minden melancholia nélkül hódolva az annyi század óta egyforma szertartásnak. Találkoztam egy lyrai költővel, ki fülembé szavalta verseit, melyekről azt hiszi, hogy a halhatatlanságra születtek és e közben az uttesten lovasok léptettek, fejükön sisakkal, a legionariusok és a hopliták sisakjával, a homeri harcosok sárgállós bronzsisakjával, melyen az ellenség megrémítése végett még mindig ott izgett-mozgott a lószőrpamat, mely a gyermek Astyanaxot megrikatta szép övű dajkája karjaiban. E lovasok a köztársasági gárda katonái voltak. Mindezt látva és elgondolva, hogy a párisi pékek még mindig kemencében sütik a kenyeret, mint Ábrahám vagy Goudea korában, a Biblia igéjét suttogtam magamban: „Semmi új a nap alatt”. És már nem csodálkoztam, hogy oly polgári törvények alatt élek, melyek régiek voltak már akkor is, mikor Justinianus Caesar tiszteletreméltó codexet formált belőlük.

* * *

Különösen egy dolog ad nagy vonzerőt az emberek gondolatának: a nyugtalanság. Az olyan elme, mely aggodás nélkül való, bosszant vagy untat.

* * *

Veszélyes embereknek nevezzük azokat, kiknek gondolkodása másféle, mint a miénk és erkölcsteleneknek azokat, kik nem a mi erkölcsstanunkat vallják. Skeptikusoknak nevezzük azokat, kik nem osztják a mi illuzióinkat és még csak nem is kérdezzük, hogy nekik is nincsenek-e illuzióik?

* * *

Comte Ágost ma ott áll a megillető helyén: Descartes és Leibnitz mellett. Philosophiájának az a része, mely a tudományok egymáshoz való viszonyáról és egymás után való következésük sorrendjéről szól, továbbá az, melyben a történeti tények tömegéből megállapítja a szociológia pozitív rendszerét, immár az emberi gondolat legbecsesebb kincsei közé tartozik. Viszont a terv, melyet e nagy ember élete végén a társadalom új szervezetére nézve kidolgozott, a pozitivisták Egyházán kívül sehol sem talált elfogadásra; a műnek ez a vallási része. Comte Ágost ezt egy mystikus és szügies szerelem behatása alatt gondolta ki. Aki inspirálta: de Vaux Clotilde egy évvel azután halt meg, hogy először találkozott a philosophussal, kitől a kultuszt, melylyel a fiatal nő emlékének áldozott, a hü tanítványok örökbe vették. Comte Ágost vallását a szerelem sugalmazta. Mindazonáltal e vallás szomorú és zsarnokias. Az élet és a gondolkodás minden ténykedése szorosan meg van benne szabva. Valami mértani formát ad a létnek. Az elme minden kívánságát szigorúan bünteti. Nem türi, csak a hasznos ismereteket és az érzelmet teljesen alárendeli az értelemnek. Érdekes jelenség! E rendszer, azzal, hogy tisztára a tudományon alapul, feltételezi, hogy a tudomány már végleg meg van állapítva és nem csak, hogy nem bátorítja a további kutatást, de egyenesen ellene szól, sőt kárhoztat minden oly buvárkodást, melynek nem az emberek java a célja. Már ez maga megakadályozza, hogy a neophyta fehér ruhájában kopogtassak a Monsieur-le-Prince-utcai templom ajtaján. Számüzni a szeszélyt és a kíváncsiskodást, - micsoda kegyetlenség ez! Nem azt panaszlom, hogy a pozitivisták el akarnak tiltani bennünket minden kutatástól, mely a dolgok lényegére, eredetére és rendeltetésére irányul. Beletörődtem, hogy soha sem fogom megismerni az okok okát és a célok célját. Már régóta úgy olvasom a metaphysikai értekezéseket, mint tisztára regényeket, melyek mulatságosabbak, de csöppet se igazabbak a többinél. Azonban ami keserűvé és sivárrá teszi előttem a pozitívizmust, az: a szigorúság, melylyel betiltja a haszontalan tudományokat, amelyek pedig a legkedvesebbek. Nélkülük élet lenne-e még az élet? A pozitívizmus nem engedi, hogy szabadon játsszunk a jelenségekkel és megmámorosodjunk az üres látszatoktól. Elitéli az égi mélységek felkutatásának gyönyörűséges örületét. Comte Ágost, ki husz éven át volt tanára az asztronomiának, e tudományt a naprendszer látható bolygóinak a tanulmányozására akarta korlátozni, mert - mondta - egyedül ezek azok az égi testek, melyek számbavehető kihatással lehetnek a Nagy-Fetisre. A földet nevezte így. Azonban vannak elmék, kiknek a Nagy-Fetis lakhatatlan lenne, ha az élet minden óráját szabályok kötnék rajta és ha nem lehetne haszontalan dolgokat művelni, például a kettős csillagokról álmodozni.

* * *

„Élek, tehát tennem kell”. - mondja a homonculus, ahogy kilép Wagner lombikjából. És csakugyan, élni annyit jelent, mint tenni. Szerencsétlenségre, az elmélkedés alkalmatlanná tesz a cselekvésre. Az uralom nem azoké, kik mindent meg akarnak érteni. Tullátni a legközelebbi célon - fogatkozás. Nemcsak a lovaknak és az öszvéreknek kell szemfedező, hogy kitérés nélkül haladjanak. A philosophusok meg-megállnak és séta közben más utakra kanyarodnak. A Vörösbóbitás kis leány története nagy lecke az államférfiaknak, kik a bögrét viszik és akiknek nem szabad kíváncsiskodniok, hogy érik-e már a mogoró az erdő bokraiban.

* * *

Minél többet gondolkodom az emberi életről, annál inkább azt hiszem, hogy tanunak és bírónak az Iróniát és a Könyörületet kell mellé állítani, mint ahogy az egyiptomiak Iris-t és Nephtys-t hívták halottaik mellé. Az Irónia és a Könyörület jó két tanácsadó. Az egyik, mosolyával kedvessé, a másik, ki könnyezik, szentté teszi az életet. Az Irónia, ahogy gondolom, éppenséggel nem kegyetlen. Nem csipkedi se a szerelmet, se a szépséget. Szelid és jóakaratu. Nevetése lecsendesíti a haragot és megtanít bennünket lemosolyogni a gonoszokat és az ostobákat, kiket nélküle még elég gyengék lehetnénk meggyölölni.

* * *

Ez az ember mindig a maga pártjára fogja nyerni a tömeget. Biztos önmaga felől, épp úgy, mint a világegyetem felől is. És ez tetszik a tömegnek; állításokat akar, nem pedig bizonyítékokat. A bizonyítékok nyugtalanítják és zavarba hozzák. A tömeg egyszerű és csak az egyszerűséget érti. Nem szabad neki magyarázgatni, hogy így meg amugy, hanem csak azt kell mondani, hogy igen vagy nem.

* * *

A halottak roppant békülékenyek. Nagyon jó ösztön sugalmazza, hogy a dicsőségben és a szeretetben összefogja az ember azokat a munkásokat, kik, jóllehet ellenségei voltak egymásnak, közösen dolgoztak valamely nagy erkölcsi vagy társadalmi alkotáson. A legenda nyélbe üti az ilyen egyesítéseket, melyek az egész népnek a kedvére vannak. Kifogyhatatlan a segéd-eszközökben, hogy egyetértésre hozza Pétert és Pált és az egész világot.

A Forradalom legendája azonban nagyon nehezen akar kifermálódni.

* * *

A könyv-kedvelés igazán dicséretes kedvtelés. A bibliophileket sokat gunyolták és elvégre talán lehet is gunyolni őket; az összes szerelmeseknél így van az eset. Azonban inkább irigyelni valók, mert életüket hosszú és békés gyönyörűséggel élik. Az emberek azt hiszik, hogy zavarba hozzák őket, ha azt mondják nekik, hogy nem olvassák a könyveiket. Egyikük azonban nyugodtan azt felelte: „És ön talán a régi faince-edényein tálaltat?” Miért ne volna helyes szekrénybe rakni a könyveket? Igaz, hogy ez nagyon emlékeztet a gyermekek iparkodására, mikor homokvárakat építenek a tengerparton. Hiába dolgoznak és amit építettek, hamarosan összeomlik. Bizonyos, hogy hasonlóképpen van a könyv- meg a képgyűjteményekkel is. De ezért csak a lét viszontagságait és az élet rövidségét lehet okolni. A tenger szétmossa a homokvárakat és az árverező-biztos szétszórja a gyűjteményeket. Mindazonáltal az ember tíz éves korában nem tehet jobbat, mint hogy a homokban játszik, hatvan éves korában pedig, mint hogy gyűjtemények összeállításával bibelődik. Mindabból, amit építünk, semmi se marad és a kis műtárgyak kedvelése nem hiuságosabb, mint bármely más kedvtelés.

* * *

Aki csak kicsit is közlekedett a tudósokkal, észrevehette, hogy ők a legkevésbé kíváncsi emberek. Néhány év előtt Európa egyik nagy városában, melynek nevét elhallgatom, megnéztem a természettudományi múzeumot. Az egyik múzeumőr vezetett és roppant előzékenyen mutogatta a prolietheket. Nagyon sokra oktatott, egész a pilocen rétegekig. Amikor azonban az ember első nyomainhoz értünk, elfordította a fejét és kérdéseimre azt felelte, hogy ez nem az ő szekrénye. Beláttam, hogy tapintatlan voltam. Tudóstól sohasem szabad a világegyetemnek azokat a titkait tudakolni, melyek nincsenek az ő szekrényében. Ezek csöppet se érdeklik.

* * *

Az idő, ahogy tovaful, megsebesíti vagy megöli úgy a legizzóbb, mint a leggyöngédebb érzéseinket. Meggyengíti a bámulatot, mert elvonja természetes táplálékát: a meglepetést és a

csodálkozást; megsemmisíti a szerelmet és szép örültségeit, megrendíti a hitet és a reménységet, kikezd és lekopaszt minden ártatlanságot. Hagyná meg legalább csak a részvétet, hogy ne legyünk úgy bezárva a vénségbe, mint valami sirboltba.

A részvét teszi, hogy az ember megmaradjon igazán embernek. Ne változzunk kővé, mint a régi mythosok nagy vétkezői. Legyünk részvéttel a gyöngék iránt, mert szenvednek és az e világbeli boldogok iránt, mert meg van írva: „Jaj nektek, kik nevettek.” Válasszuk a jobbik részt, mely abban áll, hogy szenvedjünk a szenvedőkkel és mondjuk szóval és szívvvel a boldogtalannak, amit a keresztény mond Máriának: „*Fac me tecum plangere*”.

* * *

Ne féljünk tőle tulságosan, hogy oly törekvést tulajdonítsunk a régi művészeknek, amilyenre soha se gondoltak. Nincs csodálat, melybe ne vegyülne némi illúzió és valamely remekművet megérteni valójában annyit jelent, mint önmagunkban újra megteremteni. Ugyanazok a művek különbözőképp rajzolódnak le a szemlélők lelkében. Minden nemzedék új megindulást keres a régi mesterek alkotásai előtt. A legjobb néző az, ki, némely szerencsés félreértés árán, a legtisztább és a legerősebb megindulást kapja. Ezért is van, hogy az emberiség szenvedélyesen csak a művészetnek vagy a költészetnek azokhoz az alkotásaihoz ragaszkodik, melyek egyes részei homályosak és különféle értelmezéseket engednek.

* * *

Hirdetik, várják, sőt már látják is, hogy a társadalomban nagy átalakulások mennek végbe. A prófétikus szellem örök tévedése ez. Mert bizonyos, hogy az állhatatlanság alapfeltétele az életnek; minden, ami van, szüntelen változik, de észrevétlenül és szinte tudtunkon kívül.

Minden haladás, a legjobb épp úgy, mint a legrosszabb, lassu és szabályos. Nagy változások sohasem lesznek, amint hogy nem is voltak, már mint egyszeribe való és hirtelen változások. A világ berendezésének minden átalakulása a természeti erők kegyes lassúságával megy végbe. A dolgok, akár jók, akár rosszak a mi felfogásunk szerint, mindig olyanok, amilyeneknek lenniük kellett.

Társadalmi helyzetünk következménye a megelőző helyzeteknek, mint ahogy viszont oka a majdan bekövetkezőknek. Ugy függ amazoktól, mint ahogy emezek függenek tőle. És ez az összekapcsolódás hosszú időre állandósítja a fennmaradását ugyanannak a típusnak; ez a rend biztosítja az élet nyugodalmasságát. Igaz, hogy nem elégíti ki se az újdonságra törő elméket, se a könyörülettől felzaklatott szíveket. De hát ez az egyetemes rend. Alá kell neki vetnünk magunkat. Őrizzük meg a sziv buzgóságát és a szükséges illúziókat, dolgozzunk azon, amit hasznosnak és jónak tartunk, de ne a hirtelen és csodás siker reményében, ne valamely társadalmi apokalypsis képzelődéseinek az uralma alatt, mert minden apokalypsis káprázat és csalódásba visz. Ne várjunk csodát. Értjük be vele, hogy a magunk észrevehetetlenül kicsi részével is előkészítjük a jobb vagy rosszabb jövőt, melyet nem fogunk meglátni.

* * *

Az életben részt kell engedni a véletlennek is. A véletlen tulajdonképpen az Isten.

* * *

A bölcselmi rendszerek csak mint lelki emlékművek érdekesek, amennyiben alkalmasak, hogy a tudós felvilágosítást merítsen belőlük a különböző állomások felől, melyeken az emberi elme áthaladt. Nagybecsűek az ember megismerésének szempontjából, de mi oktatást se adhatnak arról, ami nem az ember.

A rendszerek olyanok, mint azok a vékony platina-szálak, melyeket a csillagászati távcsövekbe tesznek, hogy egyenlő mezőkre osszák a látótér. E szálak hasznosak a csillagok

megfigyelésének szempontjából, de az embertől vannak, nem pedig az ég művei. Jó, hogy a látcsövekben vannak platinaszálak. De nem szabad elfelejteni, hogy azokat a látszerész tette oda.

* * *

Tizenhétéves koromban láttam egyszer De Vigny Alfrédet, egy Arcade-utcai kölcsönkönyvtárban. Soha sem fogom elfelejteni, hogy vastag feketeselyem nyakkendőjét viselt, mely egy kameás tüvel volt megtűzve és amelyre legömbölyített sarku gallér borult rá. Kezében aranygombos vékony nádpálcát tartott. Ugyancsak fiatal voltam, de azért mégse tűnt fel előttem öregnek. Arc kifejezése békés és nyájas volt. Már színét veszített, de selymes és puha haja fürtökben göndörödött az arcára. Mereven egyenesen tartotta magát, apró léptekkel járt és halkán beszélt. Miután eltávozott, tiszteletteljes megindulással lapozgattam a könyvet, melyet visszahozott. A Patitot-gyűjtemény egy kötete volt, ha jól emlékszem *La Noue emlékiratai*. Egy bentfelejtett olvasójegyet találtam a lapok között, egy keskeny papírdarabot, melyre hosszú és csinos, Sévigné asszony írására emlékeztető betűivel írónnal ezt az egy szót írta rá: *Bellerophon*. Melyiket jelentette e szó, a mesebeli hőst-e vagy a történelmi hajót? Amikor leírta, Vigny Napoleonra gondolt-e, ki eljutott a világi nagyság bevégződéséhez, vagy pedig azt gondolta magában: „A Pegazus buskomoly lovagja, bármit mondanak is a görögök, egyáltalában nem ölte meg a rettenetes és elbájoló szörnyet, melyet mi gyöngyöző homlokkal, égő torokkal és vérző lábakkal eszeveszetten üzünk: a chimaerát?”

* * *

A bölcselmi szomorúság nem egyszer jutott komor nagyszerűségű kifejezésre. Amiként a hívők az erkölcsi szépség magas fokára hatolva élvezik a lemondás örömeit: a tudós is, meg lévén győződve, hogy körülöttünk minden csak látszat és csalódás, megmámorosodik e bölcsészeti melancholiától és belefelelti magát a nyugodt kétségbeesés gyönyöreibe. Mély és szép fájdalom, melyet azok, akik érezték, semmiképp se cserélnek el a mindennapiság léha örömeivel és üres reményeivel. És az ellenpártiak, kik e gondolatokat, minden aesthetikai szépségük mellett is vészeseknek tartják az emberre és a nemzetekre, talán felfüggesztik az anathematát, ha rámutatunk, hogy az egyetemes illúzió és a dolgok elomlásának e tana Xenophanes-szel a görög philosophia aranykorában született és hogy akik a művelt emberiségben átörökölték, a legkimagaslóbb, a legderűsebb és a legszelidebb elmék voltak, név szerint Demokritos, Epikur, Gassendi.

* * *

Ismerek egy kilencéves kisleányt, ki bölcsőbb a bölcséknél. Az imént így szólt hozzám:

„A könyvekben olyanokat lát az ember, amiket a valóságban nem lehet látni, mert vagy nagyon messze vannak vagy pedig mert már elmúltak. Csakhogy amit az ember a könyvekben lát, rosszul és homályosan látja. És ezért a kis gyermekeknek nem szabad könyveket olvasniuk. Olyan sok van a világon, amit jó látni és amit még nem láttak: tavak, hegyek, folyók, városok és mezők, a tenger és a hajók, az ég és a csillagok!”

Teljesen az ő véleményén vagyok. Csak egy óránk van élni; miért terheljük magunkat oly sok dologgal? Minek annyit tanulni, mikor ugys tudjuk, hogy sohasem fogunk tudni semmit? Tulságosan a könyvekben élünk és nagyon is kevésbé a természetben és hasonlóké vagyunk ahhoz az együgyű ifjabbik Pliniushoz, ki egy görög szónok beszédeit tanulmányozta, míg a Vezuv öt várost temetett hamu alá ott az orra előtt.

* * *

Van pártatlan történelem? Mi a történelem? Írásban való megjelenítése elmúlt eseményeknek. De mi az esemény? Valamely akármicsoda tény? Nem. Az esemény - kiemelkedő tény.

Azonban hogyan ítéli meg a történetíró, hogy valamely tény kiemelkedő-e vagy nem? Önkényesen teszi, ízlése, jelleme és gondolkodása szerint, szóval művész módjára. Mert a tények a maguk természeténél fogva nem oszlanak történelmi és nem-történelmi tényekre. A tény végtelenül bonyodalmas valami. Vajjon a történetíró teljes bonyodalmasságukban fogja feltüntetni a tényeket? Ez lehetetlen. A történetíró megkoppasztja a tényeket jóformán az összes részletektől, melyek hozzájuk tartoznak, tehát megnyesve, megcsontkítva és eredeti valóságukból kiforgatva mutatja be a tényeket. Ami pedig egymáshoz való viszonyukat illeti, arról ne is beszéljünk. Ha valamely ugynevezett történelmi tényt, aminthogy ez lehetséges, sőt valószínű, egy vagy több nem-történelmi és éppen ezért ismeretlen tény idézett elő: miként állapíthatja meg a történetíró e tények viszonyát és egymással való kapcsolatát? És mind-ebben még felteszem, hogy a történetíró biztos kutforrásokból merít, holott a valóságban rendszerint megcsalják és hogy nem érzelmi okok irányítják, mikor ennek vagy annak a tanúnak hitelt ad. A történelem nem tudomány, hanem művészet. Csak a képzelet vezet sikerre benne.

* * *

„Szép dolog a szép bűn!” - kiáltott fel egy izben J. J. Weiss egy nagy lapban. E kijelentés megbotránykoztatta a közönséges olvasókat. Tudok egy érdemes köztisztviselőt, egy jó aggastyánt, ki másnap visszaküldte a lapot. Több, mint harminc év óta tartozott az előfizetői közé és már abban a korban volt, mikor az ember nem szeret változtatni a szokásain. Azonban habozás nélkül meghozta ezt az áldozatot a közkeletű erkölcsi felfogásnak. Ha jól emlékszem, a Fauldées-eset keltett J. J. Weissban ily önfeledt csodálatot. Nem akarok megbotránykoztatni senkit. Nem is volnék reá képes. Ehhez oly merészség kellene, ami nincs meg bennem. Mindazonáltal bevallom, hogy a mesternek igaza volt és hogy szép dolog egy szép bűn.

A nagy bűnesetek mindnyájunkra ellenállhatatlan vonzással vannak. Nem tulzás azt mondani, hogy az emberiség költészetének felét a kiontott vér teszi ki. Macbeth és a Szép Chopart a színpad királyai. A gaztettes legendák kedvelése vele született az emberrel. Kérdezzék meg a kis gyermekeket: azt fogják mondani, hogy ha *Kékszakáll* nem ölte volna meg feleségeit, a mese nem lenne olyan szép. Valamely homályos gyilkossági esettel szemben az elme csodálkozó kíváncsisággal telik meg.

Csodálkozik, mert a bűn már önmagától fogva különös, rejtelmes és szörnyűséges; érdeklődik, mert minden bűnben ott találja az éhségnek és szerelemnek azt a régi tartalékát, melyből, a jók épp úgy, mint a rosszak, mindnyájan élünk. A gonosztevő olybá tűnik fel, mint aki nagyon messziről jön. Az erdők és barlangok emberiségének ijesztő képét hozza magával. A kezdeti fajok szelleme éled fel benne. Megőrzött olyan ösztönöket, melyekről azt hittük, hogy kivesztek és birtokában van oly ravaszságoknak, melyekről bölcsességünk mit sem tud. Oly étvágyság sarkalják, melyek bennünk, többiekben csak szunnyadoznak. Még vadállat és már ember. Innen a méltatlankodó csodálat, melyet bennünk ébreszt. A bűn egyszerre drámai megfilozofiai látvány is. És e mellett festői is. Vonz a bizzar csoportozatokkal, a mikor minden alszik, falra vetődő zord árnyékokkal, tragikus rongyaival és azokkal az arckifejezésekkel, melyeknek ingerel a titka.

Paraszti jelentkezésében és ott kuszva az anyaföldön, melyet annyi század óta öntöz, a bűn hozzátársul az éjszaka fekete mágiájához, a hold baráti fényéhez, a lidércclángokhoz, a mezők és patakok melancholiájához. Külvárosi mivoltában és a tömegbe rejtőzve, lebuji- és alkoholszaggal, a rothadás büzével és a gyalázatosság hallatlan szavaival támad az idegekre. Az uri világban, akarom mondani: a polgári társaságban, ahol ritkán fordul elő, olyan ruhában jár, mint mi, úgy beszél, mint mi és talán e kétlaki és köznapi formájában foglalkoztatja leginkább a képzelmet. A frakkba öltözött bűn az, melyet a nép legjobban szeret.

* * *

A varázs, mely leginkább hat a lelkekre, a rejtelem varázsa. Nincs szépség fátyol nélkül és az ismeretlen az, amit mindenkinek felett szeretünk. A lét elviselhetetlen lenne, ha az ember sohasem álmadozna. Az életben az a legjobb, hogy valami nem tudom mire gondoltat, ami nincs is benne. A valóság arra szolgál, hogy, annyira mennyire, valami kis eszményt formálunk belőle. Talán ez a legnagyobb haszon, melyhez hozzájuttat bennünket.

* * *

„Jellemző a korra” - mondják minden pillanatban. Csakhogy nagyon nehéz megállapítani a kor igazán jellemző tüneteit. A multnak és a jelennek oly ismerete, valamint oly philosophiai tudás kell hozzá, amilyen nincs meg egyikünkben sem. Többször megesett velem, hogy kiragadtam bizonyos apró tényeket, melyek szemem láttára történtek és a sajátos arculatban, melyben előttem feltűntek, azt véltem, hogy ráismertem a korszak szellemére. „Ez, - mondtam magamban - csak ma történhetett meg, régebben nem lehetett volna. Tünete a kornak.” Ámde tiz eset közül kilencben ugyanezt a tényt, hasonló körülményekkel megtaláltam valamely régi emlékiratban vagy ócska történelemben is. Az emberi mivoltnak oly alaptőkéje van bennünk, mely kevésbé változik, semmint hiszik. Valójában nagyon kevésbé különbözünk nagyapáinktól. Hogy izlésünk és érzéseink átalakuljanak, ahhoz az kell, hogy a szervek is átalakuljanak, melyek azokat termelik. Ez századok munkája. Századok és évezredek kellene, hogy valamely jellemvonásunk érezhetően megváltozzon.

* * *

Vélekedéseinket ma már nem rekesztjük be a régi dogmákba. Nekünk az Ige nemcsak a szent hegyen nyilatkozott meg, melyről az Írás beszél. A theologusok egét üres fantomokkal látjuk benépesítve. Tudjuk, hogy az élet rövid és hogy meghosszabbítsuk, hozzákapcsoljuk azoknak az időknél az emléket, melyek már elmúltak. Nem reménykedünk többé az ember személyes halhatatlanságában és e kimúlt hitért nem vigasztalhatjuk magunkat egyébbel, mint azzal, hogy egy más halhatatlanságról álmodozunk, amely megragadhatatlan, szanaszét való, csak előre izlelhető és csak keveseknek közölünk jár ki: a léleknek az emberek emlékezetében való halhatatlanságáról.

* * *

E világban nincs mit mást tennünk, mint lemondani. A nemes természetek azonban meg tudják tenni, hogy a lemondást a megelégedés szép nevével ruházzák fel. A nagy lelkek valami szent örömmel mondanak le. A kétség keserűségében, az egyetemes rossz közepette, az üres ég alatt érintetlenül tudják megőrizni a hivek ősi erényeit. Hisznek, hinni akarnak. Az emberi nem iránt való részvét felmelegíti őket. Sőt ez még nem minden. Kegyeletesen ápolják azt az erényt, melyet a keresztény theologia bölcsessége minden többinek fölébe helyezett, mert valamennyit föltételezi vagy helyettesíti: a reményt. Reméljük, nem az emberiségben, mely minden fenséges erőfeszítése mellett is nem tudta kipusztítani a rosszat e világból, hanem azokban a még felfoghatatlan lényekben, melyek valaha úgy fognak kikelni az emberből, mint ahogy az ember kikelt az állatból. Köszöntsük e jövőbeli geniuszokat. Reméljük abban az egyetemes szorongásban, melynek az átfarmálódás az anyagi törvénye. E termékeny szorongásnak érezzük magunkban a növekedését; biztos, hogy valamely kikerülhetetlen és isteni cél felé irányítja léptünket.

* * *

Az aggastyánok tulságosan nagyon ragaszkodnak véleményeikhez. Ezért is Fidzsi-szigetek benszülőttei megölik elaggott szülőiket. Ilyenformán elősegítik az evolúciót, míg mi, azzal, hogy akadémiákat alapítunk, hátráltatjuk a menetet.

* * *

A költők baja aranyos vesződés, nem kell nagyon sajnálkozni rajtuk. Akik énekelnek, el tudják ringatni kétségbeesésüket; nincs több olyan varázs, mint a szavak varázsa. Mint a gyermekek, a költők is szép szavakkal vigasztalják magukat.

* * *

A szerelemben formák és színek kellene a férfiaknak; képeket akarnak. A nők csak érzéseket akarnak. Ők jobban szeretnek, mint mi; vakon. És ha valaki ezzel szemben Psyche mécsesére, az olajcseppre hivatkozik, azt felelem, hogy Psyche nem a nő, Psyche a lélek. E kettő nem ugyanaz. Sőt egyenesen ellentéte egymásnak. Psyche látni akart; a nők csak érezni akarnak. Psyche az ismeretlent kereste, holott amit a nők keresnek, az nem az ismeretlen. Ők reátalálni akarnak valamire, reátalálni álmukra vagy emlékükre, tisztán az érzésre. Ha volna szemök, hogy lehetne megmagyarázni szerelmeiket?

* * *

Rod Eduardnak.

A NŐI KOLOSTOROKRÓL.

Kinos látni, hogy egy fiatal leány önként meghal a világnak. A kolostor mindenkit megborzaszt, aki nem lép be beléje. A keresztény időszámítás IV. századában egy Blesilla nevű ifjú római hölgy oly böjtöket szabott magára a kolostorban, hogy belehalt. A felháborodott nép, mely a koporsót kísérte, azt kiabálta: „Üzzük ki, kergessük ki a városból ezt a gyalázatos barát-fajzatot! Miért nem kövezik meg őket? Miért nem dobják őket a vízbe?” És mikor ezernégyszáz évvel később Chateaubriand, Aubry atya ajkával, magasztalta a leányokat, kik „a bűnbánat remekművének szentelték szépségüket és megszabdalták a lázadó testet, melynek gyönyörei csak merő fájdalmak”, Morellet abbé, ki öreg philosophus volt, türelmetlenül hallgatta a szerzetesi élet e dicséretét és felkiáltott: „Ha ez nem fanatizmus, felkérem a szerzőt, mondja meg, hát mi?” Miről tanuskodnak e véghetetlen pörlekedések, ha nem arról, hogy a kolostori élet ijeszti a természetet és hogy mégis vannak okai, melyek biztosítják meglétét és fenmaradását? A nép és a philosophusok nem mindig hatolnak be ez okokba. Mélyen gyökeredznek és az emberi természet legnagyobb rejtelseivel kapcsolatosak. A kolostort megrohanták és lerombolták. Romokban hevert és újra benépesült. Bizonyos lelkek eredendő hajlandósággal tartanak feléje; ezek zárdai lelkek. Mert emberietlenek és békeességek: elhagyják a világot és örömmel szállnak le a csendbe és békébe. Mások fáradtan születtek a világra; nincs bennök semmi kíváncsiság. Tétlenül és vágytalanul hurcolják magukat. Nem tudván se élni, se halni, a szerzetesi életet választják, mint amely valami csökkentebb fajtája az életnek és csökkentebb fajtája a halálnak. Másokat kerülő okok visznek a kolostorba. Eleinte még nem látták, hogy ez a cél. Ártatlan sebesültek, kiknek egy korai csalódás, a szív valamely titkos gyásza keserűvé tette a világot. Életüknek nem lesz gyümölcse, a hideg azt már virágjában lefagyasztotta. Nagyon is korán izleltek bele az egyetemes bajba. Elrejtőznek, hogy sirjanak. Azt akarják, hogy felejtsek el őket. Azt akarják, hogy felejtessenek... Vagy inkább szeretik fájdalmukat és biztos fedél alá akarják vinni az emberek és a dolgok előtt. Végül vannak aztán, kiket az áldozás buzgalma vonz a kolostorba és akik egészen oda akarják adni magukat, oly önfeledtségben, mely még nagyobb, mint a szerelmi. Ez utóbbiak, akik ritkábbak, az igazi jegyesei Jézus Krisztusnak. Az Egyház elhalmozza őket a lilium és a rózsza, a galamb és a bárány szelid neveivel; a Szűzek királynője nevében a csillagkoszorút és a tisztaság trónusát igéri nekik. Azonban vigyázzunk, hogy ne licitáljunk reá a theologusokra. A hit korszakaiban cseppet se lelkesedtek az apácák mystikus erényeiért. Nem a népről beszélek, melynek az apácák mindig gyanusak voltak és amely dévaj történeteket regélt róluk. A világi papságra hivatkozom, melynek nagyon vegyesek voltak a véleményei. Ne felejtsek el, hogy a kolostor költészete Chateaubriand és Montalembert idejéből való.

Azt is tekintetbe kell venni, hogy a zárdák lakói kor és hely szerint merőben más és másfélék voltak és hogy nem lehet valamennyiöket ugyanegy ítéletbe foglalni. Nyugaton sokáig a kolostor volt a major, az iskola, a kórház és a könyvtár. Voltak kolostorok a tudás megőrzésére és voltak a tudatlanság fentartására. Voltak kolostorok a munka és voltak a henyelés számára.

Néhány éve jártam a hegyen, melyen Szent Odilia, egy elzászi fejedelem leánya a XII-ik században kolostort építtetett, melynek emléke belerögződött az elzászi nép lelkébe. E hősi leány kereste és megtalálta a módját, hogy enyhítse maga körül az élet nagy baját, melytől a szegények akkoriban szenvedtek. Ügyes munkatársak segítségével és számos jobbágy munkájával felszántotta, bevetette a mezőket, barmokat nevelt, a termést biztonságba helyezte a fosztogatók elől. Előrelátó volt az elővigyázatlanok helyett. A meggypálinka-ivókat józan-ságra, az erőszakosakat szelidségre, az összeseket jó gazdálkodásra tanította. Lehet-e valami hasonlatosságot találni a barbár idők ez izmos és tiszta szüzei, e királynői majorosok és az apátnők között, kik XV. Lajos idejében szépségtapaszt ragasztottak arcukra, mikor a misére mentek és rizspor-illatot hagytak az abbék ajkán, kik kezet csókoltak nekik?

És még ekkor is, még a botránkoztatás ez idejében is, mikor a nemesség zárdába vetette az engedetlen ifjabb leányokat: voltak jó lelkek a kolostori rács mögött. Egyiköknek kitudtam a titkát. Bocsásson meg érte! A mult évben történt, Legoubin-nél, a Malaquais-rakparti könyvkereskedőnél. Egy apácák számára való régi gyónó-imakönyvet találtam a boltjában. A címlapon levő írás szerint e könyv 1779-ben Anna nővére volt, egy feuillantista rendű apácáé. Francia nyelven van és feltűnő rajta, hogy minden bűnnek a neve egy-egy kis, a lap szélére ragasztott papírszeletre van nyomtatva. Lelkiismeretének átvizsgálásakor a bűnbánó apácának nem kellett se toll, se írón, hogy felírja könnyebb vagy súlyosabb természetű vétkeit. Csak a kis papírnnyelvet kellett begyűrnie, melyre az elkövetett bűn neve volt reányomtatva. És a gyónásnál aztán Anna nővér, a könyv segítségével, sorba menve a behajtott papírnnyelveken, biztos lehetett, hogy nem felejtett el egy hibázást se, melylyel Isten vagy az Egyház tilalmait megszegte.

Nos, amikor Legoubin barátomnál reátaláltam e könyvre, láttam, hogy több vétek csak egyetlen behajtást tüntetett fel. Ezek voltak Anna nővér rendkívüli vétkei. Másokon viszont látszott, hogy gyakran kerültek behajlitásra és alaposan meg voltak viselve. Ezek voltak Anna nővér szokványos kihágásai.

Hogy így van, a felől nem lehetett kételkednem. A könyv 1790, az apácarendek feloszlatása óta nem volt használatban. Még tele volt szentképekkel és színes betűs imádságokkal, melyeket a jámbor teremtés tett a lapok közé.

Ilyenformán megismertem Anna nővér lelkét. Csupa merő ártatlan vétket találtam benne és szentül reménylem, hogy Anna nővér ma ott ül az Atya jobbján. Soha tisztább szív nem dobogott a feuillantista apácák fehér ruhája alatt. Szinte látom ezt az ártatlan nézésű, kissé kövérkés szent leányt, amint lassu léptekkel sétál a kolostori kert zöldségei táblái között és fehér ujjával minden izgalom nélkül jelzi meg vétkeit, melyek épp oly szabályosságot tüntetnek fel, mint az élete: fecsegés, szórakozottság a gyülekezetben, szórakozottság az istentiszteleten és érzéki gyönyörűség az étkezésben. Ez utóbbi egész a könnyekig meghat. Anna nővér érzéki gyönyörűséggel ette a vízben főtt főzeléket. Nem volt szomorú. Nem kételkedett. Istenkisértést soha el nem követett. Ezek a bűnök nincsenek megszámlálhatóan a kis könyvben. Apáca volt és szerzetesi szív lakozott benne. Sorsa egyezett természetével. Ime, Anna nővér okos voltának a titka.

Nem tudom, de azt hiszem, hogy ma is sok Anna nővér van az apácázárdákban. A barátok ellen sokféle kifogást tudnék mondani; beérem vele, hogy csak annyit mondjak: nem szeretem őket. Ami az apácákat illeti, azt hiszem, hogy legnagyobb részükben, épp úgy, mint Anna nővérben, szerzetesi sziv lakozik, mely bővelkedik állapotuk kegyelmében.

Mert e nélkül miért is mentek volna kolostorba? Ma már nem családjuk kevélysége és kapzsisága veti oda őket. Azért veszik fel a fátyolt, mert megfelel nekik, hogy felvegyék. Ha kedvük volna letenni: letennék, holott pedig azt látjuk, hogy megtartják. Azok a bölcsész dragonyosok, kik a forradalom színjátékaiban úgy lépnek fel, hogy betörik a zárdakapukat, hamarosan készen voltak vele, hogy a természetre hivatkozzanak és férjhez menesszék az apácákat. A természet azonban tágasabb, semmint a bölcsész dragonyosok gondolják; roppant ölében van helye nemcsak a sensualismusnak, hanem az aszkezisnek is és ami a kolostorokat illeti: a szörnyetegnek bizonyára szeretetreméltónak kell lennie, mert szeretik és mert csak olyan áldozatokat fal fel, akik önként kínálják oda magukat. A kolostornak megvan a varázsa. Az aranyozott virágtartós és papírrózsás kápolna, a Szent Szűz természetes színre festett szobra, melyet, mint a holdsugár, valami halovány és rejtelmes fény világít meg, az ének és a tömjén és a pap szava, - ime a zárda első csábításai; néha tulatesznek azokon, amelyekkel az élet szolgál.

Mert hát minde dolgoknak lelkük van és magukban foglalják mindazt a költészetet, amely bizonyos természeteknek megközelíthető. A ki otthonülésre és csendes, alázatos, rejtett életre született, a kolostorban nyomban kedve szerint érzi magát. A levegő langyos, kissé nehéz; a jámbor leányoknak megszerzi a lassu megfulladás gyönyörűségeit. Az ember valami félálomban él ott. Elveszti a gondolkodást. Ez nagy megkönnyebbülés. Cserébe elnyeri a bizonyosságot. Gyakorlati szempontból nézve: nem nagyszerű vásár ez? Az olyan elnevezéseket, hogy Jézus mystikus jegyese, választott edény, szeplőtlen galamb, - nem számítom sokba. A zárdai közösségben nem szokás az exaltáció. Az erény apró mindennapisággal végzi a dolgát. Minden, még az isteninek az érzése is, megőriz valami okos földhözragadtságot. Csak semmi szárnyalás. A spiritualizmus bölcs módon annyira materializálódik, amennyire csak telik tőle és ez sokkal nagyobb mértékben telik tőle, semmint általában gondolják. Az élet nagy dolga oly jól el van aprózva a kis dolgok sorozatára, hogy a pontosság mindent helyettesít. A lét egyenletes menetét soha sem szakítja meg semmi. A kötelesség nagyon egyszerű. A szabályzat intézkedik felőle. Ez megfelel a félénk, szelid és engedelmes lelkeknek. Az ilyen élet megöli a képzelmet, de nem a vidámságot. Ritkaság, hogy az ember valamely mély szomorúság kifejezését lássa egy apáca arcán.

Ma hiába keresnénk Franciaország zárdáiban egy Leyva Virginiát vagy egy Carraciolo Juliát, fellázadt áldozatokat, kik a kolostori rács mögül mámorosan szívják be a természet és a világ illatát. De nem találunk, azt hiszem Szent Terézt vagy Sienai Szent Katalint se. A zárdák hős korszaka örökre elmúlt. A mystikus tűz kialudt. Azok az okok, melyek valaha annyi férfit és nőt vetettek a klastromokba, már megszűntek. Az erőszak korában, mikor az ember, ki vajmi kevéssé számíthatott rá, hogy élvezze munkája gyümölcsét, folyton halálordításra és a tűzvész lángjainál ébredt, mikor az élet boszorkánynyomás volt: a legszelidebb lelkek azokba a házakba vonultak álmadozni az égről, melyek mint nagy hajók emelkedtek a gyűlölet és a gonoszság hullámai felett. Ezek az idők már elmúltak. A világ majdnem elviselhetővé vált. Az ember szivesebben marad benne. Akiknek azonban még így is tulságosan durva és nem eléggé biztonságos: szabadságukban áll, hogy visszavonuljanak belőle. Az alkotmányozó gyűlés hibázott, hogy ezt a jogot kétségbevonta és mi helyesen tesszük, mikor elvben nem emelünk ellene kifogást.

Van szerencsém ismerni egy apáca-intézetnek, melynek Párisban van az anya-zárdája, a főnöknőjét. Kiváló nő, akit őszintén tisztetek. Nemrég elbeszélte, miként halt meg egyik apácája, kit mint vigkedvű és csinos leányt ismertem a világban és aki tüdősorvadásban a kolostorba ment elmulni.

„Szent halállal hunyt el, - beszélte a főnöknő. - Hosszu betegségében is mindennap felkelt és két szolgálattévő testvér levitte a kápolnába. Megszabadulásának reggelén is ott imádkozott. Egy gyertyáról, mely Szent József képe előtt égett, a megolvadt viasz lecsepegett a padlóra. Szólt az egyik szolgálattévő nővérnek, hogy igazítsa egyenesre a gyertyát, azután hátradőlt, nagyot sóhajtott és agoniába esett. Ellátták a halotti szentségekkel. Csak szemével tudta jelezni az ájtatosságot, melylyel a szentségeket felvette.”

A főnöknő mindezt csodálatraméltó egyszerűséggel beszélte el. Az apácaéletnek a meghalás a legfontosabb eseménye. A szerzetesi életmód azonban oly jól előkészít reá, hogy e pillanatban is csak azt kell folytatni, amit megszokott az ember. Egyenesre igazít egy gyertyát és meghal. Ez éppen elég, hogy egy aprólékosan szent élet teljes kiegészítést nyerjen.

* * *

BESZÁMOLÓ A BESZÉLGETÉSRŐL, MELYET MA ÉJJEL EGY ÁRNYNYAL FOLYTATTAM AZ ABC. EREDETE FELŐL.

Már hosszú ideje irtam, egyre irtam az éj csendjében. A lámpaernyő, asztalomra vetve a világosságot, homályba merítette a könyveket, melyek rekeszenként sorakoznak egymás fölé a dolgozó szoba négy fala mentén. A kialvó tűz végső rubintjait hunyorgattatta a hamuban. A dohány csipős füstje süritette a levegőt; előttem, egy tálcán a hamudomb tetején az utolsó cigarettából egész-egyesen szállt felfelé a vékony kék füst. És a szoba árnyai rejtelmesekeknek tűntek fel, mert homályosan ott érzett bennök az alsó könyvek lelke. Tollam szunyókálva pihent ujjaim között és én nagyon régi dolgokra gondoltam, mikor cigarettám füstjéből, mint valami bűvös növény gőzéből egy különös alak kelt ki. Fürtökbe bodorított haja, hosszú metszésű és csillogó szeme, nyerges orra, vastag ajka, fekete, assyr módra hullámosított szakálla, világos bronzszin bőre, ravasz és kegyetlen érzékiségű arckifejezése, zömök termete és dus ruházata nyomban meggyőzött, hogy egyike azoknak az ázsiaiknak, kiket a hellének barbároknak neveztek. Halfejformájú kék és csillagokkal telehintett sapka volt rajta. Bibor-szinű és állatképekkel himzett ruhát viselt és az egyik kezében evezőt, a másikban írótaáblácskát tartott. Láttára cseppet se jöttem zavarba. Hogy egy könyvtárban fantomok jelenjenek meg, ez a legtermészetesebb dolog a világon. Hol mutatkozzanak a halottak árnyai, ha nem a jelek között, melyek emléküket őrzik? Székkel kínáltam meg az idegent. Nem ült le.

- Csak hagyja, - szólt, - és tegyen úgy, kérem, mintha itt se volnék. Azért jöttem, hogy megnézzem, mit ír erre a rossz papirosra. Ez mulattat. Nem mintha a legkevésbé is törődném a gondolatokkal, melyeket ön esetleg kifejezhet; de a betűk, melyeket leír, roppant érdekelnek. A változtatások ellenére is, melyeket huszonnyolc évszázadnyi használat végzett rajtuk, a betűk, melyeket tolla a papírra vet, nem idegenek tőlem. Reáismerek erre a B-re, melynek az én időmben *beth* vagyis *ház* volt a neve. Ez meg az L, melyet mi *lamed*-nek neveztünk, mert olyan volt a formája, mint a kampóé. Ez a G a mi tevenyakalaku *gimel*-ünk, ez az A pedig a mi ökörfejalaku *aleph*-ünkből származik. Ami azt a D-t illeti, melyet amott látok, az épp oly hiven ábrázolná a pusztá homokján felvont sátor háromszögű nyílását, mint a mi *daleth*-ünk, melyből eredt, ha a folyamatos írás le nem gömbölyítette volna a régi és nomád élet e jelének a sarkát. Önök megváltoztatták a *daleth*-t, épp úgy, mint a többi betűimet is. De nem teszek érte szemrehányást. Azért tették, hogy gyorsabban írhasanak. És az idő drága. Az idő aranyport, elefántcsontot és structollakat jelent. Az élet rövid. Nem szabad elvesztegetni egy

percet se, hanem kereskedni és hajózni kell, hogy az ember meggazdagodjon és ekkép boldogan és tiszteletben töltse öregségét.

- Uram, - szoltam hozzá, - az ön külseje épp úgy, mint a beszéde azt mutatja, hogy egy régi föníciai áll előtttem.

- Cadmus vagyok, - felelte egyszerűen, - Cadmus árnya.

- Ebben az esetben, - szoltam ujra, - ön tulajdonképpen nem is létezik, ön mythikus és allegorikus személy. Mert lehetetlen elhinni, amit a görögök önről beszélnek. Azt mesélik, hogy Ares forrása mellett megölt egy sárkányt, mely lángot okádott és hogy miután kitépte a szörnyeteg fogait, elvetette azokat a homokban, melyből mint emberek keltek ki. Regék ezek és ön maga is, uram, mesebeli alak.

- Lehet, hogy az idők folyamán azzá lettem és elhiszem, hogy azok a nagy gyermekek, kiket ön görögöknek nevez, meséket kevertek az emlékezetembe; de nem törődöm vele. Sohase bántam, hogy halálom után mit fognak gondolni rólam; félelmeim és reményeim nem terjedtek túl azon az életen, melyet a földön élve az ember és amely máig is az egyetlen, melyet ismerek. Mert azt nem nevezem életnek, hogy az ember üres árnyékként lebeg a könyvtárak porában és homályosan meg-megjelenik Renan Ernő urnak vagy Berger Fülöp urnak. És ez a fantómállapot nekem annál szomorubb, mert amíg éltem, a legtevékenyebb és legelfoglaltabb életet folytattam. Eszembe se jutott azzal szórakozni, hogy kígyófogakat vessek a beotiai homokba, ha csak e fogakkal nem a gyűlöletet és az irigységet gondolja, melyet gazdagságom és hatalmam támasztott Cytheron pásztorainak szívében. Egész életemben hajóztam. Fekete hajómmal, melynek orrán kincseim őrzője, egy vörös törpe volt látható, követve a két kabirt, kik ragyogó bárkájukban a levegőt szelik és utamat aszerint a mozdulatlan csillag szerint irányítva, melyet a görögök rólam a föníciai csillagnak neveztek, bejártam az összes tengereket és meglátogattam az összes partokat. Aranyért elmentem Colchisba, acélért a chalybi tájakra, gyöngyökért Ophirba, ezüstért Tartessbe; a Betis partjairól hoztam vasat, ólmot, cinóbert, mézet, viaszt és szurkot és átkelve a világ határvonalán, az óceán ködében elhatoltam a bretonok komor szigetéig, ahonnan megöregedve, fehér hajjal jöttem vissza, megrakodva cinkkel, melyet az egyiptomiak, a hellének és az italioták aranynyal mértek fel. A Földközi-tenger az én tavam volt akkor. Még vadon partjain százával állítottam fel a raktárokat és az a hires Théba nem volt más, mint egy fellegvár, melyben aranyat őriztem. Görögországban állatszavakkal és kicsiszolt kövekkel felfegyverzett vadembereket találtam. Bronzot adtam nekik és általam ismerkedtek meg az összes mesterségekkel.

Nézésében és hangjában valami sértő keménység érzett. Ridegen így feleltem neki:

- Oh igen, ön tevékeny és értelmes kereskedő volt. De nem voltak aggályai sem és alkalomadtán igazi kalóz módjára viselte magát. Ha Görögország vagy a szigetek partjain valahol kikötött, kiterítette az ékességeket meg a dus szöveteket és ha a parti leányok, engedve a legyőzhetetlen csábításnak, magukban, szülőik tudta nélkül jöttek megbámulni a kíváncsú dolgokat, az ön tengerészei elragadták e szüzeket, kik hasztalan sirtak és kiáltoztak és megkötözve reszkető tagjaikat, odavetették őket a hajó mélyébe, a vörös törpe őrizete alá. Vagy nem így rabolták el ön és az ön emberei a fiatal Io-t, Inachos király leányát, hogy aztán Egyiptomban eladják?

- Meglehet. Az az Inachos egy kis vad törzsnek volt a főnöke. Leánya fehér volt, finom és tiszta arcvonású. A vadak és a civilizált emberek között akkor is csak ilyen volt az érintkezés módja.

- Ez igaz. De az ön föníciai társai hallatlan rablásokat vittek végbe. Nem átalították felfeszíteni a sarcophagokat és kifosztani az egyiptomi hypogeumokat, hogy felgazdagítsák gebali necropolisaikat.

- Ugyan, uram, olyan dolgok ezek, hogy szabad értök jóhiszeműen szemrehányásokat tenni egy nagyon régi embernek, annak, akit már Sophokles is az ősi Cadmus-nak nevezett? Alig öt perce beszélgetünk egymással és ön már teljesen megfélelkezett róla, hogy huszonnyolc évszázaddal éltem korábban, mint ön. Gondolja meg, kedves uram, hogy egy öreg kanaani áll ön előtt, kit nem való piszkálni holmi mumiakoporsók és néhány benszülött leány miatt, kit Egyiptomban vagy Görögországban elrabolt. Inkább csodálja értelmem erejét és iparom szépségét. Az előbb hajóimat említettem önnek. Hivatkozhatnám karavánjaimra is, melyek Yemen-ből tömjént és myrrhát, Harran-ból drágaköveket és fűszert, Ethiopiából elefántcsontot és ébenfát hoztak. Azonban tevékenységem nem szorítkozott csak a csereberére és a kereskedelemre. Avatott gyáros voltam, mikor körülöttem a világ még a barbárságban szunnyadozott. Ércműves, kelmefestő, üveges, ötvösmester voltam és bőségesen igazoltam tehetségemet azokban a tüzzel dolgozó mesterségekben, melyek oly csodálatosak voltak, hogy bűvészetnek tűntek fel. Nézze meg a serlegeket, melyeket én csiszoltam és csodálja a vén kanaani ékszerész finom izlését! És nem kevésbé tarthatok igényt a bámulatra a földművelés munkáiban is. Azt a keskeny földszalagot, mely a Libanon és a tenger között húzódik, gyönyörűségei kerteté alakítottam át. Még most is láthatók a ciszternák, melyeket én ástam. „Csak a kanaani ember tudott oly prést előállítani, mely az örökkévalóság számára való”, - mondja egyike az ön mestereinek. Ismerje meg jobban az öreg Cadmust. A Földközi-tenger összes népeit én vezettem át a kőkorszakból a bronzkorszakba. Az ön görögjeit én tanítottam meg az összes művészetek alapelveire. Cserébe a gabonáért, borért és az állatbőrökért, melyeket hozzám hoztak, adtam nekik kelyheket, melyeken galambok csókolóztak és agyagszobrokat, melyeket aztán, a maguk izléséhez alakítva, utánogattak. Végül pedig adtam nekik egy abc-ét, mely nélkül nem tudták volna állandósítani, sőt még csak formába se önteni gondolataikat, melyeket ön csodál. Ime ezt tette az öreg Cadmus. Nem az emberi nem iránt való könyörületből tette, sem pedig az üres dicsőség vágyából, hanem a nyereség szeretetéből és a megfogható és biztos haszon kedvéért. Azért tette, mert gazdag akart lenni és azt óhajtotta, hogy öreg korában ezüst asztal mellett arany kupából igya a bort, fehértestű nőktől környezve, kik hárfát pengetnek és kéjes táncokat lejtene. Mert az öreg Cadmus nem hisz se a jóságban, se az erényben. Tudja, hogy az emberek rosszak és az istenek, kik hatalmasabbak, mint az emberek, még rosszabbak. Fél tőlük és igyekszik, hogy véres áldozatokkal csillapítsa őket. Nem szereti őket. Csak önmagát szereti. Olyannak festem le magamat, amilyen vagyok. De vegye tekintetbe, hogy ha nem kívántam volna az érzékek heves gyönyöreit: nem igyekeztem volna meggazdagodni és nem találtam volna fel a mesterségeket, melyeknek ön még ma is élvezi a hasznát. De meg aztán, kedves uram, önnek, aki, miután nem volt eléggé eszes, hogy kereskedő lehessen, irnok lett és a görögök mintájára írásokat készít, úgy kellene engem tisztelnie, mint egy istent, mert nekem köszönheti az abc-ét. Én találtam fel. Gondolhatja, hogy üzletem kényelme végett csináltam és a legkevésbé se gondoltam rá, hogy később majd az irodalmár népek miféle használatra fordítják. Egyszerű és gyors feljegyzési módra volt szükségem. Szívesen vettem volna ezt is a szomszédaimtól, mert megszoktam, hogy amennyire csak tehetem, felhasználjam őket. Nem kötöm magamat, hogy eredeti legyen; a semiták nyelvén beszéltem és szobrászatom hol egyiptomi, hol pedig babyloniai. Ha lett volna a kezem ügyében valami jó írásmód, nem vesződtem volna, hogy mást eszeljek ki. De hát sem azoknak a népeknek a hieroglyphjei, melyeket önök, a nélkül, hogy ismernék őket, hittitáknak neveznek, sem az egyiptomiak szent írásmódja nem felelt meg szükségleteimnek. Bonyodalmas és lassu írás volt ez, sokkal inkább arra való, hogy templomok meg sirboltok falán terpeszkedjen, semmint hogy egy kereskedő táblácskáin szorongjon. Még megrövidített és közönséges formájában is az egyiptomi irnokok írása megtartotta eredeti típusának nehézségét, akadozását és határozatlanságát. Az egész rendszer rossz volt. Az egyszerűsített hieroglyph is még mindig hieroglyph volt, vagyis valami rettenetesen zavaros dolog. Ön tudja, hogy az egyiptomiak úgy a teljes, mint a megrövidített

hieroglyphék közé oly jeleket is kevertek, melyek a hangot jelképező jellel jelképezték a fogalmakat. A lángelme ötletével a számlálhatatlan sok ilyen jel közül kiválasztottam huszonkettőt és megcsináltam belőlük abc-ém huszonkét betűjét. Betűk voltak, vagyis olyan jelek, melyek mindegyike bizonyos egyetlen hangnak felelt meg és amelyek gyors és könnyű társítása módot adott, hogy hiven kifejezzem az összes hangokat! Nem egyszerű?

- De igen, kétségkívül egyszerű, sőt még egyszerűbb, mint gondolja. És mi megbecsülhetetlen ajándékot köszönhetünk önnek. Mert abc nélkül nincs pontos lejegyzése a beszédnek, nincs stylus, következésképpen nincs valamivel kényesebb gondolat, nincs abstractio, nincs subtilis bölcsészet. Azt, hogy Pascal ékirásos formában írta volna meg a *Vidéki leveleket*, épp úgy nem lehet elképzelni, mint hogy az olimposi Zeusz egy fóka faragta ki. A föníciai abc, melynek az volt a rendeltetése, hogy a kereskedői könyvvitelben szerepeljen, az egész világban a gondolat szükséges és tökéletes műszerévé vált és átalakulásainak története bensőségesen összefonódott az emberi elme fejlődésének történetével. Az ön találmánya végtelenül szép és becses, bár ha tökéletlen. Mert ön nem gondolt a magánhangzókra és ezekre a lángelméjű görögök találtak rá. E világban nekik jutott, hogy minden dolgot tökéletességre vigyenek.

- Ami a magánhangzókat illeti, tudja, bevallom, mindig megvolt a rossz szokásom, hogy elnyeljem vagy összezavarjam azokat. Talán ma este is észrevette: az öreg Cadmus kissé torokhangon beszél.

- Megbocsátom neki és szinte még azt is megbocsátom, hogy elrabolta a szűz Io-t, miután az apja, Inachos csak egy vad törzs főnöke volt, ki állatszarat hordott, melynek a végét kövel csiszolta hegyessé. Kész vagyok megbocsátani neki, hogy a szegény és erkölcsös beotiaikat megtanította a bacchansok őrzőgő táncára, mindent megbocsátok, mert Görögországot és a világot megajándékozta a legbecsessebb talizmánnal, a föníciai abc huszonkét betűjével. E huszonkét betűből származott a világ minden abc-je. Nincs gondolat e földön, melyet meg ne rögzítenének és meg ne őriznének. Az ön abc-jéből származtak, isteni Cadmus, a görög és italiota írásmódok, melyek szülői voltak az összes európai írásmódoknak. És hasonlóképpen az ön abc-jéből származtak az összes szemita írásmódok, az arameustól és a hébertől kezdve a szíriaiig és arab írásig. És ugyanez a föníciai abc az apja a hymiarita és az ethiopiai abc-nek és az összes közép-ázsiai abc-knek, a zend-nek és a pehlvi-nek, sőt még az indiainak is, mely szülője lett a devanagarinak, és Dél-Ázsia összes abc-inek. Micsoda pályafutás! Micsoda világsiker! Ma nincs a föld színén egyetlen írásmód se, mely ne a cadmusi írásból eredne. Mindenki, aki e világon leír egy szót, adósa a régi kanaani kereskedőknek. Ha erre gondolok, a legnagyobb hódolat kél bennem ön iránt, Cadmus uram és nem is tudom, mikép köszönjem meg a kitüntetést, hogy egy rövid éjszakai órára betért dolgozószobámba, ön Baal Cadmus, az abc feltalálója.

- Kedves uram, mérsékelje a lelkesedését. Az a kis találmány magamnak is tetszik. Látogatásomban azonban nincs semmi, ami valami különösebben hizelelgetne önnek. Halálosan unatkozom, amióta, testetlen árnynyá változván, nem adok el többé se cinket, se aranyport, se elefántcsontot és a földön, hol Stanley ur kissé követi a példámat, nem tehetek mást, mint hogy hébe-korba beszélgetek egy-egy tudóssal vagy kíváncsiskodóval, akinek kedve jön érdeklődni irántam. Azt hiszem, már kukorékol a kakas; ég önnel és igyekezzék meggazdagodni: e világon a gazdagság és a hatalom az egyedüli javak.

Szólt és eltűnt. A kályha kihűlt, az éj hidege kezdett borzongatni és nagyon fáj a fejem.

* * *

Egyáltalában nem osztom a rossz véleményt, melylyel a vaudevilleisták a doktorkisasszonyok iránt viseltetnek. Ha egy nőnek hajlama van a tudományra, mi jogon illethetjük szemrehányással, hogy követi hivatását? Hogy gáncsolhatnók a nemes, szelid és okos Germain Zsófiát,

ki a háztartás és a család gondjai helyett az algebra és a metaphysika hallgatók elmélkedéseit választotta? Nem lehetnek-e meg, mint a vallásnak, a tudománynak is a maga szüzei és diakonisszái? Ha nem is nagyon észszerű magasabb kiképzésben részesíteni az összes nőket: talán kevésbé észszerűtlen, ha mindnyájukat el akarják tiltani a gondolat magas speculációtól? És aztán, gyakorlati szempontból nézve a dolgot, bizonyos esetekben nem becses segélyforrás-e a tudomány a nőknek? Azért, mert ma több nevelőnő van, mint amennyi szükséges, gáncsolni kell-e az ifjú leányokat, kik a tanterv kegyetlen együgyűsége és a pályázatok méltatlan rendje ellenére is az oktatásnak szentelik magukat? Miután mindig elismerték, hogy a nők kitűnően hivatottak a betegápolásra, miután mindig vigasztalók és gyógyítók voltak és minthogy ápolónőket és bábákat adnak a társadalomnak: hogyan kellene dicsérnünk azokat, kik, nem érve be az elengedhetetlenül szükséges ismeretek elsajátításával, egész a doktorátusig hatolnak tanulmányaikban és ekképen fokozott méltóságot és tekintélyt szereznek maguknak?

Nem szabad, hogy az ember urrá engedje válni maga felett a negédeskedők és a pedansok iránt való haragot. Bizonyos, hogy semmi se oly kiállhatatlan, mint egy pedáns nő. Ami azonban a negédeseket illeti, különbséget kell tenni. A szépelgés nem fest mindig rosszul és a jól-beszélés némi kedvelése nem árt a nőknek. Ha Lafayette asszony a negédesek közé tartozik (már pedig a maga korában oda számították), a legkevésbé sincs kedvem, hogy haragudjam a negédesekre. Minden hivalkodás kárhozható, az, amely a tollal cselekszi épp úgy, mint amely a törlőrongyot lobogtatja és vajmi kevésbé volna kellemes oly társadalomban élni, melyről Proudhon álmodozott és amelyben minden asszony szakácsnő lenne meg ruhafoltzással foglalkozna. Elismerem, hogy nőknek kevésbé természetes, következképp kevésbé kecses foglalkozás könyvet írni, semmint komédiát játszani; de ha egy nő tud írni, rosszul tenné, ha nem ír, feltéve, hogy ezzel nem csinál zavart az életében. Arról pedig nem is szólok, hogy a tintatartóban még barátra lelhet, ha majd meg kell tennie a fájdalmas lépést, hogy belépjen az emlékezések korába. Bizonyos, hogy a nők, ha nem is jobban, de másképp írnak, mint a férfiak és a papírra átvisznek egy keveset isteni kellemükből. A magam részéről nagyon hálás vagyok Caylus asszonynak és Staal-Delaunay asszonynak, hogy halhatatlan macskakaparássokat hagytak reánk.

Csak a legbölcsestlenebb felfogás gondolhatná, hogy a tudomány egy asszonynak vagy leánynak úgy hatol be a lelkivilágába, mint valami idegen test, valami zavaró és kiszámíthatatlan hatású elem. De ha természetes és jogos törekvés, hogy a fiatal leányok tanult teremtségek legyenek, az is bizonyos, hogy igen rosszul fogtak hozzá. Szerencsére ezt ma már kezdik belátni. A tudomány kötelék az ember és a természet között. A nőknek épp úgy szükségük van bizonyos ismeretre, mint nekünk. Az a mód azonban, ahogy őket tanították, nemhogy megsokszorozta volna a világegyetemmel való kapcsolataikat, inkább ellenkezőleg, mintegy elválasztotta és elkülönítette őket a természettől. Szavakat ismertettek meg velők, nem pedig dolgokat, fejüket történelmi, földrajzi és zoologiai névjegyzékekkel töltötték meg, melyek magukban semmit se jelentenek. És ez ártatlan teremtségek viselték az igát, sőt többet, mint az igát, amit nyakukba vetett az az áldatlan tanrend, melyben a demokrata gőg és a nyárspolgári hazafiság az okatlan pedanteria Babel-tornyát építette meg.

Abból a képtelen gondolatból indultak ki, hogy a nép akkor tudós, ha mindenki ugyanazokat a dolgokat tudja, mintha a rendeltetés különbözősége nem járna együtt az ismeretek különbözőségével és mintha kíváncsi lenne, hogy a kereskedő azt tudja, amit az orvos tud! E felfogás bőven szülte a tévedéseket, köztük azt, amely még nála is gonoszabb volt. Azt gondolták, hogy a szaktudományok elemei hasznára válnak az olyan embereknek is, kik foglalkozásuk folytán nincsenek se abban a helyzetben, hogy gyakorlatilag alkalmazzák azokat, se abban, hogy kövessék az elmélet elágazódásait. Azt gondolták, hogy, például az anatómiai vagy, vegytani terminológiának önálló értéke van és hogy azt érdemes ismerni, függetlenül a

használatról, melyre a sebészeknek vagy a vegyészeknek szolgál. Ez a hiedelem épp oly örökség, mint amilyen a régi scandinávok babonája volt, akik runákban irtak és azt képzelték, vannak szavak, melyek oly hatalmasok, hogy, ha valaha elhangzanának, kioltanák a napot és porrá zúznák a földet.

Az ember sajnálkozva mosolyog, ha azokra a paedagogusokra gondol, kik egy oly nyelv szavaira oktatják a gyermekeket, melyet ezek soha nem fognak se hallani, se beszélni. E szóápolók azt mondják, hogy ezzel a tudományok elemeit tanítják és világosságot gyujtanak a leányok elméjében. De ki nem látja, hogy inkább mindent csak homályba merítenek és hogy e lágy és könnyed fejek fogalmakkal való beültetéséhez egész más módszer kellene? Mutassák meg kevés szóban valamely tudomány nagy feladatait és világosítsák meg néhány szembe-tűnő példával az eredményeit. Összefoglalónak, philosophusnak kell lenni és oly jól el kell rejteni a philosophiát, hogy aki beszél épp oly egyszerűnek látszassék, mint amilyen egyszerű elmék azok, kikhez szavait intézi. Műkifejezések nélkül, a mindennapi és mindenekkel közös nyelven kell elmagyarázni egy kis csoport tényét, mely izgatja a képzelmet és kielégíti az értelmet. Naiv, nagy és nemes kifejezésekre van szükség. A tanítók ne hitegessék magukat azzal a reménnyel, hogy sok dologra taníthatják tanítványaikat. Arra törekedjenek csak, hogy felkeltsék a kíváncsiságot. Érték be vele, hogy megnyitják az elméket és ne igyekezzenek tulterhelni azokat. Csak a szikrát vessék beléjük. Ahol gyulékonyak, ott aztán maguktól is lángot fognak.

És ha a szikra elalszik, ha bizonyos elmék homályosak maradnak: legalább nem történt meg, hogy elégették őket. Mindig lesznek köztünk tudatlanok. Mindenféle fajtájú természetet tiszteletben kell tartani és akik az egyszerűsége szenteltettek, maradjanak az egyszerűségnek. Különösen áll ez a leányokra nézve, kiknek legnagyobb része e földi téren oly foglalatosságokban tölti az idejét, melyek nem általános fogalmakat és szakszerű ismereteket, hanem egész más dolgokat követelnek. Azt szeretném, ha az oktatás, melyben a leányokat részesítik, legfőként tapintatos és szelíd serkentés lenne.

A CSODÁRÓL.

Nem való azt mondani: Csoda nincs, mert nincs bebizonyítva. Az orthodoxok mindig oda felebbeszethetnének, hogy kimerítőbben kell nyomozni. Az igazság az, hogy a csodát nem lehet megállapítani, se ma, se holnap, mert a csoda megállapítása mindig bizonyos elszármított következtetést foglalna magában. Valami mélységes ösztön azt mondja, hogy minden, amit a természet az ölébe zár, egyezik a természet ismert vagy rejtelmes törvényeivel. De még ha el is hallgathatná ezt az érzetét, az ember sohasem mondhatná: „Ez vagy az a tény tulesik a természet határain.” Kutatásaink sohasem hatolhatnak idáig. És ha a csoda lényegéhez tartozik, hogy kiesik az ismeret határai közül, minden dogma, mely felőle bizonyosságot tesz, oly megfoghatatlan tanura hivatkozik, ki amíg csak világ a világ, elsiklik előlünk.

A csoda gyermekes felfogás, mely tarthatatlanná válik, mihelyt az elme kezd magának rendszeres képet alkotni a természetről. A görög bölcsesség nem türte a csoda gondolatát. Hippokrates az epilepsiáról szólva, a következőket mondta: „Ezt a betegséget isteninek nevezik; azonban minden betegség isteni és mind egyformán az istenektől ered”. Ugy beszélt, ahogy a philosophus természettudóshoz való. Ma az emberi értelem kevésbbé szilárd. Különösen az bánt, hogy azt mondják: „Nem hiszünk a csodákban, mert egy sincs bebizonyítva”.

Augusztus havában Lourdes-ban járván, megnéztem a barlangot, hol, mint megannyi bizonyossága a gyógyulásnak, töméntelen mankó lóg felfüggesztve. Társam, ujjával e kórházi trofeumokra mutatva, a fülembe sugta:

- Egyetlen faláb sokkal többet mondana.

Ez józan beszéd; de philosophusi szemmel nézve a faláb semmivel se jelentene többet, mint valamely mankó. Ha egy igazán tudományos észjárású megfigyelőnek alkalma lenne megfigyelni, hogy valami állóvízben vagy másutt egy levágott láb hirtelen újra kinő, nem azt mondaná: „Csoda történt!” Azt mondaná, hogy: „Egy eddig páratlan észlelet arra mutat, hogy az emberi lábszár szövetei eddig még meg nem határozott körülmények között képesek újra keletkezni, akár csak a tengeri rákok ollói, a rákok lábai és a gyíkok farka, de sokkal gyorsabban, mint ezek. Ez oly természeti jelenség, mely nyílt ellentmondásban van több más természeti jelenséggel. Ez ellentmondás a mi tudatlanságunkban gyökeredzik és belőle tisztán láthatjuk, hogy a physiologiát át kell dolgozni, jobban mondva: hogy a physiologia még nem is volt kidolgozva. Még nincs több, mint kétszáz esztendeje, hogy van fogalmunk a vérkeringésről. Alig száz esztendeje, hogy tudjuk, mi az: lélegzeni.”

Beismerem, kell némi szilárdság ahhoz, hogy az ember így beszéljen. De hát a tudósnak semmin se szabad elámulnia. Egyébiránt, mondjuk meg, egyikök se volt még ily próbára téve és semmi jel se fenyeget, hogy e fajta csodát tapasztaljunk. A csodálatos gyógyulások, melyeket az orvosok észlelhettek, mind igen jól összeférnek a physiologiával. A szentek sirjai, a szent források és barlangok mindeddig csak csupa olyan betegen érvényesítették hatásukat, kik gyógyítható vagy pedig rögtönösen megszűnhető betegségben szenvedtek. De ha halottat látnánk feltámadni, a csoda akkor is csak abban az esetben lenne bebizonyítva, ha tudnók, mi az élet és mi a halál, ezt pedig sohasem fogjuk tudni.

A csodát úgy definiálják, hogy: eltérés a természet törvényeitől. A természet törvényeit nem ismerjük; miként tudhatnánk tehát, hogy valamely tény eltér tőlük?

- De egynéhányat ismerünk e törvények közül.

- Igen, meglestük a dolgok némely viszonylatát. Azonban, miután nem tudjuk az összes természeti törvényeket, nem tudunk egyet se közülök, mert összefüggésben vannak egymással.

- Mégis, legalább azokban a viszonylatsorozatokban, melyeket meglestünk, megállapíthatnók a csoda előfordulását.

- Philosophiai bizonyossággal ott se állapíthatnók meg. De meg különben is, a csoda éppen azokat a sorozatokat szakítja meg a legkevésbé, melyek a legszilárdabbaknak és a legjobban meghatározottaknak tűnnek fel előttünk. Így például a csoda mit se kezd az égi testek mechanikája ellen. Csöppet se kereskedik a csillagok mozgása körül és soha se nem siettet, se nem késleltet valamely kiszámított napfogyatkozást. Ezzel szemben szívesen ütögeti fel a fejét a belső betegségek sötétjében és nagyon szereti főként az idegbajokat. Azonban ne zavarjunk össze egy ténykérdést az elvi kérdéssel. Elvben a tudós képtelen valamely tény természetfeletti voltának a megállapítására. E megállapítás a természet teljes és feltétlen ismeretét kívánja, ennek a kíváncsiságnak pedig nem tud és nem is fog tudni eleget tenni se ő, se senki a világon. És mert a legkitünőbb szemorvosnak se hinném el, hogy egy vakember csoda folytán visszanyerte a látását, még kevésbé hiszem el Szent Máténak vagy Szent Márknak, akik még csak szemorvosok se voltak. A csoda, már a fogalma folytán is, félreismerhető és meg nem ismerhető.

A tudósok semmiféle esetben se bizonykodhatnak, hogy valamely tény ellenkezésben van az egyetemes renddel, vagyis az isteni ismeretlennel. Maga Isten se nyújthatna erről bizonyosságot, ha csak valami szálnalmas különbséget nem akarna tenni tevékenységének általános és részleges megnyilvánulásai között, beismerve, hogy időnként félénk javításokat végez művén és lealázó vallomást téve ezzel, hogy az iromba gépnek, melyet felszerelt, minden pillanatban szüksége van valami lökésre, hogy úgy, ahogy tovább zakatoljon.

Ezzel szemben a tudomány képes, hogy a pozitív ismeret adataira vezessen vissza oly tényeket, melyek látszólag eltérnek azoktól. Néha igen szerencsésen sikerül neki, hogy fizikai okokkal magyarázzon meg oly jelenségeket, melyek hosszú időn át csodáknak szerepeltek. Paris diakonus sirján, valamint más szent helyeken is észleltek gerincagy megbetegedésekből való gyógyulásokat. Amióta tudják, hogy a hysteria néha utánozza a gerincagy betegségeit: e gyógyulások már nem keltenek csodálkozást.

Hogy azoknak a titokzatos személyeknek, kiket az evangelium Magusoknak nevez (mondjuk, hogy történelmileg megállapított tényről van szó), egy új csillag jelent meg: ez persze, hogy csoda számba ment a középkori astrologusok előtt, kik azt hitték, hogy a csillagokkal kivert égbolt semmiféle viszontagságnak sincs alávetve. Azonban akár igazság, akár képzelődés, nekünk, akik tudjuk, hogy az ég szüntelen forrongásban szüli és temeti a világokat és akik, 1866-ban, láttuk, hogy a borealis fénykörben egyszerre kigyuladt egy csillag, egy hónapig ragyogott, aztán kialudt, nekünk a Magusok csillaga már nem csodás.

E csillag nem a Messiás megszületését jelentette; egyszerűen csak arról tanuskodott, hogy tőlünk végtelen távolságban valami rettenetes összeütközés néhány nap alatt elpusztított egy világot, jobban mondva: valamikor elpusztította azt, mert a fénysugár, mely az égi baleset hírét meghozta, amíg hozzánk érkezett, már ötszáz vagy még több év óta utazott.

Mindenki tud a bolsenai csodáról, melyet Raphael egyik *stanzá*-jában megörökített. Egy hitetlen pap misét szolgáltatott; az ostya, mikor az áldozásra megtörte, vértől piroslott. Még csak tíz éve is az akadémiák nagy zavarban lettek volna, ha ily különös jelenség magyarázatát kérték volna tőlük. Ma már egész nyugodtan helyben lehet hagyni, mert tudjuk, hogy van egy mikroszkopikus gombafaj, melynek telepei lisztes vagy tésztás táptalajon úgy festenek, mint a megalvadt vércsöppek. A tudós, ki felfedezte, teljes joggal úgy gondolkozva, hogy a bolsenai ostya vörös foltjai is ilyen eredetűek voltak, e gombát *micrococcus prodigiosus*-nak nevezte el.

Mindig lesz valami gomba, egy csillag vagy valami betegség, melyet az emberi tudomány nem ismer és ezért kell a tudománynak az örök tudatlanság nevében tagadni minden csodát és a legbámulatosabb dolgokra is, mint a bolsenai ostyára, a Magusok csillagára, a béna meggyógyulására azt kell mondania: Ez vagy van, vagy nincs. Ha van, akkor a természetben van, következésképpen természetesen van.

KÁRTYAVÁRAK.

Ami az aesthetika tekintetében bizalmatlanná teszi az embert, az az, hogy okoskodással mindent be lehet bizonyítani. Eleai Zeno bebizonyította, hogy a kilőtt nyíl mozdulatlan. Be lehet bizonyítani ennek az ellenkezőjét is, bár az igazat megvallva, ez kissé nehezebb feladat. Mert az okoskodás elámul a nyilvánvalóságon és el lehet mondani, hogy minden bizonyítható, kivéve azt, amit bizonyosnak érzünk. Az okfejtés, mely valamely komplex jelenségre irányul, sohasem fog egyebet bizonyítani, mint az okoskodó elme ügyességét. Ugy kell lennie, hogy az emberekben van valami sejtelen e nagy igazság felől, mert sohasem az okoskodástól kormányoztatják magukat. Az ösztön és az érzés vezeti őket. Szenvedélyeiknek, a szerelemnek, a gyűlöletnek és legfőként az üdvös félelemnek engedelmessékednek. A vallásokat elébe teszik a philosophiának és csak azért okoskodnak, hogy igazolják rossz hajlamaikat és gonosz cselekedeteiket, ami nevetséges, de megbocsátható. Általában a leginkább ösztönszerű műveletek azok, melyekben legjobban elboldogulnak és a természet egyedül ezekre alapította az élet fentartását és a faj megmaradását. A bölcsészeti rendszerek alkotói lángelméjének arányában sikerültek, anélkül, hogy valaha is meg lehetett volna találni valamelyikökből az igazságnak oly jellemvonásait, melyek érvényesülésüket igazolták volna. Az erkölcsstanban mindenféle véleménynek akadt szószólója és ha vannak, akik megegyezést tüntetnek fel egymással, ennek

az az oka, hogy a moralisták legnagyobb része ügyelt rá, hogy ne vesszen össze a közérzéssel és a meggyökeredzett ösztönökkel. A tiszta értelem, ha csak erre hallgattak volna, különböző utakon a legszörnyösebb következtetésekhez vezetne őket, amint hogy ezt látni lehet bizonyos vallási sectákban és bizonyos eretnokségekben, melyek szerzői a magányosságtól való exaltációjukban megvetették az emberek meggondolástalan helyeselését. Ugy látszik, hogy a tudós kainita asszony egészen jól okoskodott, mikor a teremést rossznak ítélve, arra oktatta a hiveket, hogy a gonosztevők mintájára és Kain meg Judás utánzásával szálljanak szembe a világ physikai és erkölcsi törvényeivel. Jól okoskodott, de az erkölcsstan, melyet hirdetett, mégis gyalázatos volt. Minden vallás alapján ott van a szent és üdvös igazság, hogy az embernek biztosabb kalauza is van, mint az okoskodás és hogy a szívre kell hallgatni.

Az aesthetikában, más szóval: csak úgy a levegőben - még inkább és még jobban lehet érvelni, mint bárhol másutt. Itt kell mindenekfelett gyanakvónak lenni. Itt minden félő: a közömbösség épp úgy, mint a részrehajlás, a szenvtelenség épp úgy, mint a szenvedély, a tudás épp úgy, mint a tudatlanság, a művészet, az ész, a finomság és a ravaszságnál is veszedelmesebb ártatlanság. Az aesthetikában óvakodj a sophismáktól, különösen ha szépek, holott pedig vannak, melyek csodálatraméltók. Ne higgy még a matematikai szellemnek se, mely oly tökéletes és oly fenséges, de egyszersmind oly kényes is, hogy gépezete csak az üres térben tud dolgozni és egy porszem, mely kerekei közé kerül, elég, hogy megrontsa működését. Az ember megreszket, ha elgondolja, hogy ez a porszem mire vihet egy matematikai agyvelőt. Emlékezzünk Pascalra.

Az aesthetikának nincs semmi szilárd alapja. Légvár. Azt mondják, az ethikán sarkallik. De nincs ethika. Nincs szociologia. Nincs még biologia se. A tudományok befejezettsége soha sem volt meg, csak Comte Ágoston fejében, kinek műve csak prófécia. Ha majd a biologia készen lesz, vagyis néhány millió év múlva, akkor majd talán fel lehet építeni a szociológiát. Ez számos századévnek lesz a munkája, aminek bevégeztével szilárd alapokra lehet majd fektetni az aesthetika tudományát. Csakhogy akkor a mi bolygónk már ugyancsak öreg lesz és közel fog járni életútjának a végéhez. A nap, melynek foltjai, nem ok nélkül, már ma is nyugtalanítanak bennünket, sötétvörös és kormos, félig salakkal borított arculattal fog a földre nézni és az utolsó emberi teremtések a bányák mélyébe rejtőzve sokkal kevésbé fognak a szép lényege felől vitázni, hanem inkább majd azzal foglalatoskodnak, hogy feltűzeljék az utolsó darab köszönet, mielőtt alámerülnek az örök jégbe.

Hogy a kritikának alapot vessenek, hagyományról és általános meggyőződésről beszélnek. De ilyen nincs. Igaz, hogy a majdnem általános vélemény kedvez bizonyos műveknek. De ezt előítéletből teszi, nem pedig választás folytán és spontán előszeretet kifolyásaként. A művek, melyeket az egész világ bámul, azok, melyeket senki sem vizsgál. Az ember úgy kapja őket, mint valami becses terhet, melyet tovább ad, anélkül, hogy szemügyre venné. Ki hiszi igazán, hogy abban az elismerésben, melylyel a görög, a latin vagy a francia klasszikusok iránt viseltetünk, valami sok szabadság nyilvánul? És az a tetszés is, melyet ennek vagy annak a mai munkának juttatunk vagy az ellenkezés, melylyel egy másikat elutasítunk magunktól, valami nagyon szabadságos érzés? Nem egy csomó oly körülménytől függ, melyek függetlenek a mű tartalmától és amelyek között a legfőbb az úgy az embernél, mint az állatnál oly hatalmas utánzási hajlandóság? Az utánzási hajlandóság teszi, hogy tulságosan sok tévelygés nélkül éljük le az életet; benne van minden cselekedetünkben és uralkodik aesthetikai érzékünk felett. Általa történik, hogy valamely munka, melynek, akármicsoda okból, sikerült elnyernie néhány szavazatot, azután sok más szavazatra is szert tesz. Csak az első szavazatok voltak szabadok, a többiek már csupán engedelmeskedtek. Nem öneredetűek, nincs se jelentőségük, se értékük, se semmiféle karakterük. És tömegük teszi a dicsőséget. Minden valamely kicsike kezdettől függ. Ennek megfelelően látjuk is aztán, hogy az olyan műveknek,

melyek születésükkor megvetéssel találkoztak, vajmi kevés esélyük van, hogy valaha majd tetszést arassanak, míg, ellenkezőleg, a már kezdettől fogva híres művek sokáig megőrzik tekintélyüket és becsülésben részesülnek, még amikor már meg se érthetők. Hogy a közmegegyezés tisztára csak az előítélet következménye, arra nézve döntő bizonyíték, hogy az előítélet megdőlésével az is megszűnik. Számos példát lehetne erre idézni. Megelégszem vele, hogy csak egyet említek. Vagy tizenöt éve történt, hogy az egyéves önkéntességi vizsgán a katonai biztosok a tollbamondás után való írás próbájául kiválasztottak egy oldal szöveget, melyet a lapok, ahogy idézték, nagyon kicsufoltak és amely a művelt olvasókat nagy derűtségre gerjesztette. „Ugyan honnan vették ezek a katonák e barok és nevetséges mondatokat?” - kérdezték. Holott pedig nagyon szép könyvből vették. Michelet-ből, még pedig a legjobból, a java idejéből Micheletből. A tiszt urak Franciaországnak abból a lendületes leírásából választották a tollbamondás szövegét, melylyel a nagy író *Történeté*-nek első kötetét végzi és amely egyike a leginkább becsült részleteknek. „*Földrajzi tekintetben Franciaország zónáit szembetűnően jelzik földjének termékei. Északon Belgium és Flandria kövér és mély síkságai, melyek mezőin len és repce terem, komló, a csipős északi bor, stb. stb.*” Láttam műértőket, kik mosolyogtak ezen a styluson, melyről azt hitték, hogy valami vén kapitánytól telt ki. Az, aki legjobban nevetett, egyike volt Michelet legbuzgóbb rajongóinak. A szóban forgó részlet csodálatraméltó, de mégis a szerző nevére van szükség, hogy egyértelműen általános csodálatban legyen része. Hasonlóképpen áll a dolog mindennel, amit emberi kéz irt. Viszont annak, amit egy nagy név ajánl, minden kilátása megvan, hogy vakon dicsérjék. Cousin Viktor fenséges szépségeket fedezett fel Pascal-ban, melyekről kiderült, hogy a másoló hibái voltak. Így például roppant el volt ragadtatva bizonyos „összevont örvények”-től, melyek a hibás olvasásból származtak. Kortársainál Cousin ur bizonyára nem csodálta volna az „összevont örvények”-et. Az akadémia kedvezően fogadta Vrain Lucas rhapsodiáit, melyek Pascal és Descartes neve alatt kerültek eléje. Ossian, amíg hittek a régiségében, egyenrangunak tűnt fel Homérrel. Amióta tudják, hogy Mac-Pherson rejtőzik mögötte: lenézés a része.

Ha az emberek közösen csodálnak valamit és külön-külön okát adják csodálatuknak: a megegyezés viszálykodásnak ad helyet. Ugyanegy könyvben oly ellentétes dolgokat méltányolnak, melyek együtt nem lehetnek meg benne. Vajmi érdekes munka volna megírni annak a történetét, hogy a kritika mily változásokat tüntet fel azoknak a műveknek a tekintetében, melyek, mint például *Hamlet*, a *Divina Commedia* vagy az *Ilias*, a legtöbbet foglalkoztatták az emberiséget. Az *Ilias* ma bizonyos barbár és primitív jellegével bájol el bennünket, melyet teljes jóhiszeműséggel pillantunk meg benne. A XVII. században azért dicsérték Homert, mert szem előtt tartotta a hősköltemény szabályait. „Legyenek meggyőződve, - mondta Boileau - hogy Homer ha a kutya szót használja, azért teszi, mert a görögben ez a szó nemes kifejezés.” Nekünk az efféle vélekedések nevetségeseknek tűnnek fel. Lehet, hogy kétszáz év múlva a mi nézeteink ugyanily nevetségesek lesznek, mert végre is, nem lehet az örök igazságok közé iktatni, hogy Homer barbár és hogy a barbárság csodálatraméltó. Az irodalom tekintetében nincs egyetlen vélemény se, melylyel ne lehetne könnyű szerrel az ellenkezőt szembeszegezni. Ki vethetne véget a fuvolások vetélykedésének?

Nincs tehát helye se aesthetikának, se kritikának? Ezt nem mondom. Azonban tudatában kell lenni, hogy az is, meg ez is művészet és hogy szenvedélynek meg kellemnek kell benne lennie, mert nélkülök nincs művészet.

AZ ELYSEUMI MEZŐKÖN.

Egyszerre néma sötétben leltem magamat, ahol homályosan, ismeretlen formájú árnyak tüntek elém, melyek rémülettel töltöttek el. Ahogy szemem lassanként hozzászokott a sötétséghez, egy folyó partján, mely lomhán görgette a sűrű vizet, egy ázsiai sapkás ijesztő ember-árnyat pillantottam meg, evezővel a vállán. Ráismertem a fortélyos Ulyssesre. Beesett arcát színehagyott szakáll körítette. Elhaló hangon sóhajtotta:

„Éhes vagyok. Már nem látok jól és lelkem olyan, mint a homályban imbolygó füstgomoly. Ki itat meg fekete vérrel, hogy újra emlékezzem cinóber színű hajóimra, feddhetetlen hitvesemre és anyámra?”

Hallva e szavakat, megértettem, hogy a pokolban vagyok. Igyekeztem, hogy, a költők leírásai nyomán, amennyire lehet, tájékozódjam és lépteimet egy mezőség felé irányítottam, honnan gyöngé és szelid világosság derengett. Vagy egy félórai gyalogolás után egy csoport árnyhoz jutottam, akik liliomos mezőn beszélgettek. Voltak ott lelkek mindenféle korból és minden tájról és nagy philosophusok mellett szegény vadakat láttam. Egy myrtusbokor mögé rejtőzve hallgattam, mit beszélnek? Először is Pyrrhon hangja ütötte meg fülemet, amint, jó kertészhez illően, ásóját fogva, szeliden megkérdezte:

- Mi a lélek?

Az árnyak, kik körülötte álltak, majdnem mind egyszerre feleltek.

Az isteni Plato nagy körmönfontan így szólt:

- A lélek hármas. Van egy durva lelkünk, mely a hasban, egy indulatos, mely a kebelben és egy értelmes, mely a fejben lakozik. A lélek halhatatlan. A nőknek csak két lelkük van. Az értelmes lélek hiányzik belőlük.

A mâconi zsinat egy doktora nyomban rendreutasította:

- Ugy beszélsz, Plato, mint egy bálványimádó. A mâconi zsinat 585-ben szótöbbséggel halhatatlan lelket engedélyezett a nőknek. De meg különben is, a nő annyi, mint ember, mert hiszen Jézus Krisztust, ki szüztől született, az evangelium úgy nevezi, hogy az ember fia.

Aristoteles vállat vont és tiszteletteljes határozottsággal így felelt mesterének, Platonak:

- A magam részéről, Plato, azt mondom, hogy az embernek is, meg az állatoknak is öt lelkük van: 1. a táplálkozó; 2. az érző; 3. a mozgató; 4. az óhajtó; 5. az okoskodó. A lélek a test formája. Vele együtt semmisül meg maga is.

A vélemények ellentmondóan következtek egymásra.

Origenes:

A lélek anyagi és formát ölt.

Szent Ágoston:

A lélek testetlen és halhatatlan.

Hegel:

A lélek contingens jelenség.

Schopenhauer:

A lélek az akarat időleges megnyilvánulása.

Egy polynéziai:

A lélek lehelet és amikor úgy voltam, hogy végsőt lehelek, összeszorítottam az orromat, hogy lelkemet visszatartsam a testemben. De nem szorítottam elég erősen. Meghaltam.

Egy floridiai asszony:

Én gyermekágyban haltam meg. Kis gyermekemnek szájamra tették a kezét, hogy visszatartsa anyja lélegzetét. De már későn volt és lelkem átcsuszott a kis ártatlan ujjai között.

Descartes:

Megdönthetetlenül megállapítottam, hogy a lélek szellemi természetű. Ami azt illeti, hogy mi lesz vele, arra nézve hivatkozom Digby urra, aki ezt kifejtette.

Lamellrie:

Hol van Digby ur? Ide vele.

Minos:

Majd utána nézek, uraim; gondosan átvizsgálom az összes poklokat.

Albertus Magnus:

Harminc érv van a lélek halhatatlansága ellen, harminchat mellette, következésképp hat többségi szavazat a halhatatlanság javára dönti el a kérdést.

Bőrharisnya:

Bátor főnöknek nem hal meg a lelke, se a bárdja, se a pipája.

Maimonides:

Meg van írva: „A gonosz megsemmisül és semmi se marad belőle.”

Szent Ágoston:

Tévedsz, Maimonides rabbi. Meg van írva: „A kárhozottak sorsa az örökkétartó tűz.”

Origenes:

Ugy van, Maimonides téved. A gonosz nem semmisül meg, hanem megkisebbszik. Egész kicsivé, sőt észrevehetetlenné válik. Így kell értelmezni az elkárhozottak sorsát. A szent lelkek pedig elmerülnek Istenben.

Duns Scotus:

A halál úgy oldja fel a teremtet lelkeket Istenben, mint ahogy a hang elenyészik a levegőben.

Bossuet:

Amit Origenes és Duns Scotus mond, tele van a tévedés fertőzetével. A szentírás könyveinek nyilatkozatait, melyek a pokolbeli gyötrelmekről szólnak, pontos és betűszerinti értelmükben kell venni. Élve és emellett folyton haldokolva, halhatatlanul a szenvedések szempontjából, tulságosan elevenen, semhogy meghalhatnának és nagyon is gyöngékre változva, semhogy kibírhathának: a kárhozottak örökké nyögni fognak a tüzes ágyon, gyötörtetve a rettenetes és elcsillapíthatatlan kinszenvedésektől.

Szent Ágoston:

Ugy van, ezeket az igazságokat betűszerint kell érteni. A kárhozottak valóságos testükkel szenvednek időtlen időkig. Nem kivétel ez alól a születés után rögtön vagy még az anyja hasában meghalt gyermek sem, mert így akarja az isteni igazságszolgáltatás. És ha nehe-

zünkre esik elhinnünk, hogy a tűzbe vetett testek nem hamvadnak el, ez csak tudatlanságunk következménye és azért van, mert nem tudják, hogy vannak testek, melyeket a tűz épségben tart. Így például a fácánok húsat is. Hippoban magam győződtem meg erről, amikor szakácsolva leölt egy ilyen szárnyast és felszolgálta a felét. Két hét múlva előkértem a másik felét és még egész ehető volt. A tűz tehát épségben tartotta, amiként megemésztetlenül fogja hagyni az elkárhozottak testét is.

Sumangala:

Mindez, amit itt hallok, sötétlik a Nyugat vakságától. Az igazság az, hogy a lelkek különböző testeken mennek át, mignem eljutnak a boldogságos nirvánába, hol vége szakad a lét minden bajának. Gautama ötszázötven megtestesülésen ment át, míg végre Buddhává lett. Volt király, rabszolga, majom, elefánt, holló, béka, platánfa stb.

A prédikátor:

Az emberek épp úgy halnak meg, mint a barmok és egyező a sorsuk. Ahogy az emberek meghalnak, ugyanugy a barmok is kimulnak. Ezek épp úgy lélegzenek, mint azok és az embernek semmivel sincs többje, mint az állatnak.

Tacitus:

Ez a beszéd megjárja egy zsidótól, ki megszokta a szolgaságot. Én azonban úgy beszélek, ahogy római férfihoz illik. A nagy polgárok lelke nem semmisül meg. Ezt bátran hihetjük. Viszont azonban sértjük az istenek fenségét, ha feltesszük, hogy a rabszolgák és a felszabadítottak lelkének is megadják a halhatatlanságot.

Cicero:

Hiába! fiam, amit a pokolról mondanak, hazugságok szövődése az. És én magam sem tudom, hogy másképp is halhatatlan vagyok-e, mint csak konzulságom emlékezetében, mely örökké meg fog maradni?

Sokrates:

Ami engem illet, én hiszek a lélek halhatatlanságában. Szép várakozás ez, melylyel az embernek gyönyörködtetnie kell magát.

Cousin Victor:

A lélek halhatatlansága, kedves Sokrates, melyet én oly ékesszólóan bizonyítottam, erkölcsi szükséglet. Mert az erény nagyon jó téma a szónoklásra és ha a lélek nem halhatatlan, az erény nem kapja meg a jutalmát. És Isten nem lenne Isten, ha nem törődne francia írásgyakorlataim témáival.

Seneca:

Bölcshez illő elvek ezek? Gondold meg, gallusok philosophusa, hogy a jó cselekedet jutalma az, hogy jó cselekedetet műveltünk és nincs díj, méltó az erényhez, csak magában az erényben.

Plato:

Mindazonáltal vannak isteni büntetések és isteni jutalmazások. A halál után a gonosz ember lelke valamely alsóbbrendű állatba, lóba, hippopotamosba vagy nőbe költözik. A bölcs lelke az istenek karához csatlakozik.

Papinianus:

Plato azt állítja, hogy a tulvilági életben az istenek igazságszolgáltatása helyrepótolja az emberi igazságszolgáltatást. Ezzel szemben a helyes az, hogy azok, kiket a földön érdemtelen

büntetés sujtott, melyet tévedésnek alávetett, de szabályszerűen és illetékesen biráskodó köztisztviselők mértek ki, tovább szenvedjenek a pokolban is. Ez érdekében áll az emberi igazságszolgáltatásnak, mely veszítene erejéből, ha elismernék, hogy az isteni bölcsesség megsemmisítheti döntéseit.

Egy eszkimo:

Isten nagyon jó a gazdagokhoz és nagyon rossz a szegényekhez. Látszik tehát, hogy a gazdagokat szereti, a szegényeket nem szereti. És mert szereti a gazdagokat, őket beereszti a paradicsomba, a szegényeket pedig, mert nem szereti őket, a pokolba veti.

Egy khinai buddhista:

Vegyétek tudomásul, hogy minden embernek két lelke van. Egy jó, mely aztán egyesül Istennel és egy rossz, mely gyötrelmeket fog szenvedni.

A tarentoi aggastyán:

Feleljetek, bölcsek, egy aggastyánnak, ki szerette a kerteket: Az állatoknak van lelkük?

Descartes és Malebranche:

Dehogy. Az állatok gépek.

Aristoteles:

Az állatok: állatok és mint nekünk, nekik is van lelkük. E lélek megfelel szerveiknek.

Epicur:

Ugy van, Aristoteles, lelkük, szerencsájukra, olyan, mint a miénk, veszendő és alá van vetve a halálnak. Várjátok be, kedves árnyak, türelmesen e kertekben az időt, amikor az élet kegyetlen akarásának elvesztésével, egészen elvesztitek magát az életet és minden nyomorúságát is. És pihenjete már előre a békében, melyet mi se zavar meg.

Pyrrhon:

Mi az élet?

Claude Bernard:

Az élet: a halál.

És mi a halál? - kérdezte tovább Pyrrhon.

Senki se felelt és az árnyak csoportja hangtalan tovább rebbent, mint a felhő, melyet a szél maga előtt hajt.

Azt hittem, egyedül vagyok a liliomos mezőn, mikor cynikusan mosolygó arcáról reáismerem Menipposra.

- Hogy lehet az, Menippos, - kérdeztem tőle, - hogy e halottak úgy beszélnek a halálról, mintha nem is ismernék és miért oly bizonytalanok az emberi sors felől, mintha még most is a földön volnának?

- Bizonyosan azért, - felelt Menippos, - mert valamelyest még mindig emberek és halandók. Majd ha belépnek a halhatatlanságba: nem fognak többé se beszélni, se gondolkodni. Hasonlatosak lesznek az istenekhez.

* * *

ARISTOS ÉS POLYPHILOS VAGY A METAPHYSIKAI NYELV.

Aristos:

Jó napot, Polyphilos. Mi az a könyv, melybe úgy el van merülve?

Polyphilos:

Ez a philosophia tankönyve, kedves Aristos, egyike azoknak a kis munkáknak, melyek dióhéjban tartalmazzák az egész bölcsességet. Sorba veszi az összes rendszereket a régi eleaiaktól kezdve egész a legujabb ekletikusokig és Lachelier ural végzi. Először is a tartalomjegyzéket néztem meg, azután pedig felütöttem a közepén vagy valahol arra felé és a következő mondat ötlött a szemembe: „*A lélek abban a mértékben birtokolja Istent, amily mértékben participál az abszolútban.*”

Aristos:

Ez a kijelentés minden valószínűség szerint része valamely nyomós bizonyításnak. Nem való, hogy külön egymagában vegye az ember.

Polyphilos:

Éppen ezért nem is a jelentését néztem. Nem vizsgáltam, hogy mennyi igazságot foglal magában. Egyszerűen csak a kifejezés formáját tekintem, amely bizonyára csöppet se meglepő, semmiképpen se különös és amelyen az oly avatott ember, mint ön, azt hiszem, nem talál semmi olyast, ami furcsa vagy szokatlan lenne. Annyit azonban bizvást el lehet róla mondani, hogy metaphysikai beszéd. És amikor ön jött, éppen erre gondoltam.

Aristos:

Közölhetné velem azokat a gondolatokat, melyekben ilyenformán sajnálatomra megzavartam?

Polyphilos:

Csak úgy tűnődtem. Arra gondoltam, hogy a metaphysikusok, mikor nyelvet csiszolnak maguknak, hasonlítanak a köszörösökhöz, kik azt tennék, hogy kések és ollók helyett, érmeket és pénzdarabokat dörzsölnének a fenékhöz, hogy letöröljék róluk a kiemelkedéseket, az évszámot és az ábrázolást. Mikor aztán sikerült elérniök, hogy a pénzen nem látszik többé se Viktória, se Vilmos, se a köztársaság, azt mondják: „E fémdarabok se nem angolok, se nem németek, se nem franciák; kívül vannak időn és téren; már nem öt frankot érnek, hanem megbecsülhetetlen értékűek és érvényességük a végtelenre szól.” Igazuk van, ha így beszélnek. Azzal a lecsiszolással a szavak a physika köréből átkerültek a metaphysika körébe. Az ember nyomban látja, hogy mit veszttettek; de nem látja mindjárt, hogy mit nyertek.

Aristos:

De hát hogy is képzelem, hogy első pillanatra meg lehessen látni, ami a jövőben nyereség vagy veszteség?

Polyphilos:

Beismerem, hogy nem volna helyes, ha erre nézve a Pont-au-Change pénzváltóinak mérlegéhez folyamodnánk, melyen a tallérok meg az aranyakat latolgatták. Mindenekelőtt azonban vegyük figyelembe, hogy az értelmi köszörös nagyon erősen megcsiszolta a *birtokolni* és a *participálni* igéket, amelyek a kis tankönyvnek abban a mondatában teljesen menten ragyognak eredeti tisztatlanságuktól.

Aristos:

Az tény, hogy nem maradt rajtuk semmi járulékosság.

Polyphilos:

És ugyanigy le van csiszolva az *abszolút* szó is, melylyel a mondat végződik. Amikor ön megszólított, két kis észrevétel járt a fejemben ez *abszolút* szóra nézve. Az egyik az, hogy a methaphysikusok mindenkor szembetűnő előszeretettel voltak a negatív kifejezések iránt, aminők például *nem-lét*, *megfoghatatlan*, *öntudatlan*. Sohasem érzik oly jól magukat, mint amikor a *végtelen*-ről és a *határtalan*-ról beszélnek vagy amikor a *megismerhetetlen*-be kapaszkodnak. Hegel *Phenomenologia*-jának három lapján, melyet taláломra ütöttem fel, huszonhat szó közül, melyek mindannyija egy-egy hosszú lélegzetű mondatnak az alanya, hét szó volt állító, tizenkilenc pedig tagadó, vagyis csak hét kifejezés volt olyan, melynek jelentését nem semmisítette meg valamely ellentevő képző. Nem állítom, hogy az egész munkában végesvéig ez az arány. Ezt nem tudom. De a példa eléggé támogatja megjegyzésemet, melynek igazságáról egyébiránt könnyű megbizonyosodni. Amennyire meg tudtam látni, ez jellemzi a metaphysikusokat, jobban mondva a „metataphysikusokat”, mert a többi furcsasághoz hozzá kell adni azt is, hogy az önök tudományának maga a neve is negatív szó, melyet Aristoteles könyveinek egymásra következéséből vettek és amely annyit jelent: azok (a könyvek), melyek a physikaiak után jönnek. Hiszen értem, hogy önök e könyveket egymásra rakva gondolják, amikor is „után”, annyit jelent, mint „hegyibe”. De azért be kell vallania, hogy önök kívül állanak a természetben.

Aristos:

Kérem, kedves Polyphilos, maradjon meg egy gondolatnál. Ha így folyton egyiket a másikba ölti, nem tudom követni.

Polyphilos:

Visszatérek tehát ahhoz, hogy a gondolatdestillálók nagy előszeretettel vannak az oly szavak iránt, melyek valamely állítás tagadását fejezik ki. Ez az előszeretet, beismerem, magában véve csöppet se meghökkentő, se nem fantasztikus. Nem rendetlenség, romlottság vagy rögeszme, hanem olyasmi, ami megfelel az abstraháló lelkek természetes szükségletének. És a fosztó képzők még erélyesebben hatnak, mint a csiszoló kő. Egyszerre elsimitják a legkidomborodóbb szavakat. Igaz, hogy néha csak megfordítják és fejtetőre állítják azokat, vagy pedig valami rejtélyes és szent erőt adnak nekik, amint ez látható az *abszolút*-nál, mely sokkal több, mint *szolút*. *Absolutus* patriciusi togába öltözteti a *solutus*-t és nagyszerűen tanuskodik a latin nyelv fenségéről.

Ez az első észrevételem. A másik az, hogy a bölcsek, kik, mint ön, metaphysikával foglalkoznak, különösen szeretik elmosódottá tenni azokat a szavakat, melyek ábrázata már megelőzőleg is elvesztette eredeti határozottságát. Mert be kell vallani, velünk, közönséges emberekkel is megesik, hogy lassanként leráspolyozzuk és elváltoztatjuk a szavakat. Amiben is, a nélkül, hogy tudnánk róla, metaphysikusok vagyunk.

Aristos:

Amit most mondott, jó lesz megjegyeznünk, nehogy később még azt állítsa, hogy a metaphysikai tevékenység nem természetes, legitim és bizonyos tekintetben szükségszerű tevékenysége az embernek. Azonban folytassuk.

Polyphilos:

Ugy látom, Aristos, hogy számos kifejezés, ahogy nemzedékről nemzedékre és szájról szájra száll, mind simább és ugyszólván csuszósabb lesz. Ne gondolja, hogy gáncsolom a meta-

physikusokat, amiért a csiszolásra legszívesebben azokat a szavakat választják, melyek már kissé megkoptak. Ilyen módon a munkának megtakarítják a felét. Sőt néha még szerencsésebbek és oly szavakat vesznek munkába, melyekről a hosszú és általános használat folytán már időtlen idők óta eltűnt minden nyoma az ábrázolásnak. A kis kézikönyv mondata két ilyen szót foglal magában.

Aristos:

Persze az *Isten* és a *lélek* szót gondolja.

Polyphilos:

Eltalálta. E két szót századokon át addig dörzsölték, hogy már nyoma sincs rajtuk valami ábrázolásnak. Már a metaphysika előtt teljesen elmetaphysikaisodtak. Ítélje meg ön maga, hogy a hivatásos abstraháló elszalaszthatja-e az ilyen szavakat, melyeket mintha már előre megmunkáltak volna a számára, aminthogy csakugyan meg is munkáltak, mert az ismeretlen tömegek, igaz, hogy öntudatlanul, de philosophiai ösztönrel csiszoltak és ráspolyoztak rajtuk.

Persze, amikor azt hiszik, hogy olyat gondolnak, amelyet még nem gondolt senki és olyat fejeznek ki, amelyet még nem fejezett ki senki, a philosophusok maguk is csinálnak szavakat. Ezek aztán sikosan kerülnek ki a présből, akárcsak a játékpénz. Azonban ezeknek a gyártásához is a régi és mindennapi fémet kellett felhasználniuk. És ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Aristos:

Ha jól értettem, ön azt mondja, hogy a metaphysikusok oly nyelven beszélnek, mely részint a közönséges nyelv legelvontabb vagy legáltalánosabb vagy legtagadóbb kifejezéseiből, részint pedig oly müleges kifejezésekből áll, melyek a mindennapi beszéd szavaiból formálvák. Mit akar ezzel bizonyítani?

Polyphilos:

Mindenekelőtt el kell ismernie, hogy az emberi beszéd összes szavai eredetileg anyagi jellegűek voltak és új korokban valamennyien valamely érzékelhető jelenséget fejeztek ki. Nincs szó, mely kezdetben nem valamely oly tárgynak lett volna a jele, mely a formák és színek, a hangok és szagok és általában azoknak az illúzióknak a világához tartozik, melyek kérlelhetetlenül szórakoztatják az érzékeket.

Az első erkölcsi fogalmakat az emberek az egyenes út és a tekervényes ösvény említésével fejezték ki. Az emberek szótára érzékinek született és ez érzéki jellemvonás annyira hozzátartozik a természetéhez, hogy megtalálható még azokban a kifejezésekben is, melyeket a közhangulat azután valami határozatlan szellemiség fokára emelt, megtalálható még azokban a megnevezésekben is, melyeket a metaphysikusok mesterségesen és a legmagasabb foku elvontság kifejezhetése végett gyártottak. Még ezek se menekülnek meg a szótár végzetes materializmusától és valamely szállal még mindig ott gyökeredznek az emberi beszéd ősi képies voltában.

Aristos:

Elismerem.

Polyphilos:

Minde szavaknak, melyeket a használat elváltoztatott vagy lecsiszolt, sőt azoknak is, melyeket valamely értelmi alkotás céljaira kovácsoltak, megtalálhatjuk eredeti ábrázatát. A chemikusok ismernek reakciókat, melyek a papyruson vagy a pergamenten előtűntetik az elmosott tintát. A tudósok e reagensek segítségével olvassák a palimpsestusokat.

Ha az ember hasonló eljárást alkalmazna a metaphysikusok írásaival szemben, ha előtüntetné a kezdetleges és konkrét értelmet, mely láthatatlanul és jelenvalóan ott lappang az elvont és új értelem alatt, vajmi különös, sőt néha talán egyszersmind tanulságos gondolatokat találánk.

Ha tetszik, kíséreljük meg, hogy adjuk vissza a szavaknak, melyek a kis kézikönyv mondataiban foglalkoznak, eredeti alakjukat és színüket, ősi életüket.

A lélek abban a mértékben birtokolja Istent, amily mértékben participál az abszolútban.

Próbálkozásunkban az összehasonlító nyelvten adja azt a segítséget, melyet a palimpsestusok kibetűzői a kémiai reagenstől kapnak. Az összehasonlító nyelvten megvilágítja, hogy mily értelmű volt e szavaknak nem ugyan a nyelv keletkezésekor, ami a múlt homályába vész, de legalább egy olyan korban, mely jóval megelőz minden történelmi emléket.

E szavak: *lélek, Isten, mérték, birtokolni, participálni*, ahogy franciául hangzanak, visszavezethetők árja jelentésekre. Az *abszolút* szó felbontható ősi elemeire. És ha minde szavaknak visszaadjuk ifjú és tiszta arculatukat, ime, ha csak nem tévedek, mit kapunk: *A lehelet reátelepedett a ragyogóra, a véka szerint, melylyel abban merit, akiben minden meg van oldva.*

Aristos:

Azt hiszi ön, hogy ebből valami sokat lehet következtetni?

Polyphilos:

Annyit mindenesetre, hogy a metaphysikusok rendszereiket azoknak a jeleknek félreismerhető törmelékeiből építik fel, melyek az őskori embereknek örömeik, vágyaik és félelmeik kifejezésére szolgáltak.

Aristos:

Ez csak annyit jelent, hogy nekik is alá kell vetniök magukat a nyelv szükségszerű feltételeinek.

Polyphilos:

Nem kutatom, hogy ez a közös végzet megalázza-e vagy pedig büszkévé teheti őket. Azokra a rendkívüli kalandokra gondolok, amiknek során a szavak, melyeket alkalmaznak, odajutottak, hogy egyet jelentő mivoltukból általánosakká, konkrét természetükből elvonttá váltak. Így például ez, hogy *lélek*, ami a test meleg lehelete volt, annyira elváltozott, hogy lehet így szólni: „Az állatnak nincs lelke”, ami tulajdonképpen annyit jelent, hogy: „A lélegzőnek nincs lehelete”. És ráadásul ugyanaz a szó egymásután szolgált megnevezésül meteornak, büvös tárgynak, bálványnak és a dolgok ős okának. Néhány szegény szótagnak oly csodálatos pályafutás ez, hogy rémülettel tölt el.

Aki e pályafutás adatait pontosan jegyzékbe szedné, reávilágítana a metaphysikai eszmék természetrajzára. Követni kellene a változásokat, melyeken oly szavaknak, mint *lélek* vagy *szellem* az értelme átment és ekkép felderíteni, hogy lassankint mikép áll elő mai jelentésük. Ezzel rettenetes világosság derülne reá, hogy miféle fajta valóság az, melyet e szavak kifejeznek.

Aristos:

Ön úgy beszél, mintha a fogalmak, melyeket e szavakhoz fűznek, tőlük függenének, velők születnének, változnának és enyésznének és mert egy szó, mint például *Isten, lélek* vagy *szellem* az idők folyamán több oly fogalom megjelölésére szolgált, melyek eltérnek egymástól: ön már azt hiszi, hogy e szó történetében reátalált e fogalmak életére és halálára. Szóval ön a metaphysikai gondolatot függővé teszi a nyelvtől és úgy tünteti fel, hogy alá van vetve a

felhasználásra kerülő kifejezések minden örökletes fogyatkozásának. Ez oly esztelen feltevés, hogy ön is csak burkoltan és aggódva meri bevallani.

Polyphilos:

Aggódásomnak csak az az oka, hogy nem tudom, mennyi minden következik a kifogásokból, melyeket felemlítettem. Minden szó valamely képnek a képe, valamely illúziónak a jele. Semmi más. És ha tekintetbe veszem, hogy az abstractiókat csak az ősi képek és durva illúziók elmosódott és kiforgatott maradványaival fejezik ki, mindenfelé csak a concret fogalmak hamvait és a tiszta gondolat helyett az összemorzsolt fetisek, amulettek és bálványok finom porfellegét látom.

Aristos:

De hiszen ön maga mondta, hogy a metaphysikai nyelv csupa csiszoltság és mintha le lenne köszörülve. Mi mást ért ezzel, mint hogy a kifejezések lecsupaszolódtak és elvonttá váltak? És az a köszörülő masina is, melyet említett, mi más, mint a definitio, melynek a szavakat alávetették? Ön elfelejti, hogy minden metaphysikai rendszer először is szorosan meghatározza a kifejezések jelentését és hogy elvontaknak lévén definiálva: a kifejezések levetkezik magukról azt a concret jelentést, mely megelőzőleg hozzájuk fűződött.

Polyphilos:

Igen, önök definiálják a szavakat, de megint csak szavakkal. Vajjon ezzel kevésbbé maradnak meg szavaknak, vagyis a vágy és a rémület ősi felkiáltásainak, melyek szegény együgyűek ajkáról valaha a világot elfedező árnyék és fény képeinek láttára fakadtak? Miként szegény erdőbeli és barlanglakó őseink, mi is be vagyunk zárva érzékeinkbe, melyek elhatárolják előlünk a mindenséget. Azt hisszük, hogy szemünk beléje lát, holott csak a magunk visszképével szolgál. És tudatlanságunk felgerjedéseit még mindig csak a vadember hangjával, kissé jobban tagolt hebegésével és csillapodottabb üvöltésével fejezzük ki. Ime, Aristos, ez az emberi nyelv.

Aristos:

Ha ön ezt lenézi a philosophusoknál, nézze le a többi embernél is. Akik az exact tudományokkal foglalkoznak, ugyanugy olyan szótárral dolgoznak, mely az emberek kezdetleges dadogásából fejlődött ki és mely még sincs hiányával a szabatoságnak. És a matematikusok, kik, mint mi, abstractiókkal bibelődnek, szintén olyan nyelven beszélnek, melyet, mint a miénket, hasonlóképen vissza lehetne vezetni a concret jelentésekre, mert hiszen az is emberi nyelv. Ha meg akarja próbálni, a mértani axiomákat vagy az algebrai formulákat is anyagiassá boncolhatja. De ezzel még nem töri meg a gondolatot, mely bennök van. Sőt ellenkezőleg, azzal, hogy kiveszi, csak azt mutatja meg, hogy ott volt.

Polyphilos:

Mindenesetre. Azonban a physikussal és a mértantudóssal másképp áll a dolog, mint a metaphysikussal. A physikában és a matematikában a kifejezések szabatosága egyedül a megjelölt tárgyakhoz vagy jelenségekhez való viszonylatuktól függ. Ez oly mérték, mely nem csál. És minthogy a név meg a tárgy egyaránt érzékelhető: a kettőt biztosan vonatkoztathatjuk egymásra. Az etymologiai értelemnek, a kifejezés belső értékének itt nincs semmi fontossága. Az érzékelhető dolog, melynek megjelölésére szolgál, oly pontosan meghatározza a kifejezést, hogy további pontosságra már nincs szükség. Kinek jutna eszébe, hogy a fogalmat, melyet a *sav* és az *alj* közvetít, még szabatosabbá tegye, mint ahogy a vegyész értelmezi? Éppen ezért józan észszel nincs miért nyomozni azoknak a megnevezéseknek az őstörténetét, melyek a természettudományok terminológiájában szerepelnek. A chemiai kifejezésnél, ha egyszer már benne van a formulák tárában, semmi dolgunk azokkal a kalandokkal, melyeken

bohó ifjúságában esett át, mikor még erdőn-mezőn csatangolt. Most már nem mulatozik. Tárgy és szó ugyanegy pillantásba fogható és folyton szembesíthető egymással. Ön a mértantudóst is említi. Kétségtelen, hogy akik a mértannal foglalkoznak, szintén abstractiókon elmélkednek. Csakhogy a matematikai abstractiók, vajmi eltérően a metaphysikaiaktól, a testek érzékelhető és megmérhető tulajdonságaiból kerülnek ki, - physikai philosophiát alkotnak. Ebből az következik, hogy a matematikai igazságokat, bár maguk nem tapinthatók, folyton össze lehet vetni a természettel, mely, sohasem bocsátja egészen szabadon őket és mindig meglátatja, hogy tulajdonképpen beléje tartoznak. Amit jelentenek, az nem a nyelvben van, hanem a dolgok természetében; a szám és a tér kategóriájában, mely alatt a természet az embernek megmutatkozik. Ezért aztán a matematika nyelvének, hogy hibátlan legyen, nincs másra szüksége, mint hogy a conventiok, melyeknek alá van vetve, állandók legyenek. Ha minden concret kifejezés valami abstractiot jelöl is: ez abstractionnak a természetben megvan a maga concret képviselete. Elismerem, hogy az ábrázolat durva, valami elnagyolt és esetlen caricaturaféle, de azért mégis érzékelhető ábrázolás. A szó egyenesen reávonatkozik, mert bele talál a mivoltába és minden nehézség nélkül emelkedik tisztán értelmi fogalomká, mely megfelel az érzékelhető jelenségnek. A metaphysikában nem így van. Ott az abstractio nem a kísérlet látható eredménye, mint a physikában, se pedig az érzékelhető természetben való elmélkedés műve, mint a matematikában, hanem tisztára az elme oly műveletének származéka, melylyel valamely tárgyból kivon bizonyos, csak neki érthető és felfogható tulajdonságokat, melyekről nem tudunk mást, mint hogy van róluk valami fogalmunk, melyet csak azokból a szavakból ismerhetünk meg, melyekkel beszél róla és amelyek felől következtetésként nincs más kezességünk, mint a beszéd. Ha ez abstractiok valóságosan és önállóan léteznek: olyan helyen tanyáznak, melyhez egyedül csak az értelem tud hozzáférni, oly világban lakoznak, melyet ön abszolútnak nevez, szemben ezzel az ittenivel, melyről csak azt mondom, hogy, az ön véleménye szerint, nem abszolút. És ha e két világ egymásba van tolva: ez az ő dolguk és nem az enyém. Nekem elég tudnom, hogy az egyik érzékelhető, a másik nem az; hogy az érzékelhető nem értelmi rendű és az értelmi rendű nem érzékelhető. Innentől fogva aztán a szó és a tárgy nem alkalmazhatók egymáshoz, mert nem egy helyre valók; az egyik nem tudhat a másikról, mert nem ugyanabban a világban vannak. Metaphysikailag: vagy a szó az egész tárgy, vagy pedig mit se tud a tárgyról.

Csak úgy lehetne másként, ha volnának olyan szavak, melyek tökéletesen el lennének vonatkozva minden sensualismustól, holott nincsenek ilyenek. Az ugynevezett elvont szavak csak szándékolják, hogy elvontak legyenek. Játsszák az elvontat, mint ahogy a színész játsza *Hamlet*-ben a kísértetet.

Aristos:

Ön ott is nehézségeket lát, ahol soha hirők se volt. Az elme abban a mértékben, ahogy abstracttá tette vagy, ha jobban tetszik, felbontotta, és, mint az imént mondta, lepárolta a természetet, hogy kivonja belőle a lényegét, ugyanugy abstracttá tette, felbontotta, lepárolta a szavakat is, hogy kifejezze velők transcendens műveleteinek eredményét. Amiből az következik, hogy a jel pontosan reáalkalmazható a tárgyra.

Polyphilos:

Csakhogy én eléggé és mindenféle szempontból megmutattam, hogy az elvontság a szavakban nem más, mint megfoghatott concretum. A concretum, ha még oly megkisebbedett és elvékonyodott is, még mindig concretum. Nem szabad beleesni azoknak a nőknek a tévedésébe, kik, mert soványak, azt akarják, hogy tisztára szellemeknek tartsák őket. Ön úgy tesz, mint a gyermekek, kik a bodzaszárból csak a belet tartják meg, hogy ugráló-figurákat csináljanak belőle. E figurák könnyűek, de azért mégis bodzabél-figurák. Hasonlóképpen az ön kifejezései, melyeket abstractoknak neveznek, egyszerűen csak kevésbé concrettá vált

szavak. És ha ön azt tartja, hogy tökéletesen abstractok és teljesen kibujtak tulajdon és igazi természetükből: ez csak merő conventio. De ha a fogalmak, melyeket e szavak kifejeznek, maguk nem merő conventiok, ha másutt is realizálódtak, nem pedig csak önben, ha ott léteznek az abszolútban vagy akármicsoda más képzeletbeli helyen, ahol önnek tetszik, szóval, ha „vannak”: nem juthatnak kifejezésre, elmondhatatlanok maradnak. Kimondani annyi, mint tagadni őket; szavakba foglalásuk egyértelmű a megsemmisítésükkel. Mert miután az abstract fogalomnak concrét szó lesz a jele: a fogalom, mihelyt szóba öltözik, concrétté válik és az egész quintessentia oda van.

Aristos:

De ha azt mondom, hogy, mint a szónál, úgy a fogalomnál is az abstractio csak megfoghatkozott concretum, az ön egész okoskodása összeomlik.

Polyphilos:

Csakhoggy ön nem fogja azt mondani. Mert ezzel tönkretenné az egész metaphysikát és nagyon is bajba juttatná a lelket, Istent, következképpen mindezeknek a professorait is. Tudom, hogy Hegel azt mondta, a concret: az abstract és az abstract: a concret. De hát ez a tündő ember fejtetőre is állította az önök tudományát. Önnek, ha másért nem, hát a játék jóhízeműsége kedvéért is be kell ismernie, hogy az abstract ellentétje a concretnek. Ilyen formán a concret szó nem lehet jele az abstract fogalomnak. Csak a symboluma, jobban mondva: az allegóriája lehet. A jel jelzi és emlékezetbe idézi a tárgyat. Nincs önálló értéke. A symbolum helyettesíti a tárgyat. Nem jelzi, hanem képviseli. Nem emlékeztet reá, hanem ábrázolatot ad róla. Kép. Magában is van valósága és jelentése. Éppen ezért méltán kereshettem, micsoda jelentés lakozik a *lélek*, *Isten*, *abszolút* szavakban, melyek symbolumok és nem jelek.

„A lélek abban a mértékben birtokolja Istent, amily mértékben participál az abszolútban”.

Mi más ez, mint összehalmozása egy csomó kis symbolumnak, melyet, elismerem, alaposan elkoptattak és amely elvesztette színét és ragyogását, de azért természeténél fogva mégis megmaradt symbolumnak? A kép megfakult sémává vált. De a séma is még mindig kép. És az egyiknek joggal tettem helyébe a másikat. Így kaptam aztán, hogy:

„A lehelet reátelepedett a ragyogóra, a véka szerint, melylyel abban merit, akiben minden meg van oldva”, amiből könnyen kiolvashatjuk a következőt: „Az, akinek lehelete jele az életnek, az ember, majd helyet foglal (bizonyára, miután a lehelet kilehelődött) az isteni tűzben, az élet forrásában és otthonában és helye a szerint lesz kimérve, amennyi az erénye, melyet kapott (gondolom, a démonoktól), hogy e meleg leheletet, e kis láthatatlan lelket kiterjessze a szabad térben (alkalmasint a kék légűrben)”.

És figyelje meg, mennyire hasonlít ez valamely véda-beli hymnus töredékéhez, mennyire rajta érzik a régi keleti mythologia. Nem állítom, hogy e kezdetleges mythost a nyelv törvényeinek szigorú betartásával hüvelyeztem ki. Nem baj. A fő, hogy symbolumokat és mythost találtunk egy oly mondatban, mely lényege szerint symbolikus és mythikus, mert hiszen metaphysikai mondat.

Azt hiszem, Aristos, eléggé kimutattam önnek, hogy valamely elvont fogalom kifejezése mindig csak valami allegoria-féle. A sors sajátos szeszélye folytán a metaphysikusok, kik azt hiszik, hogy kívül kerülnek a látszatok világán, örökösen arra vannak kényszerítve, hogy az allegóriában rekedjenek. Gyászos költők, kik színét veszik az ősi meséknek és egyebet se tesznek, mint meséket gyűjtenek. Amit termelnek: fakó mythologia.

Aristos:

Isten önnel, kedves Polyphilos. Cseppet se győzött meg. És ha szabályosan okoskodott volna, könnyűszerrel megcáfolhattam volna az érveit.

* * *

De Wyzewa Theodornak.

AZ APÁTSÁG.

János barátomat ott találtam a régi apátságban, melynek már tiz év óta lakik a romjai között. Nyugodt derűvel fogadott, mint ahogy az olyan remetéhez illik, ki megszabadult félelmeinktől és reményeinktől és levezetett a vadonjára hagyott gyümölcsösbe, hol reggelenként mohos szilvafái között szokta szivni cseréppipáját. Amíg az ebéd elkészül, leültünk egy padra, bicegő asztal mellé, egy elomló falnak a tövébe, hol a szappanfű rózsaszín pamatokban ingatta félig lehervadt és félig frissen fakadó virágait. Az ég nedves fénye reszketve csillámlott a nyárfák lombjain, melyek az ut mentén suttoztak. A halvány szürke felhőkkel valami végtelen és szelid szomorúság lebegett felettünk.

Miután udvariasságból néhány szóval megkérdezett hogylétemről és dolgaim folyásáról, János, lassu hangon, összeráncolt homlokkal így szólt hozzám:

- Noha nem olvasok semmit, tudatlanságom még sincs annyira körülbástyázva, hogy ne hatolt volna el remeteségembe is a hire, hogy a minap egy hirlapban ön szembeszállt egy prófétával, ki eléggé barátja az embereknek, hogy arra oktassa őket, hogy az emberek minden bajának a tudomány és az értelem a forrása és a kútfeje. E próféta, ha jól értesítettek, azt hirdette, hogy az élet ártatlanná, sőt szeretetreméltóvá tételéhez nem kell más, mint lemondani a gondolkodásról és a megismerésről és hogy nincs más boldogság a világon, mint csupán a vak és szelid könyörületben. Bölcs elvek, üdvös tanítások, csak az a baj, hogy hibázott az elmondásukkal és elég gyenge volt, hogy szép formát adjon nekik, nem vevén észre, hogy aki művészettel ostromolja a művészetet és elmésséggel az elmésséget, arra kárhoztatja magát, hogy csak az elmésségnek és a művészetnek szerezzen győzelmet. Ami engem illet, rólam el fogja ismerni, hogy nem estem ebbe a siralmas ellentmondásba és amióta reájöttem, hogy a gondolkodás rossz és az írás vészthozó: lemondtam a gondolkodásról és az írásról. E bölcsesség, amint tudja, 1882-ben derengett fel bennem, miután közrebocsátottam egy kis philosophiai munkát, melynek megírása rengeteg fáradságomba került és amelyet a philosophusok lenéztek, mert elegánsan volt megírva. Kimutattam benne, hogy a világ megérthetetlen és zokon esett, mikor azt felelték, hogy csakugyan nem értettem meg. Védelemben akartam venni könyvemem, de ahogy újra átolvastam, nem tudtam megállapítani tulajdonképeni értelmét. Beláttam, hogy ugyanoly homályos voltam, mint a legnagyobb metaphysikusok és hogy igazságtalanul bántak velem, mikor nem juttattak nekem is a csodálatból, melyet azok keltenek. Ez végleg elvette a kedvemet a transcendens elmélkedésektől. A megfigyelő tudományokhoz fordultam és physiologiát kezdtem tanulni. Ennek vagy harminc év óta meglehetősen szilárdak az alapelvei. Abból állanak, hogy az ember egy darab parafalemezre gombostűkkel kifeszít egy békát és felvágja a hasát, hogy megfigyelje az idegeket és a szívet, mely kettős. Csakhamar beláttam azonban, hogy ha ilyen módon akarok nyitjára jönni az élő lények titkának, ehhez sokkal több idő kellene, mint amennyit az élet enged. Tudatára jöttem a tiszta tudomány hiúságos voltának, hogy, miután a jelenségeknek csak egy ici-pici részét fogja át, nagyon is kevés viszonylatot ragad meg, semhogy elfogadható rendszert állíthatna fel. Egy pillanatig arra gondoltam, hogy a gazdasági tevékenységre adom magamat. Természettől való szelid voltom megakadályozott benne. Nincs vállalkozás, melyről előre meg lehetne mondani, hogy több jót fog-e okozni, mint amennyi rosszat. Columbus Kristóf, aki úgy élt és úgy halt meg, mint egy szent és a jó Szent Ferenc ruháját viselte, bizonyára nem kereste volna az Indiába vezető utat,

ha előre látja, hogy felfedezése következtében le fognak mészárolni annyi vörösbőrű népet, melyek, igaz, romlottak és kegyetlenek voltak, de egyszersmind érzékenyek is a szenvedésekkel szemben és hogy az Uj-Világ aranyával addig ismeretlen betegségeket és bűnöket fognak átplántálni a vén Európába. Megremegtem, mikor igen tisztességes emberek reá akartak beszélni, hogy vegyek részt ágyu-, puska- és robbantószer-ügyletekben, melyekben ők sok pénzt és nagy megbecsülést szereztek. Nem volt többé kétségem, hogy, amiként nevezik, a civilizáció csak tudós barbárság és elhatároztam, hogy vadember leszek. Nem volt nehéz, hogy harminc mértföldnyire Páristól, e napról-napra mindjobban elnéptelenedő vidéken megvalósítsam tervemet. A falu utcáján végigjövet láthatott rombadőlt házakat. A parasztok fiai mind a városba vonulnak és itt hagyják a földet, mely tulságosan felaprózódott, semhogy táplálhatná őket.

Előrelátható, hogy elkövetkezik a nap, mikor valamely ügyes ember, összevásárolva mindezeket a földeket, visszaállítja a nagybirtokot és talán látni fogjuk, hogy a kisgazda épp úgy eltűnik a vidékről, mint ahogy a kiskereskedő kezd kipusztulni a nagyvárosokból. Lesz, ahogy lesz. Semmi gondom reá. Hatezer frankért megvásároltam a maradványait egy régi apátság-nak, szép kőlépcsővel egy toronyban és ezzel a gyümölcsössel, melyet vadonjára hagyok. Itt töltöm az időt, nézve a felhőket az égen vagy a murok fehérítő orsóit a fűben. Ez mindenesetre többet ér, mint békákat boncolni vagy valami újfajta torpedót szerkeszteni.

„Ha szép az éjszaka és ha nem alszom, nézem a csillagokat, melyeket gyönyörködve szemlélek, amióta elfelejtettem a nevüket. Nem fogadok senkit és nem gondolok semmire. Nem igyekeztem önt se idevonni, se innen távoltartani.

„Örülök, hogy megkinálhatom egy omelette-tel, borral és dohánynyal. Azonban nem titkolom, hogy még több örömet találok benne, ha megadom kutyámnak, nyulaimnak és galambjaimnak a mindennapi táplálékot, hogy helyrepótolják erőiket, melyeket semmiesetre se fognak oly rosszra fordítani, hogy regényeket irjanak, melyek felzavarják a sziveket, vagy physiologiai értekezéseket, melyek megmérgezik az életet.

E pillanatban egy pirosarcu, halványkékszemű szép leány tojásokat és egy palack fehér bort tett elénk. Megkérdeztem János barátomat, hogy ugyanugy gyűlöli-e a művészeteket és az irodalmat is, mint a tudományt?

- Nem, - felelte. - A művészetekben van valami gyermekesség, ami lefegyverezi a gyűlöletet. Megannyi gyermekjáték. A festők és a szobrászok ábrákat mázolnak és bábukat csinálnak. Ez az egész! Ebben nincs valami nagy rosszság. Sőt még hálásaknak is kellene lennünk a költők iránt, hogy csak azután alkalmazzák a szavakat, miután már minden jelentést lehántottak róluk, ha ugyan azok a szerencsétlenek, kik e szórakozásnak átadják magukat, nem vennék komolyan a dolgot és nem válnának tőle gyűlöletes módon önzökké, ingerlékenyekké, féltékenyekké, irigyekké, maniakusokká és örültekké. Dicsőséget látnak az együgyűségekben. Ez bizonyítja, hogy őrzöngenek. Mert az összes illúziók között, melyek valamely beteg agyvelőben megszülethetnek, a dicsőség a legneveltségesebb és a leggyászosabb. Csak sajnálattal tudok reagondolni. Itt a szántóvetők az ősök dalait énekelik a barázdák között; a pásztorok, a dombok lejtőin ülve, puszpánggyökeret faragcsálnak és a háziasszonyok a nagy ünnepekre galambformára gyurják a kalácsot. Ezek ártatlan művészetek, melyeket nem mérgez meg a kevélység. Könnyűek és hozzámérték az emberi gyengeséghez. A városi művészetek ellenben erőfeszítést igényelnek és minden erőfeszítés szenvedéssel jár.

„Ami azonban legfőként megterheli, elcsufítja és kiforgatja az embereket, az a tudomány, mely hozzájuk aránytalan tárgyakkal állítja viszonylatba őket és elmásítja a természettel való közlekedésük igazi mivoltát. Megértésre ösztökéli őket, mikor nyilvánvaló, hogy az állat érzésre született, nem pedig megértésre; az agyvelőt fejleszti, mely felesleges szerv, rovására a hasznos szerveknek, melyek bennünk is ugyanazok, mint az állatokban; elterel bennünket az

élvezéstől, melynek ösztönösen érezzük a szükségét; rettenetes képzelődésekkel kinoz, mert oly szörnyetegeket mutat, melyek csak általa léteznek; a csillagok mérésével megteremti kicsiségünket, a föld korának kiszámításával életünk rövidségét, annak a megsejtetésével, amit se nem láthatunk, se el nem érhetünk, fogyatékosságunkat, a megismerhetetlenbe való szüntelen beleütköztetéssel tudatlanságunkat és a kielégítetlenül maradó kíváncsiság feldagasztásával nyomorúságunkat.

„Mindezzel még csak az elméleti kutatásokról szóltam. A gyakorlatiak egyébre se szolgálnak, mint megannyi kinzó készülék feltalálására és oly gépek szerkesztésére, melyek seregszámra gyötrik a boldogtalanokat. Járjon be valamely gyárvárost vagy szálljon le egy bányába és mondja meg, hogy amit lát, nem tesz-e túl mindazon, amit akár a legvérengzőbb theológusok is a pokolról elképzelték? És emellett, ha meggondolja az ember, még kérdés, hogy az ipar termékei nem kevésbé ártalmasak-e a szegényekre, kik gyártják, mint a gazdagokra, kik vásárolják azokat és hogy az élet összes bajai között nem a fényűzés-e a legrosszabb? Ismertem mindenféle rendű és rangú embereket, de sehol se találtam oly nyomorúságosakat, mint amilyen egy fiatal és szép uriaszony, aki Párisban évente ötvenezer frankot költ ruhákra. Olyan állapot ez, mely egyenesen a gyógyithatatlan idegbajhoz vezet.

A kékszemű leány a boldog bambaság arckifejezésével kávént öntött csészéinkbe.

János barátom pipájával, melyet éppen töltött, feléje mutatott:

- Nézze meg, - szólt - e leányt, ki csak szalonnán meg kenyéren él és aki tegnap szalmát vellázott, melynek törmelékei még ma is láthatók a hajában. Boldog és, akármit csinál is, ártatlan teremtés. Mert a lelki bajt a testivel együtt a tudomány és a civilizáció teremtette meg a világban. Én is majdnem oly boldog vagyok, mint ő, mert magam is majdnem oly bamba vagyok, mint ő. Minthogy nem gondolok semmire, nem kinlódom semmivel. Minthogy nem teszek semmit, nem félek, hogy valami rosszat teszek. Még kertemet se művelem, nehogy olyat cselekedjem, aminek nem tudom kiszámítani a következményeit. Ilyenformám aztán teljesen meg vagyok nyugodva.

- Az ön helyében, - feleltem - én nem lennék ilyen nyugodt. Ön nem nyomta el magában eléggé teljesen a tudást, a gondolkodást és a cselekvést, hogy jogos békében lehessen. Vigyázzon: Akár mit tesz is az ember: élni annyi, mint cselekedni. A tudományos felfedezések, vagy valamely találmány következményei megijeszítik önt, mert hogy kiszámithatatlanok. De a legegyszerűbb gondolatnak, a legelemibben ösztönszerű cselekvésnek is kiszámithatatlanok a következményei. Ugyancsak megtiszteli az értelmet, a tudományt és az ipart, ha azt hiszi, hogy egyedül csak ezek szövik a sors hálóját. Nem egy csomót bogoznak benne az öntudatlan erők is. Ki tudja előre látni, hogy mit idéz elő egy kis kavics, mely a hegyről legurul? Lehet, hogy olyan dolgot, mely jobban kihat az emberiség sorsára, mint a *Novum Organum* közzététele vagy a villamosság felfedezése.

A ténykedés, melynek folytán Nagy Sándornak vagy Napoleonnak meg kellett születnie, nem volt se nagyon eredeti, se valami megfontolt és bizonyára semmikép se tudományos rendű művelet. Mindazonáltal milliók sorsát keresztelte. Ki tudja valaha is a horderejét és igazi értelmét annak, amit tesz? Az *Ezeregyéj* meséi között van egy, melynél nem állhatom meg, hogy bizonyos filozófiai jelentést ne tulajdonítsak neki. Annak az arab kereskedőnek a története ez, aki mekkai zarándokutjából haza felé tartva, leül egy patak mellé és datolyát eszik, melynek magvát a levegőbe hajítja. Egy ilyen mag megöli egy nemtő láthatatlan fiát. A szegény embernek sejtelve se volt, hogy egy datolyamaggal ilyet művelhet és amikor megtudta, micsoda bünt követett el, ámultában tátva marad a szája. Nem fontolta meg eléggé, hogy a cselekedetek micsoda következményekkel járhatnak. És mi is, tudhatjuk-e, hogy amikor karunkat felemeljük, nem ütünk-e agyon, mint az a kereskedő, valamely légi nemtőt? Az ön helyében én nem lennék nyugodt. Kitől tudja, hogy az ön elvonulása ide, ebbe a

repkénytől és kőrepesztő indáktól ellepett apátságba, nem oly cselekedet-e, mely jelentősebb az emberiségre, mint a tudósok minden felfedezése és valósággal végzetes kihatással lesz a jövőre?

- Ez nem valószínű.

- Nem lehetetlen. Ön merőben sajátos életet folytat. Dolgokat mond, melyeket valaki összegyűjthet és közzétehet. Egyéb se kell, hogy bizonyos körülmények között, önkénytelenül, sőt tudtán kívül alapítója legyen egy vallásnak, melyet millió és millió ember vesz fel, akik boldogtalanná és rosszá válnak tőle és ezeket meg ezeket öldösnek majd le az ön nevében.

- Így tehát meg kellene halni, hogy az ember ártatlan és nyugodt lehessen?

- Megint csak azt mondom: vigyázzon. A meghalás oly cselekedet, melynek kiszámíthatatlan a hordereje.